

DÖMÖS

TÖRTÉNETE ÉS ÚJABB LEÍRÁSA.

IRTA

NEDECZKY GÁSPÁR

DÖMÖSI PLÉBÁNOS.

ESZTERGOM, 1880.

NYOMATOTT MELLINGER R. NÉL.

ELŐSZÓ.

Minthogy 1878. évi egyház-kerületi ülésünkben azon indítványom, mely által egyes községeink leírását czéloztam, el nem fogadtatott; inkább ez által felszólíttatásomra adtam alkalmat: adnék példát mit értek ezen leírások alatt: én hivatva érzem magamat Dömösnek leírására már csak azért is, hogy ezen nekem becses felszólításnak tehetségem szerint eleget tegyek, különösen pedig, hogy indokolván kívánságomat azon reménynyel kecsegtethessem magamat, miszerint paptársaim csekélységemnél becsesebbet is fognak kiállítani.

Én a községek történetét és leírását hasznosnak, korszerűnek is vélem, mert:

egy község része a megyének; ha tehát Esztergom megyének történetét kívánjuk leírni, czélszerűbben érzük el; ha ezt nem csak általában, hanem részenként iparkodunk úgy megismerni, hogy annak épületét úgyszólván alapjaiból, izenként emelhessük fel, és ennek egyetemes-ségét minden részének összhangzatos kidolgozásától feltételezzük.

Hasznosnak vélem azért is, mert minden község egy egészet képez, mirenézve igen fontos: mikép keletkezett és nőtt? Mert ha egy országnak van történelme, egy megyének fejlődési fasisa, minden községnek kell, hogy le-

gyenek létokai, melyek másoktól elkülönítették és fentartják, mitől feltételeztetik azután, hogyan lett felépülve alkotó elemeiből; mikép egyesült, vagy vált el? — vagy pedig belássuk: hogy képtelen-e oly mérvű önállásra, melyet a törvény biztosított a községek számára?

Néha a községek oly elemeket rejtenek magokban, melyek ismerete nélkül nem lehet bizonyos bajokon segíteni. Dömösön meg van háborítva a családi élet, de ezt nem a puha romlottság okozta; hanem a kenyérkereset, mely szétszórleszti a családokat; tehát igen czélszerűtlen lenne az elpuhultságot ostromolni; de a betegséget a maga forrásában fel nem keresni.

Továbbá, hogyan lehet a szorgalom felett ítéletet hozni, a kis gazdálkodást javítani, vagy helyteleníteni, ha egyenként minden ágazatában számokkal ki nem jelöljük erejének elégségét, vagy elégtelenségét?

A nemzetiség fentartására is igen határozó, valljon régi időtől fogva mi védte s tartotta fenn? — Így Dömösön a magyarságot az védte meg, hogy osztatlan egy birtok volt.

Mindezek felett hasznosak a statistikai számok, melyek kis községekben jobban bizonyítanak, mint milliók között, hol az okokat nem lehet oly alaposan nyomozni, mint egy községben, hol számos évek alatt szemeink előtt folytak le az események, és ezek adják kezeinkbe a tagadhatlan számok felett a magyarázat kulcsát, melylyel megnyílnak előttünk a község házának, a templomnak, a családoknak, a földművelésnek, iparnak s más tényezőknek rejtekei.

Végére kérdem: mitől feltételeztetnek egy községnek erkölcei? Bizonyára semmitől annyira mint hogy ismerje saját erkölcsi és fisikai erejét, mit ismét akkor

fog elérni, ha ennek ismeretét nem véli csekélynek, és ezt el nem hanyagolja, azaz: ha köz-ön-séggé lesz.

Megjegyzem még azt is, hogy én egyes községek leírásában mindent nem helyezek; hanem igen is azon közös törekvésben, mely tervezetét legalább is egy megyére terjesztené ki.

1. §.

Dömös régi helye.

Dömös, Esztergom megyének szélső, Pest megyével határos községe. Határa P.-Maróth, Sz.-Lélek, Sz.-Kereszt, Sz.-László, Visegrád és a Duna által környezve, 4115¹⁵⁰²/₁₆₀₀ cat. holdra terjed.

Dömös hajdan nem feküdt közvetlen a Duna mellett azon helyen, hol jelenleg találjuk. Ugyanis a Duna mellett épült helység és kertjeinek talaja a szőlőhegyekből záporok által lehordott agyagból áll, mely a Dunát mostani medrébe leszorította; azért a Duna Dömös irányában keskenyebb is mint ezen felül vagy alul. E felől könnyen meggyőződhetik az is, ki kutatás, mert olyan földre, görgetegekre, néha petrificált fadarabokra fog akadni, melyeket a nagy zápor most is lehord a magaslatokról. Világos jele állításomnak az is, hogy hajdan midőn még a plebánia templomot építeni senkinek szándokában nem volt, most háta mögött egy partoeskán, jelenben majd csak nem a község közepén, temető létezett, mi másképp meg nem magyarázható, mint úgy, hogy ez — szokás szerint — a helységen kívül volt.

Dömös helyisége hajdan, a hagyomány szerint is azon parton feküdt, melyen a prépostság volt építve. Ezen helyet nem csak a szép fekvés, hanem a vizáradásoktól és záporok előzőnléseitől ment, emelkedetebb part is a

természet által jelölte ki. A Duna hajdan azért, mert a mostani helység alapja jóval mélyebben feküdt azon part alatt folyt, melyen a prépostság épült; ez hitelt nyer az által is, hogy a záporok és áradások által is, melyek 1838 óta tudtommal háromszor öntötték el a belső háztelkeket, folytonosan felemeltetik, úgy, hogy minden mélyebb kutatás nélkül azon helyet, melyen most lakunk mindenki lakhatlannak kénytelen nyilvánítni azon században, midőn a prépostság létre jött.

Annak vizsgálata, hogy hajdan Dömös hol volt építve? két okból figyelemre méltó. Először mert ott keresendők Dömös királyi mezőváros romjai és régiségei; másodsor pedig, mert nekünk élőknek érdekünkben áll tudni: mi bírhatta őseinket lakhelyeik megváltoztatására? — Természetesen nem más, mint hogy közelebb érhatték a Dunát. Nem kellett partot mászni, tehát közlekedési kényelem, meg nem gondolván, hogy a záporok folytonosan feljebb töltik a helységet úgy, hogy már most is fenyegetik a plébánia lakot, — annak kertjét, mint legalantabb fekvőt; fenyegetik még inkább az uradalmi szép kertet; és ha mély lefolyó árkok nem készíttetnek a Dunába, nem telik el e század s ezen kertek az épületekkel együtt végromlást fognak szenvedni.

---

2. §.

Árpádvára.

Hogy Dömös már a prépostságnak Álmos által megkezdett alapítása előtt nem csak létezett, hanem királyi lakhely is volt, két történelmi adattal lehet bebizonyítani. I. Béla királyunk 1063. évben, nyáron az ország főembereivel Dimisen tanácskozáván, a királyi székeknek — mások szerint a háznak összeomlása következtében itt mult ki.¹⁾ Eltemettetett a szögszárdi kolostorban. Ezen királyi lakhelynek, vagy várnak alapromjait azon hegyecske tetején vélem eltemetve lenni, melyet jelenleg Pád- vagy Árpád várának neveznek; most már fákkal benőtt erdőtalaj. Ez azért figyelemre méltó, mert fen a hegy közepén még most is kivehető egy üreg, mely a visegrádi váromokból ítélve, víztartó lehetett. Mindamellett hogy a hegyről legördült faragott köveket régen elhordták, ki fáradságát nem kíméli, a földszíne alatt nem egyet mai napság is találhat. Figyelemre méltó azon bányá is, mely ezen hegy tövében először 1838-ban nyitattott ki; másodszor pedig 1862. évben a dömösiek által a vizmosások okozta bezárodása után újra kitisztítottak. Élő bizonyosságok beszélik, hogy minek előtte ezen bányát felnyitották volna, egy földdel eltemetett pajta alakú helyen

1) Thuroczi, in chron. Hung. P. II. lap 46. V. 3. Compend. Hung. Math. Bál Cottus Strig. Demes prepos. (m.)

egy vas sisakot egy kulesot, egy olvasztó katlant, és egy vas tengelyt találtak. A másodszor is kinyitott bányát magam is láttam; öt öl mély, s végig tölgyfa hasábokkal volt kirakva, melyek a szivárgó víztől egészen feketék lettek. Érczre, egy darabka réz-kohán kívül, nem akadtak, pedig a bánya fenekén mellék aknákat is fedeztek fel. Pestről 1862-ben a bánya kapitányságtól kiküldött egyén többed magával megvizsgálván haszonvehetlennek nyilvánította. Ezzel elhagyatott; most már alig lehet felismerni a helyet, hol létezik. Megemlítést érdemel, hogy ezen hegy mellett egy árkot a nép pénzverő ároknak nevez; és benne számos évek előtt rézdarabokat találtak. A történelem tudunkra adja, hogy I. Béla több ezüst pénzt veretett. Nem messze e hegyhez van a király-kútja is.

Ezen adaton kívül, Dömösnek már a 11. században nemcsak létezéséről, hanem az elébbi adattal összehangzólag arról, hogy királyi lakhely volt, tanuskodik Sz.-Lászlónak¹⁾ egy okmánya is, mely 1087-ben kelt. Ezen okmányban, Gutten Sz.-László embere, tudunkra adja, hogy a király Dömösön — ex curia Dimisiensi — azon alkalommal, midőn téli időben a németek — contra theutonicos — ellen hadat vinni készülődött, neki szabadságot ad „Palaznaki“ birtokát a veszprémi káptalannak hagyományozhatni; és erre tanukat nevez: Guren esztergomi főispánt és egész Pannonia primásait. A haddal szükségképen IV. Henrik ellen a r. pápa segedelmére készült.

1) Monum. Eccl. Strig. I. 61. p.

3. §.

Dömös nevének származtatása.

Dömöst történelmileg nevezetessé teszi azon okmány, melyet II. Béla 1138. 3 szept. Székes-Fehérváron adott ki.¹⁾ Ezen okmány nem eredeti, hanem hiteles, nem csak azért mert I. Károly király másolatában 1329. évről, a nedvesség által sokat szenvedve, az esztergomi oklevéltár őrizte meg, mely után többen, mint Fehér, Battyáni Ignác legujabban Knauz Nándor kijavítva közölték; hanem azért is, mert abban több oly helynevek említetnek, melyek határunkban jelenidőig fentartattak. Ilyenek : Asszonyfő (Asaufen) Dobogó (Doboz) Szer (Scer) Sucha (Suca) Dömös (Dimis) Vadálló (Vadashu) Rám (Sub-Ram).

Nevezetesek ezen okmányban a helység és családnevek azon oknál fogva, mert a régi magyar pogány szavak ódonságait itt ott latin szavakkal keverve tüntetik elénk, mi annál figyelemre méltóbb, mert nem egy-kettőt, hanem száz és száz nevet találunk benne összegyűjtve, melyekben egy olyan, keleti nyelvek által kimivelt ész, mint a minőt én ~~Osztrokocz~~ Fóris Ferenczben felismertem,²⁾ igen bő anyagot lelhetne magyar főszavaink eredetének ismertetésére. Ezen író ugyanis nem csak tulajdon neveinket, hanem szavainkat is a zsidó, syr-chaldai, görög, persa

1) Monum. E. Strig. I. 89. p. 2) De origin. Hungar. I. II. Anno : 1693.

nyelvekre viszi vissza, mely tagadhatlan rokonság, mint hogy nem kétlem más nyelveket is megillet, a közös ősnyelvek átalakulására, nem csekély fényt vethetne. A nyelv származtatással foglalkozni sem tehetségem sem hivatásom; de Dömös nevének származtatását leírni mégis nem találtam helytelennek.

Érdekes olvasni azon neveket, melyek az általam idézett régi okmányban előfordulnak még azért is, mert nem csak mélyen magukon hordják ősmagyar, tehát keleti származásukat; hanem sok előforduló szavat, vagy nevet említett szerző a nélkül, hogy ezen alapító okmányról tudomása lett volna, művében elszórva keletről származtatott. Kuppen,¹⁾ Kana,²⁾ Attila,³⁾ Tohu,⁴⁾ Béla,⁵⁾ Maraut⁶⁾ Kara⁷⁾ Szer,⁸⁾ Morusti,⁹⁾ Sumbuth,¹⁰⁾ Euse,¹¹⁾ Czimer¹²⁾ Vadashu,¹³⁾ Bulgár¹⁴⁾ és más neveket igen elmésen származtat és elemez. Az okmányban természetesen előfordul Dymis, Demes, most Dömös is. Nem egy példa van arra hogy a görög t a latinban d-re változott, így: theos-ból lett deus; thomus-ból domus; tana-ból, don, innét danubius¹⁵⁾; más nyelven is ugyanez megtörtént: teutonból¹⁶⁾ lett teusch, azután deutsch, attile etele-ből adel, edel sat. így lett temes²¹⁾-, temysis,- tömös-ből Dymis, Demes Dömös; mi annál érdekesebb, mert nevezett szerző hosszasán adja elé, hogy Temiscyria királyi várost jelentett keleten, mint Dymis is királyi lak hely volt, itt is, ott is nevezetes folyó mellett. Hogy Tiszát²³⁾, Szávát²⁴⁾, Drávát²⁵⁾, Garamot²²⁾, Marost²⁰⁾, Esztergomot¹⁹⁾, Eszterházát, Budát¹⁶⁾

1) I. 297. — 2) I. 275. 327. — 3) I. 102. — 4) XXVII. II. 143. — 5) II. 42. — 6) II. 127. — 7) I. 306. — 8) I. 307. — 9) II. 127. — 10) II. 118. — 11) XXV. — 12) II. 156. — 13) I. 297. — 14) I. 146. 423. II. 24. — 15) I. 445. II. 2. — 16) I. 127. — 17) I. 278. — 18) II. 98. 146. — 19) II. 100. — 20) II. 127. — 21) II. 243. — 22) II. 42. — 23) II. 124. — 24) II. 96. — 25) II. 97.

és más neveket a keleti nyelvek szavaiból kell származtatnunk igen érdekesen fejtegeti Osztrokocz Főrís Ferencz; utána az ő szellemében Dymist Temisisből származtatom. Ha valaki elolvassa könyveit, nem fog mosolyogni állításom felett.

Ha számon kérnék tőlem : mi haszna van ezen származtatásnak ? így felelnék : azonkívül, hogy az ősök helyeinek nyomaira vezethet, oktat arra is, hogy a magyar nemzetnek mindig nem csak tulajdonsága, hanem szerencséje is volt az átalakítás, és meghonosítás. Épen úgy mint más mivelt nemzetek, mi is a mivel birunk nagy részt másoktól tulajdonítottuk el; de egyszersmind magyarrá alkottunk : ebben tehát miveltségünknek egy igen bő forrására akadunk ; egyúttal arra is figyelmeztetünk, hogy minden assimilatiónak lassúnak, természetesnek, talán mindig alig észrevehetőnek kell lenni, mert különben az idegen szavakban épen úgy, mint külföldet utánzó intézményeinkben, nemzetiségünk legerősebb alapját az eredetiséget áldozzuk fel.

---

4. §.

Az adományozó levél tartalma.

Érdekes ezen okmányban olvasni, hogy a tizenkettődik században, mik voltak azon szolgálmányok és tárgyak, melyek adományoztattak. Nem csak szántóföldek, erdők, tavak, szőlőhegyek szolgáltak adományul; hanem kézi készítmények, művek is. Így Kuppan-falvának — villa — tanyái vagy szolga családjai, — mansiones — kenyeret tartoztak adni; minthogy pedig 65 tanya emlittetik, s ezek földdel, erdővel, s szőlővel együtt adattak át, az adomány csekélynek nem mondható.

Gan-falván, Attakur, és hét más tanya két műhelyházat, és ezer deszkát tartozott adni évenként.

Kuleser — kölesszer — tizennyolcz tanyájával évenként ötven sertést tartozott adni.

Szer-falva hatvanhat szolgálával kenyeret adott és földjeikkel együtt adattak át.

Tamach-falva 36-od magával dézsmát, ezenkívül minden tanya 2 juhot, 2 köböl — cubulones — lisztet, 2 cseber jó sört, 1 darab sőt, egynehány tanya évenként 60 cseber méh-sert — marcium — tartozott adni azok kivételével, kik a szőlőket művelték.

Tisza körül Geu-falva társaival 30 cseber méhsert tartozott adni; Linga: 20. Eter: 30. Geiche es Damag: 25. csebet; Hudus, Ruosti, Cobu, Fekete: 10.

Ezenkívül az elsoroltak tartoztak a templom falait tatarozni, szereit kijavítani, a kolostor műhelyeit felépíteni, a régieket megújítani, aklokat csinálni, halastavakat ásni ezeket elzárni, szénát kaszálni; sz. Margit napján ünnepi részt — portio festivalis — 4 hizott ökröt; 30 leghizottabb juhot; 30 ludat; 40 tyúkot; 30 darab só sziklát; husvétkor ismét 20 ludat, 40 tyúkot, és 10 darab söt adni.

Voltak fuvarosaik, kik a prépost rendelkezésére állottak. Ilyen különféle falvakban, még Tisza vidékről is elékszámoltatnak 57. Voltak sütőik, kik nem laktak mind helyben. Egy Esztergomban lakott. Voltak szakácsaik, kik névszerint előszámoltatnak; ezek sem laktak mind Dömösön. Voltak kik a hálósobákban és az ebédlőben szolgáltak; minthogy pedig ezen kitétel használtatik: in fratribus, fratereket tartottak; a szolgák is időszakonként berendeltettek, mert különféle falvakon laktak. Voltak esztergálosaik, kik sz. Margit-Karácson- és Husvőtra évenként 10—10 sentellát, faedényt gyártottak. Voltak lovászaik, külön a prépostnak, külön a fratereknek. Voltak harangozóik, kik minthogy 12 külön falun laktak, időszakonként rendeltettek be. Timárjaik, kik minthogy sok nyestet kaptak, ezek bőreit és más öltönyöket dolgoztak ki. Jártak a kanonokok, tehát megkülönböztetve a fraterektől, valamint a Dékán is legatiókba, valószínűen hiteles hely lévén, ilyen megbízásokban és a jószágokra küldettek ki; ekkor ezeknek is kijárt a koesi, ló, fuvar.

Voltak halászaik: Helembán, Damáson, Béla-potokon az Ipoly mellett, tehát nem messze Dömöstől, kik minden szerdán, pénteken, és szombaton; nagy böjtben minden nap négy arasztos 30 halat tartoztak adni; ha-

lastavaik, még Csongrádban, a Tisza mellett Körtélyesen is voltak; itthon a halakat haltartókban — vivarium — tartogatták. Hon a Dunában és Ipolyban szabadon halásztak. Voltak sószállítóik, kik egészen Erdélyből évenként hatszor „zumbutig“ tehát N.-Szobatig vagy Rimaszombatig a piacra tartoztak sőt szállítani és pedig két hajón, természetesen hol lehetett hajokázni. Tartoztak pedig 23 ezer darab sósziklát hozni. Ugyanesak Erdélyből kaptak nyesteket is, száz bocskort, 1 medvebőrt, 1 bivalszarvat.

Számos szőlő-kerttel is birtak: Kanán: 4. Eusé-n: 10. Tunguldin: 18. Lubán: 7. Csepelen: 10. Vodas- s Pomázon: 9. Macrán: 10 szőlővel és számos szőlőmivelővel kik névszerint előszámláltatnak. Voltak malmaik, többi között 1. Subram; ma is Rámnak neveztetik azon hegy, mely alatt a patak malmot hajt.

Voltak Cuppán-falván légelyeseik azaz kulacsgyártóik — lagenarii —; üveg ekkor még itt nem ismeretvén fából faragták a csobollókat, kocsigyártóik, méneseik 70 kaneczával és 20 csikóval, 800 darab birka-falkájuk, 50 tehén — és számos sertés-esordáik. Dobozon és Tapain méheseik, méhészeik, szolgálk, kik mind adóztak.

Ezenfelül szabad vár-jobbágyaik, kiket eskü alatt nem volt megengedve jobbágyszolgákká, ezeket pedig szabadokká tenni. Más megnevezett helyekről is kaptak nyesteket. A prépost számára neveltek sólyom madarakat is, mennyit kívánt. Dézsmát mindenből kaptak, mi magabannagy jövedelem lehetett. Legnagyobb jövedelmök mégis a földbirtokból volt, mi eke és ökör szám szerint neveztetik meg: 1. aratrum 8. boum, vagy 4 mansiones aratrorum Horvát Mihály¹⁾ 59 falut, 764 szabad várjobbágygyal,

1) M. kis. munkái II. 18. l.

138 szőlőhegygyel említ. A váci püspökségnek királyi huszadját II. Béla uralkodásának első évében adta a dömösi prépostságnak, az érsek parochiájának — megyének pedig minden városából évenként 100 kepet — capeciae — kapott a dömösi egyház. Ezen Diplomát írta: Egyed, László vezér káplánja, pecséttel ellátta János, Vóth fia, Székesfehérváron 1138. szeptember 3.

---

5. §.

A fehérvári tanácskozmány.

Más tekintetben is figyelemreméltó a dömösi prépostság adományozó okmánya. Mostani fogalmaink szerint, a zsinatok tisztán egyházi ügyekkel foglalkoznak; hajdan nem csak egyházi ügyekkel hanem világiakkal is foglalkoztak. Vegyes és pedig gyakran országos ügyekkel foglalkozó intézményeknek tűnnek fel, melyekben a pápák, püspökök és a főrendek rendeletei szerepelnek. E tekintetben hivatkozom Battyányi Ignác erdélyi püspök *De legibus Eccl.* három. nagy kötet művére. De ennek tárgyalása ide nem tartozván, csak a dömösi prépostság alapításáról, jobban mondva adományozásáról szólok. Valamint sz. István, sz. László, Kálmán dicső királyaink saját elnökleik alatt tartottak zsinatokat, úgy ezek nyomdokain járt II. Béla királyunk is, midőn Székesfehérváron a dömösi prépostságot megadományozta. Jelen volt személyesen, mert így van megírva: *ex ore regis Belae et Elenae reginae et omnium Episcoporum.* Jelen voltak: Felicián esztergomi érsek; Péter veszprémi; Pál győri; Machár, pécsi; Macellin, váci; Besterti esanádi (zunadiensis) Walter n. váradi püspökök, Kathapán fehérvári, Saul dymisi prépostok. Továbbá: Fonsol Bosete gróf; Cronik György országbíró; Eusid fehérvári főispán; Ahus bihari; Máthe Novae Civitatis főispán; Már-

ton zalai (saliensis) és igen sok nemes és főúr. Átkot mondtak azok fejére kik ezen szabadság tekintélyét megsértének; mondták: hogy ne segítsék: Szűz sz. Margit; a b. szűz Mária, urunk anyja, sz. István király sem itt sem jövőben, Amen. A teljes sz. Háromság nevében kezdődik ezen okmány, mely által a már Álmos által megkezdett prépostság nem csak külsőképen, hanem belsőképen is rendeztetik, és a kanonokok élelmezése azért szolgáltatik ki, hogy a templomban éjjel-nappal szolgáljanak. Ezen okoknál fogva ezen egyházi, és főúri gyülekezetet méltán Magyarország zsinatának lehet nevezni.

---

6. §.

Az okmány jelentősége.

Magyarországban a tizenkettedik század elején, lehetetlen ezen alapító okmány jelentőségét kicsinyelni. A mely telepítvény terményszállításainál fogva magát összeköttetésbe tette a távolvidékkel, hol vannak műhelyek, kerékgyártók, timárok, esztergályosok; hol fafaragványok készíttetnek; nagy szolgálattal ellátott háztartás folytatatik, hol malmok, halászatok, szőlőhegyek, serfőzések tartatnak fenn; hol a templom a nemzeti műizlést faragványokban hagyta hátra számunkra; ott párhuzamban más nevezetes hazánk kolostoraival, már a műveltség meg honosult; ezen nemzetet barbárnak nevezni nem szabad.

Feltűnő ezen okmányban hogy pénzről említés nem tétetik, pedig a történelem bizonyítja: hogy úgy sz. István, mint I. Béla pénzt már verettek. Ez könnyen megmagyarázható, mert a pénznek nagy bőségében nem lehettek; de említést érdemel az okmány azon különös állításának magyarázatára, mely szerint a harangozók, szakácsok és házi szolgálk künn a falvakon laktak. Ha ezek nem pénzzel, hanem jobbágy-földekkel elégítették ki, sőt ők adtak terményeket, már természetesnek találhatjuk, hogy mint földhöz kötött szolgálk, benn nem lakhattak, valamint azt is hogy többen voltak, mert csak így férhetett össze különnemű foglalkozásuk.

A pénz szükét pótolták a nyust vagy nyestbőrök, melyek igen becsesek voltak; de épen ezért kelendőségöknél fogva a cserére is alkalmasak lettek. Számos hazai törvényt idézhetnék, melyekből kitűnnék, mely kedves adónemét képezték ezek az országnak, mi által tagadhatlanná válnék, miszerint a — martures — alatt csakis nyestbőrök értendők, és nem más neme az adónak¹⁾, mint némelyek magyarázták. Slavonia czimerében most is felismerhető a nyest, pedig ők adóztak leginkább nyestbőrökkel. Most csak azt hozom fel, hogy a nyest s medve bőroket saját timárjaik által, saját gyárukban dolgoztatták ki a dömösi kanonokok, mert mint már említém, timárokkal el voltak látva; sőt Horváth Mihály állítása szerint, a timárok őseink által hozattak be Európába.²⁾ Eleink ugyanis vásznat testükön nem hordtak³⁾; kellett tehát érteniök a bőrkészítéshez. Aeneas Sylvius írja,⁴⁾ hogy a magyarok kik a Duna partját lakják ismertesek a nyestbőr — mardurinarum — kereskedésről.

A dömösi prépostság méltán hiteles helynek tartható, mert az okmányban említés tétetik a Dekánról⁵⁾ és kanonokokról, ezek pedig arra voltak rendelve, hogy ilyen kiküldetést — legatiót — végezzenek. — A dömösi prépostság szabad vár-jobbágyokkal is rendelkezett; ezek szabadalmaiknál fogva közel álltak az országnemeseihez, és katonáskodtak.⁶⁾ Erre világot vet az, hogy: Álmos kezdette meg a dömösi prépostságot, ki az országnak harmadrészét birta, és sokat nyughatatlankodott; valamint az is hogy Dömösön vár volt „Árpádvára“, főkép pedig, hogy sz. László — ex Curia dymisiensi —

1) M. Sion III. 3. sz. lap. 230, 1865. — 2) H. M. kis. munk. I. lap. 95. és II. lap. 5. — 3) u. a. lap. 94. — 4) Osztrok. Főris F. I. Cap. 6. — 262. pag. — 5) Szekszárdi Apátság 16. l. — 6) Szekszárdi Apt. 40. l.

készülődött a német ellen; különben is a terjedelmes jószágoknak; roppant prestatióknak csak úgy van valódi értelmük, ha feltesszük, hogy katonákat állított ki a prépostság, mint alkalmilag az apátságok és conventek is.

Feleletet érdemel azon kérdés is: valljon a dömösi prépost mellett voltak-e kanonokok?

Minthogy az alapító okmányban ezen kifejezések fordulnak elő: „*Canonicis in eadem ecclesia die ac nocte servientibus*“ „*qui preposito et Canonicis Dymisiensis ecclesiae dant panem*“ „*Currus et equos decano vel canonicis euntibus in legationem*“; továbbá 1225-ről Máté mint éneklő, Gyula pedig mint őrkanonok említettnek¹⁾, nem kételkedhetünk, hogy a prépost mellett káptalan volt. Igaz hogy az apátságok²⁾ abban utánozták a rendes káptalanokat, hogy neveztek ki magoknak, lectort, cantort és decánt; de a dömösi káptalannak eredeti alapításánál fogva nem volt sem apátja sem priorja hanem prépostja és kanonokjai; és ha igaz is, hogy a dömösi prépostság, végleges megalapításának idejét, tehát 1138 évet követő tizedekben³⁾ terjedtek el a premonstrátok annyira, hogy hazánkban 65 házat számláltak, N.-Váradon⁴⁾ 1130 alapítván az elsőt; másrésről — annak bebizonyítására, hogy Dömöst is ők birták volna, adat nem áll rendelkezésünkre; de az okmány is mélyen hallgat a premonstrátokról. A m. egyet. encyclopedia⁵⁾ még a kanonokok számát is meghatározza, és azt állítja, idézve Szvorényit, hogy Álmos 12 kanonokból álló káptalant kapcsolt a prépostsághoz. Ugyan ezen értelemben Bél Mátyás is 12 kanonokról tesz említést in Comp. Hung.⁶⁾

1) Fejér Cod. Dipl. V. vol. 3. pag. 193 — 2) Szeksz. Apát. 16. l. — 3) Danielik. Tört. tanul. I. 279. követk. és 233. l. — 4) Szalay L. I. V. könyv 246. l. — 5) VII. köt. 471. l. — 6) I. 165. pag.

Méltán lehet azt is kérdezni: valljon melyik sz. Margit tiszteletére volt felszentelve a dömösi prépostság, minthogy IV. Béla leányának: szűz sz. Margitnak tisztelete sokkal később terjedt szét hazánkban 1107-ik évnél. — Igaz hogy azon sz. Margit, ki nőágon rokon volt a magyar kir. Árpád házzal Magyarországbán született, nagy atyja Edmund és Ede herezegekkelsz. István udvarában neveltetett és mint királyné szent hírben mult ki 1093-ban, tehát alig 10 év előtt Álmos által 1107-ben megkezdett és felszentelt dömösi prépostság előtt:!) de minthogy ezen sz. Margit — ki jun. 10-én ünnepeztetik, IV. Inceze pápa által csak 1251-ben lett a szentek közé iktatva, ezenkívül sz. életű férje is volt Malkolm svéd király: következik, hogy ennek rokonsága és tisztelete alkalmat adhatott ugyan vak Bélának arra, hogy a dömösi prépostságot sz. Margit tiszteletére emelje fel, és adományozza meg; de a dömösi templom és káptalan azon görög szűz sz. Margitot tartotta védszentjének, kit julius 20-án tisztelünk,2) mert ez szenvedett szüzességeért vértanúságot; és ennek tiszteletét magával hozhatta Álmos herezeg, ki keleten keresett segedelmet, és ott is halt meg. Sz. István, ki Konstantinápolyban szállodát alapított sz. Péter tiszteletére; sz. László ki Piroska leányát eljegyezte a görög császárnak. I. Béla. ki a görög aranyok értéke szerint szabályozta a magyar pénzt, egyszóval azon közlekedés, melyet Magyarország nagy mérvben üzött kelettel támogatják állításomat. Ezen szűz sz. Margit Marinának, magyarul szűz Máriának is neveztetett, mert pogány neve Margit, keresztény neve Maria volt. Innét van hogy az esztergomi főkáptalan

1) Szent. élete IV. 335. l. és 51. l. — 2) Lásd a Breviar.

egyik tagja, tiszteletére sz. Margit képet tett az oltárára ; egy másik pedig elejébe egy kisebb Mária képet is tétetett. — Ismét egy adat, hogy „dymis“ kelet-ről származott.

Ezen okmányban említés tétetik több helyen a mézserről. Így : „60 cubulones marcii“, hogy ezen köből mily nagy mérték lehetett nehéz meghatározni ; minthogy azonban italt mértek vele, és pedig nagyban, akófélének kellett lenni. — Hogy ezen ital megkedveltetett nem csak az volt oka, hogy a viasz felhasználása után, mire elkerülhetetlenül volt szükségök, a sok mézet így értékesítették t. i. kiforrasztották ; hanem az is hogy ezen tal zamatos elkészítését a németektől tanulták, kik „meth“ nevezet alatt nemzeti italként használták. Az ős scandinávok ellenségeik koponyáiból itták ; az oroszok, lengyelek, nyugat — poroszok, svédek pedig most is kedvelik.¹⁾

Több helyen előfordul, hogy a prépostság földbirtokokat kapott adományban ; jobbra — aratrum — eke után vannak a birtokok megnevezve ; kérdés tehát mennyit tesz ki : 1. aratrum ? — Terra dimidii aratri — fél eke-föld Fejér²⁾ szerint 75 olyan holdat tesz, melynek hossza : 72 mensura, szélessége : 12. Kérdés mennyi egy mensura ? Frank Ignác³⁾ szerint egyenlő egy királyi öllel, mely egy és fél közönséges ölnél valami csekélylyel nagyobb ; tehát egy tesz 2051 négyszögölet ami számításunk szerint ; e szerint fél eke alá való föld kerek számmal tenne 130, 1200 négyszögölünkkel számított holdat. Knauz Nándor állítása szerint : terra duorum aratrorum constituit mediocrem pagum, et vocatur mensura regalis.⁴⁾ Másutt; terra dimidii aratri 39. jugera

1) Vegytani képek. Csengery Antal. I. 263. lap. — 2) Cod. Dipl. IX. 701. pag. --- 3) I. 132. §. 211. 1. --- 4) M. Sion 3. év foly. III. köt. 716. 1. 1865.

mensurae regalis. Ismét: 130 jugera ad usum unius aratri sufficientia. — Horváth M.¹⁾ után 150 holdat tesz egy eke—föhl. Ne jöjjön az olvasó zavarba; mert ha a jobbágyok mivelték, valamint az eke utáni, úgy az ökör szám szerinti elnevezés sem történhetett pontos számítás szerint, hanem csak általános elnevezések lehettek, mint jelenleg a dülők. Mily kiterjedésű lehetett három eke alá való föld, kitűnik azon határ villongási perből, melyet a dömösi prépostság alapítása után egy századdal 1236-ban Jób dömösi dékán által, Kázmér és Lampert, Pongrácz fiai ellen Dienes palatinus előtt Csepel földje miatt folytatott. Ebből kitűnik, hogy ez három most is létező helységgel, úgymint: Lontó, Szete, Tésával volt határos az Ipolyon innen s túl. Emlittetik: Kesztus és Feneozou is, de ezek többé nem létezők, elég említett három is a terra trium aratorum — tág terjedelmének bebizonyítására; miből egyszersmind nyilvánossá lesz, hogy ezen határok között létezett egy Csepel nevű terület, mely hajdan Dymishez tartozott, megkülönböztetve Csepel szigetétől, mely más tekintetben nevezetes.²⁾

A dömösi halászatra nevezetes azon okmány, melyet 1262. 8. május II. István³⁾ király adott ki, hogy a halászatot és Helemba mellett fekvő erdőket szabályozza. A viszály Esztergom Gyóspotok-tou-i lakosai és Dömös hét helembai halászsza között keletkezett. A halászat felletti vitát a kiküldöttek a szerint intézték el, hogy a dömösiek azon két szigetig halászhassanak, melyek mind e napig Zamárd-hegy és Helemba között léteznek. A Zamárd-hegy oldalfélén lévő, szent Maria szigetnek neveztek és rét volt, mint most is az; a Helemba félén lé-

(1) Kiss. Munk. II. 98. — 2) Monument. Eccl. Strig. I. 391. 317. pag.
--- 3) Monument. Eccl. Strig. I. 471.

tezőt Helemba-i szigetnek nevezték, melyen az érseknek szép háza, és almáskertje volt. Ezen két szigeten felül egész Esztergomig, a dióspatakiaknak lett megengedve halászni. Felvilágosít ezen okmány a felől is, hogy a dömösi prépost hajdan királyi káplán is volt: Comes Cappellae nostrae; továbbá három nevezetes család nevééről, kik minthogy határosok voltak, a felek beegyezésével 100 marka arany büntetés terhe alatt mint kiküldöttek működtek, ugymint: Karaesin de Damás; Kazmér és István de Bény, Huntpaznan nemzetségéből; és Jacab de Nostre, tehát ezen helységek, melyek jelenleg is léteznek hajdan mindannyi birtokos nemes család predicatorumai voltak. A Helemba félen előforduló erdőnevek is figyelemre méltók: Dolna-patak-teu; Nyergesbércz; Sárkányfő, Sárkányos potok, Eurhegy, Pachavölgye, Ipoly-érch, mely nevekről érdekes volna tudni: valljon élnek-e a népközött? Nem-e barlangok-, tavak-, patakok-, sziklák-, hegyek-, erdők- vagy romokra vonatkoznak s vesznek el a mythologia homályában?

---

7. §.

A prépostság templomáról.

A prépostság templomáról az adományozó levél csak annyit említ, hogy azt már II. Béla atyja, Álmos vezér kezdette meg, és minthogy annak felszentelésére Kálmán királyt és fivérét is meghívta, méltán arra következtetünk: hogy Lőrincz esztergomi érsek fel is szentelte. Az első dömösi prépost Saul volt. Az építést folytatta és a prépostságot bőkezűen ellátta Álmos fia vak Béla. A templom és a prépostság szűz sz. Margit tiszteletére lettek felszentelve 1107-ben. A romok alapzatából ítélve a klastrom a templommal elég nagy tért foglalt el, mert ez mai napig is ötven öl hosszú, és harminczhat öl szélesre terjed. A mi a templom építészeti izlését illeti, erről Ipolyi Arnold¹⁾ így ír: Nevezetes erre nézve, hogy az ugynevezett bécsi képes kronika-féle XIV. századi kézirati codexben ezen korszakból a tizenegyedik században épült négy egyháznak, ugymint: a székesfehérvárinak, az ó-budainak, a nagyváradinak és a dömösinek gyarló ugyan, de ugylátszik meglehetősen hű egykoru képeit találjuk, melyek a pécsi egyház alaptervezetével egyiránt s tökéletesen megegyeznek. A két nagyobb négy tornyos és három hajós, fehérvári és nagyváradi, egyházalak csakis az egy apsisal való egyszerű. ódonabb,

1) Budapesti Szemle: XLIV. XLV. füzet középkori emlékszerű építésetM. O.-ban.

de lényegtelen alakítás által tér el; míg a két kisebb a d ö m ö s i és ó-budai ehhez képest csak két torony-nyal s egy hajóval természetesen egyszerűbben képeztetik; de az alakításnak félreismerhetlen ugyanazon kora — román jelleme mint a pécsiben láttuk; mindenütt, de különösen a kifejeletlen torony képzésben feltűnő. Másutt pedig a Századokban így ír: a székesfehérvári koronázási templom mintájára emelt pécsi, n.-váradí, d ö m ö s i, és ó-budai egyházak határozottan külön nemzeti iskolát tanusítanak, mely a külföldi példányokat nem szolgáilag, de szabadon mozgó nationalis irányban tovább fejlesztve utánzá.¹⁾

A ó-román idomu templomok mint tudjuk T-tau-alakra építettettek, melyek közönségesen négy négyegből állottak, ketteje képezte a keresztfa fekirányoságát, más-ketteje pedig megfelel a keresztfa alsó ágának; a felső ág egészen hiányzik. A szentély mindig keletnek volt építve.²⁾

Az ékitmények művészletei szinte kora római izlésben voltak készítve. Az oszlopfő-faragványokon jelvies, állati typicus alakzatokkal találkozunk. Szépen feltűnik ez azon oszlopfő darabban, mely 1863-ig a dömösi plébánia kertjében volt szemlélhető; de ezen év november havában Kubinyi Ágoston kérelmére a magyar nemzeti Museumnak átadatott, és most földszinti helyiségeiben elhelyezett több más régiségek között feltalálható s bemenet jobbra mint oszlopfőjezet van kiállítva. Ezen oszlopfőjezet nagyságra négy köblábat tehet ki; alakra négyszeg; talapzata kerekded. Az egyik szegletén két oroszlányfő csatlakozik, melyek testökkel két oldalon nyúlnak

1) Századok 1878. V. füzet. 439. lap. Besztercz. műeml. — 2) Régészeti Kalauz II. r. középk. kor. épít. 2—3. l.

el. Egy ezzel ellenkező szegleten ugyan ilyen alakok vannak szépen és épen kifaragva. A harmadikon egy lovag van karddal; a lónak feje a szeglet egyik, hátulsó része pedig másik oldalán van melyre egy tigris ugrik. A negyedik szegleten egy nagy sas, két oldalra kitárt szárnyakkal van vésve; körmei között nyulat tartva. A dömösi uradalom kertjében egy más kifaragott négyszeg oszlop darab, bizonyos már meghalt Pintér Károly udvarában egy kerekded kup alaku; nemkülönben az uradalmi pinceze homlokzatán két kisebb állatalakzatos kőfaragványok vannak behelyezve. Négyszeg közösleges kődarabokat többet lehet beépítve látni. A hajdani prépostság romjaiból épült a mostani templom is. — 1866. májusban a dömösi klostrom romjai alatt egy egészen ép, öt öl hosszú, két öl magas és három széles kőboltozatot nyitattam ki; torkolata lefelé szinte öt öl hosszúra terjedt.

Hogy ezen templom bevégzése, valamint a prépostság végképeni rendezése, annak felszentelése után harminezgyévre történt meg, szomorú események voltak okai. Történelmünkéből tudjuk, hogy Álmos herceg Kálmán király udvaronczaí által bujtogatva, de a király haragjától félve V. Henrik német császárhoz futott. 1106 bűnbánatot szinelve visszatért Magyarországba; nemsokára Legyelországba futott, innét haddal jöven haza Kalmántól ismét megrettent, táborába jött, lábailhoz borult és bocsánatot kért és nyert is társaival együtt. Ekkor jött Álmos az általa épített dömösi klostromba, meghíván templomszentelésre testvérét Kálmánt; de ez élete ellen forralt merényletről értesítettén, Álmost elakarta fogatni és ezt véghezvitte volna, ha a jelenlévő püspökök és főurak nem könyörögtek volna érette; sőt

megbocsátott Álmosnak, megengedvén hogy a Bokonban vadászattal tölthesse életét. ¹⁾ Álmos ki tellyes életében állhatatlan és fondorkodó volt, harmadszor is Henrikhez ment, meg visszatért s újra fondorkodott. ²⁾ Kálmán, ki főfájásokban szenvedvén, talán belátta, hogy orvosa: az olasz Drákó, haszontalan orvosolja baját s ekkép halála közeledtével Álmostól méltán félthette fiának Istvánnak trónját, ezt elfogatta és fiának Bélának, neki, és még három tanácsosának: Uroz- Vacha- s Pálnak kiszuratta szemeit és helyben Dömösön Álmost, fiával együtt a klastromba záratta; sőt mások tanácsára Bóth Benedeket Dömösre küldötte, hogy Álmost végezze ki, fiát pedig Bélát, fossza meg férfiasságától; de Álmos, ki téli verőfényben búslakodva ült a klastrom előtt, midőn Benedek lovának dobogását hallotta, rosztat sejdítve a templom oltárához menekült, és itt a sz. menhelyen véres viaskodás közt vérrel beszennyezték az oltárt; mire Bóthot a kanonokok elakarták fogni; de ez elillant s midőn a pilisi erdőben lováról leesett, saját kutyái által szétszaggattatott. 1113. ³⁾ Béla vakságát ennek felesége a szerb Ilona Aradon 1136 kegyetlenül megboszulta, 68-at kőezoltatván fel emberei által.

Hogy II. Béla, az apja által megkezdett dömösi prépostságot a templommal együtt nem hagyta elpusztulni; hanem fölépítette, királyhoz illő bőkezűséggel megajándékozta, több jeles oka volt.

1. Bélát a vakot, a magyar püspökök és papok nem csak védtek, hanem nevelték is; ő, az apjától is megfosztott árpádházi utód, két év óta rejtve volt a pécsváradi zárdában, míg II. Istvánnak eszébe jött, hogy

1) Monum. Eccl. Strig. I. 73. pag. — 2 Thuroczi II. Cap. 60. sequit.
— 2) Szalay L. I. 4. könyv. 229. l. — v. ő. Lányi I. 518. lap. Monum. I. 76. pag.

utódról kellene gondoskodni. Ekkor a főurak által feltéve, Pál győri püspök, de különösen Felicián esztergomi érsek gondviselése által történt, hogy a rejtekből előhozott vak Bélát István utódjának nevezte. Felician érsekről ezeket találjuk megírva: Belam juvenem adhuc principem coecum, persecutioni obnoxium et exulem hospitio benigne recepit, miraque industria natales principis celavit; AEppus constitutus lateri Béla II. frequens adhaefit, consiliisque suis saluberrimis sacram ac profanam rempublicam servavit. ¹⁾

2. Bélának élete Dömösön nagy veszélynek volt kitéve, kevésbe múlt, hogy ettől atyjával együtt meg nem fosztatott, s benne az Árpádház meg nem szakadt; ő tehát Dömöst méltán aylumának tekinthette, hol a kath. egyház megmentette, őt, atyját és Árpádházát.

3. Akár lelkülete, akár pedig szemevilágától megfosztott szerencsétlen sorsa okozta legyen az egyházhoz ragaszkodását, annyit hátra hagyott számunkra a történet, hogy ezen kifejezés: piissimus, nála nem volt egyedül ezim, melyet az oklevelekben de stylo olvasunk; mert nem csak Dömösön ajándékozta meg az egyházat, hanem másutt is. Így a pannonhalmi apátságot miután leégett 1137 nemesak felépíttette, hanem megnagyobbította.²⁾ Ugyancsak ezen apátságnak, hová mint magáról írja, szokása szerint felszokott menni imádkozni,³⁾ sz. István, sz. László, adományához képest, ő is visszaadta Sala földjét, melyet ma Deáki-nak neveznek. 1138.

4. Midőn leányát Sofiát Konrád német császár fiának Henriknek eljegyezte, előhozatta kincseit, egész kápolnáját, a szentek ereklyéit, emellett sok aranyat, ezüstöt

1) Schmidt AEppi. Strig. 58. pag. v. ö. Memoria Consecr. Basilic. Strig. Felician. — 2.) Monument. I. 87. pag. — 3.) Monument. I. 97. pag.

küldött hozományban vejének és leányának; alig érkezett a követség Styria határához, Konrád azt izente, hogy míg a készületek megtörténnek vezessék az arát az admonti zárdába. Időközben a vőlegény meghalt; II. Béla is meghalt; és a menyasszony nem akarta többé a zárdát elhagyni; sőt testvére II. Gejza hasztalan követelte hűgát, mert midőn szabadon bocsáttatott ünnepélyesen nyilvánította, hogy az admonti zárdában kíván maradni; itt is halt meg, nem tudni melyik év Aug. 16-án s Álmos öcsese mellé temettetett, mert volt ilyen nevű öcsese is, ki fiatal korában halt meg. Tehát leánya is mint apja kedvelte a zárdai életet. Ajtatos volt.¹⁾

Ezek után talán szabad állítani hogy vak Béla kegyeletből, hálából, s apja iránti tiszteletből építtette a dömösi prépostságot. Votivum templom volt. Hogy teste nincs Dömösön, hanem Székesfehérváron eltemetve, oka az, mert a koronás királyok temetkező helye ez volt; ide hozatta még élteben Álmosnak holttestemeit is, ki Görögországban húnyt el. Ő, 1141. febr. 13-án halt meg. —

---

1) Századok 1879. I. füzet. 74. I. Geschichte des Benedict. Stifters Admont.

8. §.

A dömösi prépost püspökké választatik.

A dömösi prépostnak veszprémi püspökké megválasztása azért nevezetes, mert az akkor divó püspökválasztásokat világositja meg, 1106-ban történt¹⁾ hogy Kálmán királyunk a magyar püspökök kinevezési jogával egyeztetett investitúráról lemondott; tehát ez ideig ezen jogot is gyakorolták királyaink. Ezen időtől a káptalanok választottak a megyéknek püspököket. Ezt nem egy, hanem számos eset tanúsítja.²⁾ A metropolita megerősítette, a r. pápa véglegesen jóvá hagyta, a koronás király pedig — consensus regius — beegyezését irta alá. — 1106-ban II. Pascál r. pápa alatt a quastalli zsinaton határoztatott el: ³⁾ mivel a kath. egyház rosz egyháziak és világiak által sok időtől fogva lábbal tapostatik, most pedig Isten kegyelméből kimultak mindazok, kik a gonoszságnak szerzői voltak, az egyház visszalép nemes szabadságába, de gondoskodnia kell, miszerint a szakadások alkalmai teljesen elvágassanak. Ennélfogva atyáink határozatai után indulva, a világiak által gyakorlandó egyházi beruházásokat mindenképen tilalmazunk; valaki ez ellen vétend, mint

1) Lányi K. Egy tört. I. 416. l. — 2) M. Sion I. IV. füzet 4. sz. 256. 257. l. — 3) Lányi K. E. tört. I. 416. l.

anyasértő, ha pap hivatalát veszítendi, ha világi az egyház közösségéből kizáratik. Erre felkeltek a magyar király követei és így nyilatkoztatták ki a pápa előtt uroknak üzenetét: kijelentjük nektek tisztelendő Atya! hogy Isten törvényének alávetvén magunkat, eszerint Nektek szolgálni készek vagyunk; ennélfogva az őseinktől reánk hagyott s eddiglen gyakorlott püspöki beruházásról a ti intéstek után lemondunk s ha eddig a főpapi választásokban valami kánonellenes dolog történt volna is, — ilyenről Isten segedelmével jövődre óvakodni fogunk.

Mindennek daczára sok visszaélés történt, a min a r. pápák az úgynevezett rezervációk¹⁾ által kívántak segíteni, melyek által minthogy sok püspökválasztást megsemmisítettek, a r. pápák úgy tüntek fel, mintha kizárólagos joggal nevezték volna ki a püspököket, pedig de jure egyáltalában a választások a r. pápákra nem voltak átruházva. Midőn pedig a szerencsétlen szakadás alatt 1383—1417 három pápa is fellépett és mindegyik saját pártja érdekében nevezett püspököket: királyaink nevezetesen Zsigmond a constanczi zsinatban 1414—1418 az egyházi főpapi javadalmakra a kinevezést vissza követelte, tanuságául annak, hogy más püspöki kinevezést jogtalannak tartott. Méltán is mert hat év alatt 1402—1408-ig a kalocsai érseki székre hét egyén volt kinevezve. Ezen szabálytalan kinevezéseknél fogva történt 1417-ben hogy Veszprémnek nem lévén törvényes főpásztora, a káptalan két harmadnál nagyobb többsége, Sz.-Katalin utánni pénteken meghuzatta a harangokat, és

1) Lányi K. I. 421. l.

sz. György basilikájában összegyűlvén, egyházuknak több törvénytelen birtokos kezei alatt történt kifosztását szemügyre vette, és noha a főpapi választás joga régen kiragadtatott kezeikből, mégis püspökül megválasztották: Rozgonyi Péter d ö m ö s i prépostot és veszprémi kánonokot. A király azonban megtagadta beegyezését, ki a constanczi zsinaton tudósíttatott e választásról. Az előadottakból kitűnik, hogy a dömösi prépostot is először a káptalan választotta a király beegyezésével, Zsigmond óta pedig királyaink nevezték ki, mint ez bővebben egy más választásból is ki fog tűnni.

---

9. §.

Országos vita a dömösi prépost válasza felett.

Nevezetesebb volt ennél azon országos vita, mely a dömösi prépost miatt V. Miklós r. pápa és Hunyady János Magyarország kormányzója között keletkezett. V. Miklós r. pápa 1449-ben a dömösi prépostságot, melyet Zsigmond király kérelmére IV. Jenő r. pápa szerzetesi apátsággá változtatott és az olajfák hegyi — olivetán — apátnak s társainak adott, ezek mindazonáltal rövid idő múlva ezt üresen és sokat sanyargatva elhagyták, mint ezt az egykoru Ivanics Pál, Vitéz János leveinek rendezője Schvandnernél állítja,¹⁾ pálosrendi priorátussá változtatta át, és Laurentii de Capus, szerzetes nevéről Bálintnak, sz. Pál első remete szerzetbeli papnak, kisebb poenitentiáriusának és pápai káplánnak, mint priorának adományozta, minden hatóság alól felmentette, közvetlenül a pápának rendelte alá, az országos tanácsot pedig felszólította, hogy ezen Bálintot védelmezze. 1449 és 1450-ben Budán országos tanácskozmányok tartatván maga Hunyady elnökölt. A hazának pénzre lévén szüksége január 29. 1450. maga irt a r. pápának:

1) Scriptor. Rer. Hungar. II. 77. pag. v. ö. M. Sion I. köt. VI. füz. 421. l. a Bullásokról.

engedné meg, hogy azon magyarok, kik sz. István sirjához Sz.-Fehérvárra, és sz. Lászlóhoz N.-Váradra zarándokolnak, csak úgy részesüljenek a bucsúban mintha Rómába mentek volna; és azon áldozatok, melyek ezen alkalommal tétetnek, fordittassanak a haza oltárára¹⁾

Ezen országos tanácskozmányok befejezte előtt országgyűlés hirdettetett Pestre. E között Hunyady távol lévén Bálint, ki a pápa által engedélyezett bucsút illető Brevét hozta, még az országgyűlés előtt nagy vitára és országos ellenszegülésre nyújtott alkalmat. V. Miklós pápa ugyanis Bálintot a sz. Pál remete szerzetesét nevezte ki dömösi priornak. Az országgyűlést megelőző tanácskozmány és Hunyadi pedig Istvánt esztergomi kanokot, királyi cancellárt, sz.-tamási prépostot utóbb olvasó kanonokot, az ország protonotáriusát nevezték ki dömösi prépostnak. Ez magát azonnal ennek birtokába be is helyezte, jövedelmeit mindazonáltal a budai királyi kápolna számára kezelte. Ezen Istvánt Fraknói Vilmos²⁾ következőkép jellemzi: „István mester Vitéznek több éven át a közszolgálatban társa volt. Ő is Zsigmond végső éveiben nyert alkalmazást a királyi irodában, és uralkodóját külföldi útjaiban kísérte. Ugylátszik élelmes ember volt, a ki állását jól tudta értékesíteni. Több egyházi javadalmat szerzett magának. 1440 váci örkanonok és egyuttal n.-várad kanonok volt. Albert király halála után Erzsébethhez csatlakozott. Es csak hamar megjutalmazva látta e lépést. A királyné több pestmegyei birtokrészt adományozott neki. Midőn utóbb Ulászló lett Magyarországbán a helyzet urává, István mester talált módot, hogy hozzá pártolva kegyeit meg-

1) Joann. de Zredna Epist. L. Schwandtner. II. d. 69. l. — 2) Vitéz János élete. 64. lap.

nyerje. Vitéz szolgált bizonyára közvetítő gyanánt. És nem sokára István mestert az esztergomi sz. Tamásról ezimzett prépostság birtokában találjuk. Főjegyzői hivatalát megtartotta. Az Erzsébet királynétól nyert adomány levelek megerősítését kieszközölte. Sőt a dömösi prépostságot is elnyerte.“

Bálint ki Dömösön új szerzetet kívánt alapítani, kineveztetését a még össze nem ült országgyűlés előtt fenhangon követelte, de a tanácskozmány megmaradván jogai mellett Bálintot felszólította, miszerint a haza szabadságával ellenkező kineveztetésével hagyjon fel. Bálint fel nem hagyott, sőt a római Cnriánál egy új oklevelet eszközölt ki, mely szerint Istvánt mint ki a dömösi prépostságot törvénytelenül foglalta el, fenyték alá veti és azt neki átadni nem akarván ellene: *processus et sententias fulminari procuraverat*; azaz: kiközösítéssel fenyegette. Az új oklevél egyszerre jött meg a fenemlitett bucsú engedélylyel, mi miatt igen nagy fokra hágott az ingerültség, mit Hunyadi csak az által mérsékelhetett, hogy az országgyűlésre utasított, mely juniushan volt megnyitandó. Az országgyűlés alatt magának Hunyadinak is szemére hányták, hogy engedelkenysége nevelte Bálint vakmerőségét. A budai kolostor Sz. Pál remete szerzetesei is kérdőre vonattak, miszerint feleljenek társuk cselekedetéről, Bálintot azzal fenyegetvén, hogy makacssága miatt a hazából kivetik. A római pápának is irtak, mind a rendek mind Hunyadi, mi szép tanusága a nemzet jogai erélyes fentartásának és függetlenségének.

Hunyadi így ír a r. pápának 1450. 11-dik juniushan: Midőn más az országot illető gondok foglalnák el elmét, szokatlan és kedvetlen dolog lepe meg, mely mindnyájunkat megrezzente. A dömösi prépostság és az, mit

Szentséged e végett Bálint gyóntató mellett tett, van kérdésben. Az elmék e honban már annyira fel vannak ingerelve, hogy lecsendesítésöket reményleni teljességgel nem lehet. Még engem is megtámadtak, az ország ősi jogainak védelmében hanyagsággal vádoltak, és kénytelen is vagyok őszintén elismerni, hogy mult évi gyűlésünkben midőn legelőször fordult meg ezen tárgy előttünk a Szentséged előtti tiszteletből, Bálint személye tekintetéből kívánságát erővel ellenezni elmulattam, bár az egész ország ellene volt. Valóban már akkor felkellett volna neki szándékával hagyni, a dolog menetelét látván; most én sem merem pártját fogni az ország szabadalmi és az oly nyilván kijelentett kívánság ellen. Hazám jogait és a Szentszék tekintetét egyiránt szemem előtt tartva, kénytelen vagyok Szentségedet kérni, előtte tulajdon nyugodalmam tekintetéből is esedezni ne erőltesse e dolgot tovább, sőt inkább intézze azt az ország közóhajtása szerint megerősítvén eddig tett lépéseinket. Így Bálint is jobban fog gondoskodni, mind magáról, mind a vallásról; itt azon kívül is utja már egészen el van vágva.¹⁾

Az ország rendei pedig 1450. 12. juniusban így irtak a pápának: Szükség kényszerít bennünket megszólalásra, s a dolog természetére parancsol nyíltszívűséget. Hazánknak százados gyakorlat által szentesített ősi szabadsága van kérdés alatt; emellett szabadabban felszólalni nem szégyen nem kárhoztatható, hanem kötelesség. Mit vegzett közönségünk a dömösi prépostság iránt, fogja tudni Szentséged kormányzónk leveléből. Az olivet hegyi szerzetesek eltávozása után, nehogy az említett prépostság jövedelmei mások által bitoroltassanak, azt régi ala-

1) Joh. de Zredna Epist. LVIII. Schwanduernál. II. d. 75. l.

pitványával megegyező állapotba kívántuk helyezni; és azért egy jövedelem nélküli királyi kápolnával összekötve, István esztergomi sz. Tamás prépostja és ország ítélőmestere kezére bízuk, kit alkalmasnak vélénk azon intézet kormányára s dolgai helyreállítására. Ez által valóban mitsem tevénk a Szentszék ellen, mitsem a minket illető jogokon túl. Mindemellett Szentséged mint értettük ezen haszonvételt sz. Pál remete szerzetének akarván tulajdonítani, Bálintot, kisebb gyóntatói egyikét ajándékozta meg azzal. Erről szóló bulláját Szentségednek előadta ő még ezelőtt esztendővel tartott gyűlésünkben; de reménylven, hogy Szentséged már előbb tett intézetünket, és a dolog valóságos állását tudva azt nem tette, és ezen prépostságot, melynek kormánya kegyességen kívül férfias erőt is kíván, egy ily gyenge kezekre nem juttatta volna, Szentséged előtt fiui alázattal irt leve-lünkben világosítottuk fel a dolog állását, Bálintot pedig barátságosan szólítottuk fel, ne esonkitaná hazánk ősi szabadságait. De ime óhajtasaink teljesítése helyett sérelmes ítéletek és egyházi fenytékek szórattak ezen haszonvétel ügyében: ő a czélra vezető intézetek megvetésével erővel kíván bennünket arra szorítani, mit megfontolással tagadtunk meg. Kegyeségünkkel, hitünkkel és alázatosságunkkal, nem érdemeltük meg ez ujságot. Eddig sem kell vala ezt elszenvednünk, de már most sz. jogaink, koronánk és tulajdon magunk megvetését tovább tőrnünk nem szabad. Ősi szokásaink, élő törvényeink, elmellőzése, szabadságaink elnyomása keményebb lépéseket követelnek. Azonban szükségesnek látók még előbb panaszainkat Szentséged eleibe terjesztetni, országunknak az egyházi haszonvételekben szabad adománybeli jogait, mely emberi emlékezetet meghaladó időtől fogva tisztelt

törvényeken alapul, változhatatlan és szoros megtartással öregbedett gyakorlaton feneklik, felfejteni. Szentséged atyáskodó gondoskodásától egész bizodalommal várjuk, hogy kérésünk az ítéletek, fenytékek megsemmisítése iránt nem lesz sikertelen; midőn nem valamejy magányos személy, hanem egész ország jogairól van szó. Ha mindemellett is esedezésünk elmellőztetnék, fiui tisztelettel, de őszintén előre kényteleneknek érezzük magunkat kijelenteni, hogy Bálint képzelt jogait keresheti ugyan, de soha el nem érendi; inkább ellenséget tőrünk el kebelünkben, mint ily barátot. Elhatározásunk köz, akaratunk változhatatlan, hogy ott végződjék országunk határa hol ősi szabadságunk megszakad. Ha szentséged a hű és engedelmes Magyarhont bátorságban akarja megtartani, úgy tartsa azt meg szabadságában is.¹⁾

Irtak ezenkívül a bibornokok testületének²⁾; Miklós dekánnak, ki Rómában követ volt; irtak magának Bálint gyóntatónak is. Az elsőnek irván csodálkoznak, hogy ámbár sokszor kitették életüket veszélynek, szabadságaik fentartásaért, mégis ilyenféle ügyekkel háborgattatnak; kéri a bibornokokat; vetnék közbe magukat a Szent-széknél, mert nincs hatalmukban kegyuri jogaikról lemondani, melyet utódaikra, kívánnak sérthetetlenül hagyni. Ők hívek a Szent-székhez; minek tehát őket kényszeríteni, hogy védelmőkre fegyvert ragadjanak?

Miklós dekánnak maga Hunyadi adta elő: hogy a fenytékek miatt az országgyűlés dűhbe jött; mert a méltatlankodást igen fájlalta a nemzet; kéri hogy húzzák vissza a fenytékeket; a római pápa világositassék

1) Joh. de Zredna. Epist. LVIII. Schwantnernál II. d. 77. l. — 2) Pest. 1450. jnn. 12. Joh. de Zredna. Epist. LIX. Schwandnernál II. d. 80. lap.

fel, Bálint pedig hagyjon fel törekvéseivel, mert gyűlölségnél egyebet nyerni nem fog; és ha István esztergomi kanonok nem is lesz dömösi prépost; Bálint annál kevésbé tarthat hozzá reményt. — Előszóltattak a budai híres sz. Lőrinczről nevezett kolostor sz. Pál szerzetesei is, kik minthogy a haza szabadságának megsértéséről vádoltattak, ők pedig nyíltan bizonyították ártatlanságukat sokan felkiáltottak; hogy egyedül e végett már megérdemli Bálint, hogy száműzessék.¹⁾

Bálintnak is irt Hunyadi és tudtára adta: minthogy a kedélyeket igen felháborította, és sem a budai kolostor sz. Pál remetéinek, sem főnöküknek, sem társaiknak az egész ügyben semmi közök nem volt: czélt érni nem fog; és az egész haragnak súlya csakis az ő fejére száll²⁾ Bálint atya utóbb Mátyás király kegyelméből a sz. Benedek-rend bakonybéli apátságát nyerte el.³⁾

---

1) Buda 1450. 16. Junii. Joh. de Zredna, Epist. LXIV. Schwandner-nál II. d. 86. l. — 2) 1450. 16. Junii. LXVI. 87. l. — 3) Vitéz János élete. 1879. 67. l.

10. §.

A prépostság a nyitrai püspökséggel egyesítettik.

Ezekután a dömösi prépostság sorsáról még azt tudjuk, hogy a nyitrai püspökséggel egyesítettett, jegyzeteim után 1504. tehát Ulászló alatt.¹⁾ — 1518 tehát II. Lajos király alatt a tolnai országgyűlés 16. artic: A dömösi prépostság a tanácsosok és ülnökök által vizsgáltassék meg: valljon, mely okoknál fogva egyesítettett a nyitrai püspökséggel? — Ami azután az Isten dicsőségére és az egyház díszére hasznosnak fog találtatni az végeztessék.²⁾

Hevenesi kéziratai között is olvasható azon okmány mely 1520 a dömösi prépostságnak a nyitrai püspökségbe bekebelezése felett a sz. benedeki apátság által kiadatott. E szerint előtte Lendvay Mátyás és Sárospataký Sebestyén nyitrai kanonokok Podmanye István, nyitrai püspök nevében előterjesztik Tamás esztergomi érsek levelét, melyben közhírré teszi Ulászló király decretumát: „nehogy a nyitrai egyház jövedelmeiben megcsónkittassék patronatusi jogánál fogva a sz. Margitról nevezett dö-

1) Fuxhoffer. 1. 99. pag. — 2) Corp. Juris. Bacsí dieta Art. 17.

mösi prépostságot a nyitrai püspökséggel egyesíti, hozzácsatolja és kebelezi.

Ugyanezen okmány szerint Pollheim utolsó valódi dömösi prépost 1520. sz. Filep s Jakab apost. napjain áttétetett a bécsi püspökségre. Tehát II. Lajos alatt szűnt meg a dömösi prépostság önálló javadalom lenni.¹⁾

1) M. M. SS. Hevenes. Tom. XL. 360. pag.

---

11. §.

A dömösi urbarium.

Leirom azon urbariumot is, melyet ugyan csak Hevenesi kéziratai között alkalmasint 1560-ról találtam, mely évet az előtte álló okmány jelel ki. E szerint Dömösön voltak kertek — most is így neveztetnek — melyek gyümölcseit a „Dominus Reverendissimus“ tehát a nyitrai püspök kapta. Volt censualis jobbágya: 15. — Szabad: 9. — Ezen kívül szénája, gabonája, az ugynevezett allodiaturán. Mennyi? Nincs meg írva.

Hozzá tartozott Tolmács is. Itt volt censualis jobbágya: 12. — Szabad: 9. — Ezen kívül az egy forinton alóli birság, a széna és gabona az allodiaturán az övé volt. Itt a jobbágyok nevei is leiratnak, összesen: 6. — A pusztán: 3. — Házas zsellér 4. — Ezek ha egész telkesek voltak sz. Györgyre tartoztak adni: 32 denárt; ezen kívül 2. n. szombati mérő buzát, és 2 m. zabot.

Hozzá tartozott Zsitvatő is. Itt réve volt (most is van rév) a Dunán. Ezenkívül 1 frton alól a birság is ötöt illette.

Serked, — most Serke — itt volt censualis jobbágya: 9. — Sertései, de ezek a káplányokat illették, — tehát voltak Dömösön ezen időszak alatt káplánok is.

A — mortuarum piscinarum — azaz : elhagyott haltartók helyei ; valamint a kifogott halak ; a szénások a püspököt illették. A Zsitvában most is fognak és pedig sok halat ; mellette most is vannak rétek.

Körtvélytő ; talán a Tisza mellett. Itt volt négy jobbágya. A tartozások — census — az ajándékok ; — a sertések, és egy frton alól a birságok a püspököt illették. Itt voltak halastavai is. A bitang marhákat, gabonát, bort a méhek dézsmáját ő kapta.

Biker — talán Bikkes — közel Zsitvatőhöz. Itt is gabona — és bor dézsma a nyitrai püspöké volt.¹⁾

---

1) M. M. SS. Hevenes. Tom. LXV. 121. pag.

12. §.

A prépostok.

Nem érdektelen tudni azon dömösi prépostok neveit sem, kiket fellelni lehetett.

1138. Saul volt az első prépost, mert az alapító oklevélben ez neveztetik meg.

1156. Macharius. — Fejer C. D. III. tom. 143. pag.

1236. Jób volt dékán, mert három ekeföldet vissza szerez. Monument. Eccl. Strig. I. 317. pag.

1264. Sol; mert ő és fivére Ochus, Dienes főispánnak 13 márkát fizetnek le, egy harmadik fivérök: Tamás számára, ki kalocsai érsek volt. Monum. I. 505. pag.

1280. Sol volt a dömösi prépost, mert az esztergomi káptalan közte és Vid comes között esküvel — sacramentali compositione — tett egyességről tesz bizonyosságot. Fejer. C. D. tom. VII. — vol. 4. — pag. 184.

1285. Sol maradt, mert ez évben Szobon comes Vid-től egy eke-földet visszaszerzett. Fejér. tom. V. — vof. 3. — pag. 49.

1285. Máté volt az éneklő; Gyula az örkanonok Dömösön: Ugyanott. pag. 193.

1298. A marosi halászatot a király visszaadja a

dömösi prépostnak Fejér. C. D. tom. VI. vol. 2. — pag. 127.

1309. Ismét Sol a prépost. — Theiner. I. 428.

1325. Simon. — Ugyanott. pag. 504.

1345. Márton. — Fejér. C. D. tom. VIII. — vol. 3. — pag. 362.

1351. Márton ismét a prépost, egyszersmind pozsonyi nagy-prépost és vicarius generalis. — L. Pozsony v. rendezetlen irat. Knauz N.-nál.

1370. Cató a prépost. — Katona: tom. 10 pag. 448. 456.

1373. Jósef, ki egy kiközösítésnél mint tanu volt jelen. — Baer. Sect. 3. §. pag. 13.

1379. Pál, ki az esztergomi káptalan dezmaiban tanu.

1392. Péter, István fia, az előtt dömösi prépost, esztergomi kanonok, és a Sz.-Mária oltár főnöke, a Visegrád átellenében lévő marosi fürdők két részét és ottani két ház után hét frt. bért ezen oltárnak adományozza oly feltétel alatt, hogy előtte éjjel-nappal lámpa égjen. — M. Sion. 1865 év III. füz octb. — 740. pag.

1417. Rozgonyi Péter, egyszersmind veszprémi kanonok. Lányi Egyh. tör. I. 421. l.

1450. István esztergomi kanonok lett a dömösi prépost. — L. felyebb. —

1484. István, ki Mátyás király előtt panaszkodik Greselt ellen. — Hunyadiak kora V. köt. — 297. L.

1498. Pollheim Bernárdt, utóbb bécsi püspök volt a dömösi prépost, ki Esztergomban eltiltatik a borméréstől, — Ulászló II. 24.

1498. Ugyan az ötven lovagot állit. Uladisl. Art. 20

1504. A nyitrai püspökséggel egyesítettik. —
Mint fentebb.

1518. A tolnai országgyűlés felette vizsgálatot rendel.

1520. Pollheim utolsó dömösi prépost bécsi püspökké lett.

1400. XI. Bonifác által az esztergomi érsek alá rendeltetik; tehát valamikor nem volt alárendeltje. — Péterffy. tom. II. pag. 288. 290.

1504-től. A nyitrai püspökök lettek egyszersmind dömösi prépostok; most mások viselik e czimet.

Mikor lett a dömösi prépostság épülete lerombolva, világos adat hiányában szabatosan meghatározni nem lehet. Igen valószínű, hogy I. Leopold alatt, midőn hazánk a török iga alól felszabadított Visegráddal együtt Dömös is leromboltatott. Az Esztergomi-Ujság 1864. év 40. 41. sz. sz. Dömös lerombolását 1702. évre teszi. Annyi igaz hogy a prépostság romjai között és mellette I. Leopold ezüst kis pénze nagy számmal találtatott. Olyan értelemben mint a várak szét nem bontatott, mert még a mult században romjai közt ajtatoskodtak a dömösi hivek, midőn benne isteni szolgálat is végeztetett; hanem időszakonként utesinálásra és épületekre hordatott szét. Most már csak egy csekély fal-rom hirdeti, hogy erős épület volt.

---

13. §.

A dömösi plebánia.

1733. előtt Dömösön plebánia nem volt; mert ezen év előtt fiók-egyháza volt Visegrádnak;¹⁾ hanem templom volt, mert, mint már emlitém, még Tar László idejében, ki 1736. kezdett Dömösön mint plebános működni, fenállott a kevés hivek számára elegendő térségű a régi prépostság romjai között létező templom, valószínűleg nem újonnan a romokból felépítve, mint ez a visitatiókban érintetik — e rudibus vetustis constructa — hanem a fenmaradt romokból templommá átalakítva s kijavítva, mert azon esetben mai nap is fenállana; mi ok is lett volna az új templomot szétbontani, melyet a helynek kegyeletessége és szépsége is védeni látszott? Még Andrássy Antal idejében, ki Dömösön 1774-től volt plebános, sokan éltek azok közül kik ezen templomban ájtatoskodtak és ministráltak.²⁾

Dömöst monyorókereki gróf Erdődi László Ádám, nyitrai püspök, dömösi prépost, varasdi főispán, v. b. tanácsos és udvari cancellár 1733. emelte plebánus, egyetértve a pilis-maróthi pálosokkal, kik ezen időben P.-Maróthon földesurak lévén, és mint fiók-egyház kérték Dömöshöz tartozván, a kiadott alapító okmányt aláírtak;

1.) Alapító okmány. 1733. Visit. 12. §. — 2.) Visit. 1797. §. 18. pag. 56

mindazt, mit ennek értelme szerint Maróth a dömösi plebániának adni tartozott 1736 márt. 26-án a sedecima kivételével, helybenhagyták, és b. emlékezetü alapító Erdődi nyitrai püspöknek segédkezet nyújtani ígérkeztek. Ezen okmányt 1736 aláírták: Ladislaus Adamus C. Erdődi, Eppus Nitriensis et Frater Gregorius Fierendroth. ord. 1. Pauli s. Eremitae Prov. Hungr. Provincialis.

Dömösnek plebániává tételére ezen okmány szerint alkalmul ezek szolgáltak. A b. emlékezetü püspök meggyőződven miszerint illő, hogy az általa egynehány évvel visszaszerzett dömösi prépostság javadalmában a hivek lelkiképen is elláttassanak; de a hiveknek hozzá nyújtott könnyörgésének, lelkiismeretének és mindazok sürgető szükségének is eleget kívánván tenni, kik akár gyermek, akár öreg-koruk, néha pedig vízáradások miatt isteni szolgálaton meg nem jelenhetnek: elhatározta magát Dömösön plebániát alapítani és templomot építeni. Hivatkozik az 1733. márt. 17. kelt kir. parancsra is, mely szerint, minden földesur tartozik helységében, ha csak lehet templomot építeni. Értekezett Rósa Ferenczezel, a pálosok provinczálisával is, ki a plebános jövedő ellátása és részükről, mint p.-Maróth birtokosaitól tett ajánlatok miatt, őt nyitrai várában felkereste; végre Spáczay Pál, ekkor esztergomi vicariushoz, Almásy Ferenczet mint meghatalmazottját ugyancsak 1733. kiküldötte a végre, hogy ez Maróth és Dömös hiveivel értekezzen, tekintélyénél fogva a plebániát helyben hagyja, jövedelmeit megalapítsa, és Aersperger Ferenczet mint bemutatottat első plebánosnak kinevezze. Az aláírt évből és nevekből az is kiviláglik, hogy ezen okmány három évvel később kelt, mint a plebánia felállítottat. Ezen idő alatt Rósa Ferenczet, Fierendroth Gergely váltotta fel: Aersperger mint

Verebélyre költözött említették; sőt Ipolyi Gáspár is, ki második plebános volt Dömösön, mint más plebániára áttett neveztetik; mi mind könnyen magyarázatot nyer, miután a plebánia az oklevél kiadásánál három évvel előbb alapított.

A mostani templomot, mely a régi prépostság köveiből van építve 1733-ban kezdtek építeni; de csak 1743 végeztetett be, és ez év december 4. sz. Borbála napján Rankovics György kőbőlkuti plebános és esztergomi kerület esperese által, Abranovics István, doroghi plebános segédlete mellett benedicáltatott: tehát nem 1747, mint ez a visitációkban írva van. A legrégebbi anyakönyvek ekkor köttetvén be nem hihetem, hogy ezek első lapja, hol feljegyezve találtam, hibás adattal kezdettek volna meg. ¹⁾ Ezen idő alatt a régi klastrom romjai között létező templomban végeztetett az isteni szolgálat, melyet Nostráról P.-Maróthra, és innét Dömösre átvitt pálosok tartogattak fenn. Ők 1711 fogva Dömösön többeket kereszteltek; 1714 összeadtak; és 1717-től temettek, mint ezt ezen kor anyakönyvei hitelesen tanúsítják. Ezekben fordulnak elő licentiátusok is kik segítettek, nevezetesen bizonyos Urbanovics György. Tornya a templomnak 1756 visitáció szerint kőből volt boltra; most fából van, magasabbra emelve; 13 öl magas, fenn négy nagy ablakra. A templom belől 13 1/2 öl hosszú; öt széles; összesen hét ablakkal ellátva, boltra; a sekrestye szintén boltozat alatt van.

Ezen időben három oltára volt: a főoltár sz. István király, balfélen sz. Ferencz, jobbfélen a b. sz. Mária tiszteletére emelve. A gyóntatószék a bal oltár előtt volt el-

1) 1711. anyakönyv előtti lap.

helyezve. A szószék melyet még 1736 Terlandy nyitrai vicarius generalis két száz frtért fából csináltatott, és pedig a prépostsági templom számára, ezen templomba át-helyeztetett. Tar 1756 dömösi plebános réginek nevezi. — 1790 a nagy-oltárt Vilt József ekkor esztergomi kanonok és n. szombati helynök, később győri püspök 350 frtért egészen megújította. A kis oltár azon szép szűz Margit képét, melyet ma is itt találunk 1806. Arady esztergomi kanonok és felszentelt püspök készíttette. Harangja eleinte kettő volt sz. József 39 kg. és sz. Urbán 28 kg. Ezeket a reformátusokkal együtt használták azon oknál fogva, mert ezen harangok felállítására szükséges fát a katolikusokkal együtt vágták, hordták, és kézi munkát ők is adtak. A tolerantia előtt mindazonáltal csak akkor éltek ezen harangokkal, midőn őket a kath. pap temette.¹⁾ 1823. 24. novemberi tűz alkalmával a harangok részint megromlottak, részint pedig lehullottak; tűz után egy harang sz. Flórián, 179 kg. újra öntetett; a sz. István, mely 1805-ben öntetett, épségben maradván újra feltétetett; nyom: 309 kg. A lélek-harang 51 kg. volt; készült 1822-ben. Ez 1865. jan. 5-án megrepedt, s újra öntetvén most: 23 kg. nyom; került: 44 fba 60 kr. — 1844 szereztetett a nagy-harang; nyom: 520 kg. A kegyuraság, a hivek, és reformátusokkal 672 fr. o. p. öntették. Felszentelve a sz. Háromság tiszteletére van. Hat változatu orgonája a templomnak volt kezdetétől fogva. — Belső szervezete nem volt értékes. — 1744. Gustyini nyitrai püspöktől ajándékban egy ezüst kelyhet kapott. Gr. Eszterházy Imre nyitrai püspöktől pedig 1745 egy ezüst kereszttel ajándékoztatott meg. — 1810 mind a ket-

1) Visit 1797. 6—7 pag.

tőt elvették s adtak helyette kötelezvényt. Jelenleg a kinestárból 143 fr. 38 kr. tőke után kap a templom évenként 1 fr. 80 krt.

Ugyancsak 1743-ban és pedig ugyanazok által benedicáltatott a községen kívül lévő kis kápolna „Mindenszentek” tiszteletére, kik által benedicáltatott a templom. Építette Béres András dömösi lakos és bíró. A képe azóta a b. sz. Mária képével váltatott fel. A régi kép a templomban függ.

1740. január 14. a plebánoshoz jöven Dömös helység öreg bírája Béres András, Ország István, Horváth István, Kecskés János, hogy az Isten a dögleteességtől megtartaná a helységet fogadást tettek, hogy szombatnapot megtartanak; minden munkától magokat megtartoztatván.“¹⁾ Ebből látható mi végett építtetett a kápolna.

Ezen kápolna mellett hajdan egy remete is lakott. Neve Kiss János volt. Ez nem mint csavargó koldus, hanem az érsek által kiadott szabályok szerint élt 1751. és állandóan Dömösön tartózkodott.²⁾ Nem messze a klastrom romjaitól lévén ezen kápolna, ezek között tartózkodott.

1767. november 13. volt Dömösön kalvaria is, mely Nagy István dömösi ispán, Sztancsik Jakab, akkori egyházi, adakozásaikból, és a bírák által behajtott birságokból == 5 fból; a latrokra külön 8 fból összesen == 14 ftból állíttatott fel azon helyen, mely ma szőlővel beültetve kalváriának neveztetik.³⁾

Azon időtől fogva, midőn a dömösi prépostságot a nyitrai püspökséggel egyesítették, a kegyur a nyitrai püspök lett, mint ez az első plebános Aerspergernek kineve-

1) A legrégebbi anyakönyv. 1. lapja. 2.) Visit. 1783. 3) 1711. anyakönyv, 1. lap.

zése alkalmával, az alapító oklevélből kitűnik. — 1779-ben azonban a dömösi kegyuraság megváltozott. Mária Terézia¹⁾ ugyanis Esztergom érseki megyéből a beszterczei és rozsnói püspökségeket alapítván, ugyanazon év július 15-ről kelt adományozó és alapító okmányaiban nyilvánítja: tekintetbe vévén, miszerint a nyitrai egyházi megyének 7325 frt jövedelme papnöveldéjében nevelt 30 kispapra, tanárookra, a budai általános papnöveldében pedig itt létező alapítványai itteni kis papjaira fordíttatnak, ezen növendékek száma azonban a nyitrai püspökség évenkénti szükségleteit ki nem elégíti, mert hozzá az esztergomi érseki megye szétdarabolása következtében 13 plebánia is járulván, több papra van szüksége, mint a mennyi évenként a növendékből kikerül; továbbá minthogy az esztergomi főkáptalan egyénei által élvezett archi-diaconusi jövedelmek, említett szétdarabolás által a rozsnói és beszterczei káptalanra ruháztattak: ezek következtében, a dömösi prépostság, mely eddig a nyitrai püspökséghez tartozott, az elvesztett esztergomi archi-diaconusi jövedelmek pótlásául, minden hozzá tartozó birtokaival, jövedelmeivel, és hasznaival az esztergomi főkáptalannak adományoztatott azon feltétel alatt: hogy a dömösi prépostság jövedelméből, azon növendék papokon kívül, kik a nyitrai alapítványokból az általános budai papnöveldében neveltettek ugyanezen papnöveldében még három kis pap neveltessék, élelemmel, ruházzattal, és más szükségesekkel elláttassék; mi pedig ebből fennmarad, az esztergomi főkáptalan archi-diaconusai között, gróf Battyáni akkori primás s cardinalis, határozata szerint szétosztassék. — Végtére minthogy a dömösi prépostság, nem mint püspöki jövedelem, hanem mint ajtatós növeldei alapítvány és kárpótlás tekintendő: felében

1) Az eszterg. főkápt. okmány tára 1871. 56. sz. 66. l.

a plebánosok segélyezésére, felében az erőditésekre fordíttatni szokott 20 % alól, hasonlóképen más papnöveldek és alapítványokhoz képest, felmentessék.

Ezen idő alatt tehát az esztergomi főkáptalan Archidiaconusai gyakorolták a kegyuri jogokat.

Ezért van 1777. év febr. 17. 18. 19-ről Richvaldszky György általános vicarius körlevelében¹⁾ megírva: hogy Gustyinyi János nyitrai püspök és dömösi prépost halála után Brunzvik Mihály visegrádi tiszttartó, mint az akkori kir. kamara kiküldöttje, Klastromy András esperes és Esztergom kir. város plebánosa, és Komáromy János főszolgabíró előtt a dömösi prépostság összeiratott és lefoglaltatott.²⁾ 1851. évtől az esztergomi összes főkáptalan gyakorolja a kegyuri jogokat.

Ugyan csak ezen 1777. év mártius 8-dik napján lépett az esztergomi sz. Ferencz-rend zárdájának quardiánja: Fogl Emánuel, Gyurkovics András előtt a dömösi plebánossal szerződésre, mely szerint a sz. lélekiek a zárdának évenként 10 rénus frtot és a maróthi uradalom erdejéből tehát a pálosokéból — hat öl fát tartoztak beszolgáltatni; épségben hagyatván a dömösi plebánosok stolája, a zárda pedig köteleztetvén a sz. léleki hiveket a lelkiekben ellátni. Sz. Lélek még 1763. Szent Ilonay vicarius által választatván el a csévi plebániától; ezen évben csatoltatott a dömösi plebániához; ettől pedig végképen 1787-ben vált meg; bizonyosan az esztergomi egyházi hatóság rendeletéből, az esztergomi sz. Ferencz-rend zárdájára ruháztatván annak minden járandósága és terhei.

A dömösi plebánia alapításakor, Maróth mint főkegyház szintén Dömöshöz tartozott, amint ez az alapító oklevélből kitűnik. Andrássy Antal, dömösi plebános, da-

1) 125. pag. 2) — Visit. 1797.

ezára a hivek folyamodásának aziránt, hogy ők az anyaegyházhoz kívánnak továbbá is tartozni, nem akadályozhatta Dömöstől elszakítását, és pedig először állandó káplánsággá változtatását, később egészen külön plebániává tett alapítatását.

Amint ugyanis II. József tolerantialis decretuma kihirdettetett, és ez által a reformatusoknak a kath. anyakönyvekbe iktatásuk megszüntetett, azonnal 1787. husvét után Maróthra hozták Dienes Sámuel lelkészüket és Buday György rectorukat; a hegyen mostanáig használatukban lévő templomot lefoglalták, és 1788 a pesti kir. kamara igazgatóságától 70 frtért megvették; a kath. iskola tanító házát pedig az iskolával együtt reformatus paplakká változtatták; ekkép a katholicusok kárpótlás nélkül házuktól és iskolájuktól, a plebános jurisdictiójától fosztatván meg.

Ilyen körülmények között 1787. 10. juni II. József parancsára Kunics Dienes expaulinus keresztnévéről Antal neveztetett ki Maróthon állandó káplánul, ki Nedeczky Imre esztergomi plebános és Gerdenich Ignác szolgabíró által azon rendelettel láttatott el, miszerint a jóvedelem ugyan a plebánost fogja illetni, hanem a lelkiekben tőle mindenben független lesz. Andrássy dömösi plebános, mintegy utódainak tudtára akarván adni, hogy P.-Maróth akarata ellen szakított el Dömöstől, anyaegyházától, a visitatióba több védpontot iktatott, mit idézni feleslegesnek vélek. — Kunics Dienest követte: Kovacsics sz. benedek-rendű; ezt Hevele, pálos; ezt ismét Farkas; ezt végtére Gyöngyössi János, ki Andrássy halála tehát 1819. 1. april után p.-maróthi rendes plebánessá neveztetett ki; született 1784. márt. 28. pappá

szent. 1807. szeptbr. 6. Maróthra jött 1810. Meghalt 1870. febr 15.

A dömösi plebániáról azt is érdekesnek találtam megemlíteni, miszerint 1757. jun. 18. Szentilonay József n.-szombati vicarius körlevelében elismeri, hogy Dömös, Visegrád és Esztergom sz. kir. városi plebániák az Archi-diaconusok joghatósága alól ki vannak véve, hanem a Vicarius hivatala alól, melynek képviselője az esperes, semmi esetben sem; valamint hajdan a dömösi prépost is nem közvetlen, hanem közvetve az esztergomi érsek által volt a római Szentszéknek alárendelve, mint ezt az általam már fennidézett Péterffy¹⁾ tanusítja, ki más előszámlált prépostságok között Demest is előhozva mint olyant, mely IX. Bonifác r. pápa bullája által alá van rendelve az esztergomi érsek hatóságának, megerősítve 1464. II. Pius r. pápa által. — Ugyancsak Péterffytől²⁾ tanuljuk hogy II. Ferdinand alatt a dömösi prépost a veszprémi püspök alá tartozott; és az érsek által „Venerabilis Frater“-nek³⁾ czimeztetett.

1) II. tom. 288. 290. pag. — 2) II. tom. 276, pag. — 3) u. ott. 268. pag.

---

14. §.

Ipolyi Gáspár.

A dömösi plebánosok ezen rendben követték egymást: 1. Aersperger Ferencz — egész 1733 sepbr. 20-ig. — 2. Ipolyi Gáspár — 1736. ápr. 29. — 3. Tar László — 1761. nov. 28. 4. Ramsovies Ignác — 1776. szept. 13. — 5. Veszely Lőrincz — 1783. január 20. — 6. gróf Haller Ferencz — 1783. decbr. 31. — 7. Andrássy Antal — 1819. márt. 31. — 8. Kara János — 1831. decbr. 4. — 9. Priczel Márton — 1838. ápril 24. — 10. Prisztics Pál — 1846. ápril. 30. — 11. Ondrejkovics János — 1848. febrig. — 12. Ismét: Prisztics Pál — 1853. decbr. 31. — 13. Nedeczky Gáspár.

Ezen plebánosok közül különös említést érdemel Ipolyi Gáspár, ki Dömösről Muzslára, innét Földvára ment plebánosnak; 1749. esztergomi kanonok és sz. györgy-mezei prépost lett. Meghalt 1762. karácson hó 27-én.¹⁾ Arról nevezetes, hogy midőn meghalt meztelen testét, derekán, nyakán, karjain és lábszárain vaslánczokkal összebilineselve találták. Ezen lánczokat már életében észrevétetett viselni; de szabad mozgásainál fogva nem lehetett gyanítani, hogy testének kinzására viselte. Ezen

1) Memoria Basil. Strig.

lánczokat 1867. szeptbr. 24. Esztergomban a könyvtárban magam is láttam; a derekát átövedző négy-öt sor láncz elég sulyos s nagyszemű; kéz- s lábfejéi felett tenyér-széles felnyitható bilinesek voltak; ezekről lábszárain és karjain fel egész válláig, vállairól s nyakáról pedig a mellén és hátán vékonyabb lánczok nyultak le, és érintkeztek egymással. A cilicium egy vékony sodronyból szőtt hálóalakú érez-rostozat, mely belőlről kiálló tűhegyes végeivel szúrta testét. Ezen lánczok mellett, van egy nehéz selyemből kötött gesztenyeszínű ing is, melyet mint takarót a lánczok felett viselt. A ciliciumra is egy színes szövet-darab van kötve. A mellén a lánczok két dió-nagyságú lakattal voltak lezárva.

A dömösi plebánia birja arczképét is, mely bizonyosan másolata azon esztergomi nagy képnek, mely a boldogultat meztelen testtel láncz, s bilinesek között élet-nagyságban, ciliciummal, kis bajuszzsal, oldala mellett püspök-süveggel ábrázolja. Nem csak kinos vezekléséről, de ó-classicus tudományosságáról is híres volt Ipolyi. Jankovics Miklóshoz intézett leveleiben Mathés ötöt közöl. E levelek nem csak a klassicus nyelv, hanem anvál fogva is érdekesek, mert belőlök Barkoczy templom építési terveiről és a repülő kompról is értesítettünk. A Barkoczy tervezte templomról írja: hogy ennek végét meg nem éri, sem szemci szemlélni nem fogják leginkább azért, mert egészsége hanyatlík, ereje elhagyja, s lassan közeledik a boldogság ama órája, mely a halandók számára elszokta hozni az örök nyugalmat. Utolsó levele 1762. nobr. 22 tehát közel halálához van keltezve. Dabam Granopoli in organis Caeccilianis 22. nvbr 1762.¹⁾ —

1) M. Sion, V. évfoly. jun. füzet 432. l.

Eltemetve az esztergomi Basilica kryptájában van.— Midőn az esztergomi Bakács kápolna mostani helyére átépítettett, Ipolyi Gáspár, rákonyi apát, esztergomi kanonok hűlt tetemeinek némely részeit Jordánszky Elek és Kratochvila Mihály, esztergomi kanonokok ép állapotban találták s 1823. Sz. András hó 16-án a Basilica sirboltjába több ezer ember kíséréte között átvitették és eltakarították.¹⁾ Dömösnek végrendeletében emléket is hagyott; mert az esztergomi kerület plébánosai által végzendő sz. misékre és az esztergomi iskolás szegény gyermekekre alapítványt tévén, ebből a dömösi plébános is részesítettik. — 1777. tizenkét misét tartozott elvégezni. 1861. ez hat misére leszállítatván, csak 2 frt. 78 krban részesítettik. A tőkét az esztergomi főkáptalan kezeli. Az alapítvány 1767. évről van bejegyezve.

---

1) Maria kegyképei 2. pag.

15. §.

A dömösi alapítványok.

A fén említett plébánosok alatt több alapítványnyal gyarapodott a dömösi plébánia jövedelme. Ramsovics Ignác 1776. Sepbr 13. ötven ren. frt. alapítványt tett 1. sz. misére. Ez 1788 a fundus publicusnak $3\frac{1}{2}\%$, 1807 ben a kir. kincstárnak $2\frac{1}{2}\%$, 1859. a Fináncz-directiónak 5% , végre 1872. az államnak bécsi kötvény mellett 16% lehúzással adatott át. Jelenleg a plébános 2 fr. 10 kr. huz. a tőke nem fog vissza fizetneti.

Nagy István által 1782-ben 50. ren. frtban = 21 frt, o. p. tett alapítványból húz a plébános évenként 1 frt. 5 kr.

Andrássy Antal dömösi plébános 1819. hagyott maga után alapítványt tőkében 168 frtot négy sz. misére. — Ebből húz a plébános évenként 5 frt. 4 krt; a többi szegények, iskola, templom között osztatik szét.

1805. Az esztergomi Archi-diaconusok: Vancsay János, Helmuth Gáspár, keresztszeghi gr. Csáky Miklós és Szalay József, alapítványt tettek, Mária Therezia és Battyány József érsek emlékére a dömösi uradalom terhére, melyből részesülnek: a templom, szegények és a plébános 24 sz. misére, húz 24 frtot.

Ugyancsak 1805. Arady esztergomi kanonok alapítványt tett 4 sz. misére b. e. Ferencz, Mária Theresia hitves társa és Battyány Cardinalis emlékére. Kezeli a főkáptalan. — Rudnay Cardinalis által leszállítva négy misére; 1861-ben pedig kettőre, húz a plébános évenként 3 frt. 52 krt.

1821. Kluch József nyitrai püspök az ő fáradozása által visszaszerzett úgynevezett: archi-diaconusi quarták, emlékezetére a főkáptalannál letett 208 frtot ezüstben 12 misére. A plébános húz 10 frt. 50 krt.

1833. Ungváry József, deresikai plébános által három misére, 84 frtban o. é. tett alapítványból a plébános 5 frt. 4 krban részesítettik.

1834. Szloboda Antonia született Luczenbacher aszszonyság egy fa-keresztre 12 frt. alapítványt tett.

1846. Megholt Jordánszky Elek 20 frt alapítványt hagyott, az általa emelt Nep. sz. János szobrára.

1848. A visegrádi út felé helyezett fa-kereszt fenntartására a hivek 4 frt. adakozmánya tőkésítettet.

1853. Priszties Pál, dömösi plébános maga után hagyott 100 frt. alapítványt 2 misére. A plébános 6 frt. 30 krban részesítettik.

1854. Rósa Mihály 1847. meghalt koldus-bíró, egy sz. misére 21 frtban tett alapítványa helyre állíttatván, a plébános 1 frt. 26 krban részesítettik.

1854. Vidovics János, — néhai dömösi tisztartó fia alapítványt tett 92 frtban két misére. A plébános részesül 2 frt. 10 krban.

1869. Gajdos József alapítványt tett 20 frtban egy misére. A plébános 1 frtban részesül.

1872. Czikora Maria alapítványt tett 100 frtban 1 misére. A plébános 4 frtban részesül.

1872. Csimár Teréz alapítványt tett 54 forintban 2 sz. misére. A plébános részesül 3 forint. 24 krban.

1871. Visnyovszky János alapítványt tett 20 forintban egy misére. A plébános részesül 1 forint. 20 krban.

1873. Zöld Mária özv. Lőrinczné, alapítványt tett 20 forintban egy misére. A plébános 1 forintban részesül.

1874. Priczel Márton alapítványt tett 99 forintban egy misére. A plébános 3 forint. 96 krban részesítettik.

1877. Zöld Máriaözv. Véghné, alapítványt tett 150 forintban három misére. A plébános 5 forint. 67 krban részesítettik.

A templom az esztergomi főkáptalan által kezelt Hollósy alapból évenként: 73 forint 85 kral; az alapítványokból összesen: 19 forint 64 kral a szántóföldek haszonbéréből 33 forintal segélyeztetik. A könyöradomány évenként 10—20 forintig nem hiányzik.

Különös jelenetként tűnhetik fel a figyelő előtt, hogy mintegy hagyományszerű folytonosságban, és a plébánia alapításától kezdve a jelenig lenyúló szakadatlan hajlamban nyilatkozik a nép sorsához mért szegény, de önzetlen sz. mise alapítványozás, mit valóban nem csak Dömösön, hanem másutt sem szokott elmulasztani a nép szegény osztálya. Én ebből egy következtetést kívánok levonni. Az utolsó földmives emberre is jótékony hatással szokott lenni, ha ő nincs egészen absorbeálva övei között, hanem jelét adhatja nemesebb részének és hivatkozhatik azokra, kik vele együtt élnek. Tapasztalásom szerint azon jogait, melyek mindenkivel közősek, gyakran a nép maga kárával is el szokta hanyagolni, mert magát a nagy világban tényezőnek nem érzi míg saját fészkeben hív társai, szülöttjei között az utolsó is tényezőnek tekinti magát. Az alapítványozási hajlamban tehát én a családiasság

vonását lelem fel; ezen oknál fogva ha a népet védeni akarjuk a nihilismus ellen, nem kell egy mérhetlen közönség jelentéktelen atomusának tekinteni; hanem hitközségének, úgy mint polgári községének jogaiban, nem különben ezek jeleneteinek ismeretében kell erősíteni, nevelni. Köztapasztalás szerint a köznép nem szokott anyagi hasznokra tenni alapítványokat. Miért? — Mert tudja, hogy azon haszon igen csekély s nem méltó alapítványra, mire tehetségénél fogva magát képesítve érzi; hanem a mise becsét nem forint, de vallásos fogalmai szerint méri, mi személyét felemeli, becsessé teszi.

---

16. §.

A dömösi plebánia jövedelme.

A dömösi plebános lakháza, a plebánia alapításának évében, az az: 1731-ben nem állott azon helyen, melyen a mostani van építve; hanem a mostani kocsiszin mellék-épület helyét foglalta el. Ez is mint a templom a prépostság köveiből volt építve. Állott két szobából és a legszükségesebb helyiségekből; de minthogy a záporok, helyzetének mélyebb fekvésénél fogva, épen mellette folytak le a Dunába; a mint ezek most is ezen az uton lejtnek ugyanabba: oly nedves és lakhatatlan lett, hogy másról kellett gondoskodni. Így történt, hogy 1787-ben a kegyuraság azon elég tágas és erős lakházat építtette, melyben a plebános most lakik. Négy szoba, pincze, kamara két hold kert, tágas udvar elég kényelmet adnak.

Jövedelme a plebánosnak soha sem volt nagy. Az alapító okmány szerint a nyitrai püspöktől mint akkori kegyuraságtól kapott 50 frtot, 50 mérő gabonát; Dömös községe adott 50 ftot, 12 akó bort: 48 mérő gabonát; 1. mázsa sót; 24. öl fát; minden ház két csibét vagy e helyett 1 mázsa marhahúst. Négy hold földje is volt; de névszerint nem emlittetik. A hivek mivelték. Volt négy hold rétje; két szekér szénája; egy szőlőkertje. 40 frtért vette; és a Stola.

Maróthon, mely hozzá tartozott, mindannak, felét kapta, mit Dömös adott. — Ezen felül a maróthi uraság — a pálosok — három szapu buzával, két akó borral megjavította jövedelmét. Itt volt négy hold rétje, hét s fél hold szántóföldje; két szekér szénája. Sedecima helyett 24 öl fája, míg Dömösön ez természetben járulatott ki. Összesen Dömösön 402 frtra, Maróthon 211 frtra vált. rugott a jövedelme. A dömösi klostrom romjai helyén 25 diófája; a háznál majd két holdra terjedő szép kertje volt, melyet Ramsovics nemes gyümölcsfákkal ültetett ki. — Sz. Lélek is 1763-ig hozzá tartozott; de innét csak 6 öl fát és 10. ftot kapott.

Az 1790-ki törvény szerint a reformátusok a kath. lelkésznek semmivel sem tartoztak. Mindennek tehát $\frac{1}{3}$ része elesett; mivel így aránylott a reform. lakosság a katolicusokhoz. E helyett kapott 91 frt 10 kr. kárpótást. Sz. Lélek 1763-ban sz. Ferencz-rend esztergomi zárdájával szerződésre lépven, innét többé jövedelme nem volt; míg végre Andrássy Antal halálával, tehát 1819. Maróth plebániává emeltetvén, e felett a dömösi plebános hatósága úgy, mint mindennemű járandóságai is megszűntek. Ötvenes években készpénz járandósága ezüstre emeltetett ugyan; de 1848-ban sedecimája megszűnven, e helyett csak 20 frtot kap évenként. — 1868-ban végrehajtott tagosztály alkalmával földjei egy telekre = 35 holdra egészítették ki. Ugyan csak ezen évben a mezei munka 65 frttal megváltva, megszűnt. A temetőket a plebános kaszálja. Ezen kívül a plebános a plebaniá kezdetétől fogva a visitatiók szerint gyakorlatában volt azon fajzának, melyet az erdőn az ágakból házi szükségére maga vágat és hordat. Azon 50 mérő gabona helyett, melyet

az alapító levél szerint kapott, most 25 frtot kap váltásban.

Ezekből kiténik hogy Dömösön 150 év alatt a plebános járandósága nagy változáson ment keresztül. Ezen idő alatt a pénz értéke is nem egyszer változott; a devaluatio időszakában csak nem semmivé lett. Ebből kiindulva, nem nagy vigasztalásnak tarthatják a plebánosok ha termények helyett pénzzel fizettetnek. Ennek értéke nem csak alább száll, hanem ezt vajmi könnyen megtagadják azok, kiknek terhére van a lélkész fizetés. A föld állandóbb alap; a terményeket is köztapasztalás szerint könnyebben adják meg mint a készpénzt, minek követelése nem csak kellemetlenségnek, hanem gyűlöletnek is forrása szokott lenni; és ha igaz hogy a mezei foglalkozás visszatartja lelki foglalkozásaitól a lelkészt, másrészt természetes kapcsolatot képez hivei között s megkedvelteti a velők hasonló foglalkozás által, melynek még azon tulajdonsága is megvan, hogy helyéhez köti, állandóvá teszi a lelkészt nem csak a foglalkozás neme által, hanem néha évekre terjedő gazdasági terveknél fogva, mi az uzsoraszzerű pénzfukarság helyébe a munkás termelést szokta léptetni.

Hogy mi plebánosok gyakran elégedetlenek vagyunk, abban találok főckát, mert kénytelenek vagyunk követelésekkel fellépni, mi elkeseríti azon viszonyt, melynek békésnek, atyainak kell lenni. Dömösön a plebánosok csekély kivétellel igen állandóak voltak, mit kénytelen vagyok annak tulajdonítani, hogy hiveiknek terhére nem voltak, és hogy a készpénzbeli tartozások magasra nem lettek emelve; érdekeik pedig hiveikével a közös uradalom által egyesítve voltak.

17. §.

Az iskola.

Mint Magyarországon mindenütt, úgy Dömösön is az egyház mellett találjuk a plebánia alapításától kezdve az iskolát. A tanító szokás szerint kántor és jegyző volt egyszersmind. Mult században az elemi iskolák jelentéktelenebbek voltak, hogy sem ezek történetéről sokat lehetne írni. A visitációkban a tanítók ellátásán, nevein s az iskola épületek fentartásán kívül alig értesítettünk másról. A tankötelesek számáról; a tantárgyakról nincsenek jegyzeteink, melyek szerint a nép ebbeli előhaladásáról szabatos ítéletet hozhatnánk. — 1736 Dömösön már volt iskola, mert 1756-ban Antal Adalbert, mint husz éves tanító emlittetik a visitációban. Ezen évet követő időszakban, Rácz Jánost, Fellegi Györgyöt, Bozóky Mihályt, 1788-ban Dóka Ignácot, 1812 Cséry Jánost, ezután még élő Adamka Albert 80 éves tanítót találtam feljegyezve, jeléül annak, hogy Dömösön a plebánia alapítása idejétől mindig volt iskola. 1788, hatvan gyermek járt iskolába. Az iskola elég tágas volt. Felsőbb rendeletek szerint az uradalom építtette és tartotta fen.¹⁾ A tanító ellátása szegény volt; mindamellett hogy községi jegyző lévén, két község Dömös és Maróth a reformátusokkal együtt fizet-

1) Visit 1756.

ték. — 1797 az összes járandósága 111 ftban 38 kban van kitüntetve; ebből minthogy Maróth állandó káplán-sággá alakíttatott át 7 frt 11 kr. lett lehuzva. 1819 midőn Maróth önálló plebániává lett, innét többé semmit sem kapott; de Dömös megadta az egészet, hogy élélessen. — 1868 tagosztály alkalmával földjei 9½ holdra növeltettek; azon 10 öl-fának az ára, mivel az iskola fenállása óta el volt látva, emelkedett; valamint más terményeké is; sorsa tehát javult. Jelenleg 140 fban 42 kban van összeírva; de 300 frtra lehet becsülni.

Az iskola 1776-ban a mostani iskola irányában, ezelőtt Bertok György-féle házban volt. 1812 az iskola már ott volt, hol most van; de nem lévén elég világos, már ezen évben jó karba helyeztetett. Jelenben kertjével, udvarával, szobáinak helyiségeivel, meglehetne elégedni; de az iskola-terem kicsin, százat meghaladó tanulók mindennapi befogadására; a tanító túlhalmozottsága tekintetéből is méltán szabálytalan. Magnagyobbítása már terveztetik.

A multnál nagyobb figyelmet érdemel a dömösi kath. elemi iskolának jelen állapota. Ha igaz, hogy az iskola van hivatva a népnevelés célját előmozdítani: méltán lehet kérdezni: a dömösi iskola megfelelő-e hivatásának? — A dömösi iskola az 1868. 38 és 1876. 28 t. cz. szerint a n. mélt. magyar püspöki kar által kiadott szabályok értelmében szervezkedett. Van megválasztott iskolaszéke, jegyzőkönyve, szükségeihez mért költségvetése; és mégis minden jóakaratu törekvéseink mellett méltán elmondhatja az iskola-szék maga felett, hogy az eredménnyel évről-évre nincs megelégedve. Ennek okát egyszerűen akár a hanyag iskola látogatásra, akár pedig a hanyag tanításra hárítani nem lehet. Átalában mélyeb-

ben keresendők a jobbára ki nem elégítő iskolák hiányosságai. — Ugyanis az elemi iskolák külszervezete, hazánk más intézményeivel együtt s ezekkel összhangzólag szintén alkotmányosan és pedig czélzatosan rendeztetett így törvényeink által. Hogy tehát ezek kedvezőbb lendületet kapjanak és ne hanyatlásnak, hanem haladásnak örvendhessenek, nem magától a köznéptől, mely józan alkotmányos életre nevelendő lenne, kellett és lehetett ezt várni; hanem a törvények lelkiismeretes végrehajtásától, s ezeknek megtartása feletti felügyelettől.

Felekezeti elemi iskoláinkban két elem van képviselve, a vallásosság és alkotmányos szervezet; mindkettő törvényeink daczára és a nép kárára két ellenkező mindinkább áramló iránynyal váltatik fel; mert a törvények elhanyagolásával a vallástalanságnak és az önkénynek eszméi keltettek fel a népben párhuzamosan más intézményeink alkotmányos elhanyagolásával. Nem csak mi, hanem másutt mások is érzik ugyan ezt; mert ezek csak úgy panaszkodnak e felett mint mi, tanuságául annak, hogy mélyebben fekszik többször mások által is emlegetett sérelmünk, hogy sem tisztán helyinek nevezhetnők. Egyes ember haszontalanul erőködik, mert nincs kizárólagos joga rendelkezni; ez csak előadhatja az orvoslandó bajokat, de ha erre gyéren adatik ír; országos férfaink pedig kicsinylik a panaszt és bajt még akkor is midőn hazánk alkotmányos sánczaiba bevett millió és millió mivetlen polgártársainkról van szó: igazságtalanságnak vélném az iskolaszékeket felelősségre vonni azon mulasztásokért, melyekről vádoltatnak.

Dömösön különösen megérezzük a törvények elhanyagolását. Itt a nép nincs földjéhez kötve, mert nem csak ebből él, hanem hajózásból, favágásból és hordásból

a kőbányákból, ezeken kívül nagy közlekedése van a Dunán; ezen okoknál fogva a fel nem nőtt gyermekek is igénybe vétetnek a családok által, melyek gyakran a községen kívül szétszórt állapotban nem támogatják az iskolát; magok az iskolaszék tagjai pedig nem képesek az ifjúságot iskolára szorítani; sőt minthogy Dömösön a nép kénytelen testi erejét különösen megfeszíteni hogy élélhessen, az élet nem egyszer kineveti az iskolát, be nem látván, mi végre lenne szükséges az iskola ott, hol olyan munkára nem oktattatik az ifjúság, milyennel a nép mindennapi kenyerét keresi? . . . pedig éppen Dömös azon község, mely közlekedéseinél fogva nagy hasznát vehetné azon oktatásoknak, melyeknek mások nem vehetik. Dömösnek nagy erdeje van tőszomszédságában; ha a felső megyék példájára a faragást, vésést és fonást csak azon elemi ügyességgel tudnák művelni, melyre e nép hajlamánál fogva már most is képesnek mutatkozik, a keresetnek ezen egy ágából szépen pénzeltethetne. — A gyümölcsfák rendszeres nemesítése, a szőlőknek szakszerű művelése, akár bortermelés, akár kivitel céljából, földünk erre alkalmas voltánál fogva, ezerekkel emelhetné jólétét, mint ezt bizonyítja N.-Maros, mely tőlünk minden nyereséget ki tud zsákmányolni. Van az iskolának faiskolája és pedig elég nagy: ezer [ ] öl, bekerítve; vannak a megyének e felett szabályrendeletei; ha ez szakértelemmel kezeltetnék, ha védve lenne; ha a tankötelesek megismernék azon nemes gyümölcs fajokat, melyeknek a dömösi talaj és közlekedése kitűnően kedvez (például a ringlónak nem kérdezve 40 krral hordják kg-ját): mely előre ki nem számítható iparezikévé nőhetné ki magát a gyümölcs tenyésztés! De Dömösön a mezőrendőrség alszik. Nincsenek védve kertjeink.

A legközönségesebb női munkák, mint a fonás, kötés, szövés, varrás, a finomabb mosás, a gyümölcs aszalás és eltevés, kevés utmutatás után, például: egy alkalmas tanítónő alkalmazása által rendszeressé válhatnak. A kertészet, méhészet, csinosabb építkezés, faültetés, kerítés, bizonyos virágok és fűnemekkel kereskedés; a tej, vaj, baromfi tenyésztés; a durvább kőfaragás mind olyan munkák, melyek nem azért hanyagoltatnak el, mintha a dömösiek előtt ismeretlenek lennének, vagy ezekre elég ügyes kezek nem találhatnának; hanem tisztán azért, mert ezekbe nincs népünk rendszeres utmutatás szerint bevezetve, s ezen miveletek nincsenek óva, ápolva és védve; nincsenek úgy mint külföldön megbecsülve, hol minden patak és kődarab, minden haszonvehetetlennek látszó földecske, az erdei gyümölcs is értékesítettik, és miveltetik. Nézetem szerint a rendszeres elemi iskola alapja mindezeknek, még akkor is, ha az iskolában az efféle műveletekről oktatás nem adatik; mert a rendszeretet hozza létre a buzgó, szakértő, figyelmeztet másra is kiterjesztő tanítókat és tanítónőket. Valamint a nép visszahat a papra: úgy az iskola a tanítóra. A rendszeretet hozza létre e tekintetben a közös községi oltalmat, a szorgalom kitüntetésének vágyát, a munka-csere fogalmát, egy szóval azon szellemet, mely mintegy iskolája a vidéknek, s mi nélkül munkájuknak hasznát a községbeliek nem várhatják.

A rendszeres elemi iskola magasabb céljáról, a valóság-erkölcsös nevelésről még mit sem szólottam, pedig ez fő és nem mellékes hivatása. Megkedvelt rend és megszokott munka nélkül nem lehet gyermekeknél, kivált a földmives osztálynál az erkölcsöket kifejteni, mert ezzel

szoros kapcsolatban van a rendes néphez alkalmazott olvasásnak vagy olvasgatási köröknek megkedvelése; kapcsolatban van a keresztény kötelességek szabályos teljesítése, többek között a vásár- s ünnepnapok megülése; a rendszeretettel viszonyosságban áll a munka felosztás, egynek folytatása, mely a sokfelé kapkodástól csak is a rendszer által különböztethetik meg; ezek által azután feltételeztetik a nép ismeret köre és tapasztalása. A milyen pedig tapasztalása és ismerete, olyan egész élete, tehát erkölsei is.

Ha az iskola nem rendes, többet árt mint használ, mert ingerel, boszant, és daczolásra készit, mintsem hogy szelid,- és alázatosságra oktathatna. Két felé vonják a tanoncztot; otthon a reá bizott munka teljesítésére; az iskolában, az iskola folytatásra, és amannak megszüntetésére. — Ha mint lelkész többször tapasztaltam, hogy a gyermekek ösztönszerűleg kedvelik a marhák különlegeltetését, a henye mezei összejöveteleket, és kárteleket, végre is abban találtam fő okát, mert rendetlen életre szoktak s rendszert nem ismernek. Ha láttam hogy az ifjak nem vágytak haza, hanem néha más megyékben keresték kenyeröket, végtére haza kerülván, nem váltak gondos családayákká és apákká: ismét abban leltem fel életök magyarázatát, hogy a kalandos élet, megsemmisítette bennök mindannak, mit rendszeresnek nevezünk még ismeretét is. Ha ezenkívül tapasztaltam hogy a koresmák látogatásában nem azt kell legveszedelmesebbnek tartani, ha éjjel tüntetve kerestetnek fel; hanem ha rendszeresen látogattatnak: azt juttatta eszembe hogy valamint a rosszban a rendszer legorvosolhatatlanabb: ugy a jóban legerősebb támasza az erkölcsnek.

Dömösön a mindennapi iskolába százan, az ismétlő

iskolába ötvenen; a reformátusoknál huszonketten, az ismétlődőbe nyolczan járnak tehát összesen 180 tanonc van; ezt szétosztva 1200 népszám között, minden hetedik tanköteles. Ha azon 26 év alatt, melyet hivatásom között töltöttem, csak középmezőnyi sikerrel folytathattam volna az én iskolám igazgatását, mely meglepő sikernek örvendhetnék! Ha Dömösön évenként csak egy fiú és egy leány került volna ki az iskolából olyan, ki tökéletes ismeretével bírt volna azon tantárgyaknak, melyek előadottak, úgy hogy tanulmányai után hon hasonszerű tárgyakról olvasni s magát tökéletesíteni képes lett volna: községünk bőven lenne ellátva azon értelmi elemmel, mely szükséges hogy ügyeink szakértelemmel kezeltesse, mitsem említve azon vonzó példáról, melyet az értelmes osztály erkölcsi tekintetben maga körül szokott terjesztetni.

Azon iskola kimaradások, melyek évenként feljegyeztetnek, de nem bírságotatnak, nem tizszer, de sokszor felülmulják azon tanköteles számot, melyet előbb jeleztem. — Ha azon tőke számba vétetnék melyet a tanító képzés, a tanító tartás, az iskola építés és évenkénti fenntartás a gyermekek munka szünetelése, ellátása és tartása igénybe vesznek; nem lenne-e feltűnően aránytalan azon sikerhez képest, melyet méltán lehetne várni?

---

18. §.

Az anyakönyvek tanusítják hogy Dömös magyar község volt.

Az anyakönyvek nagy fontosságu okmányok, mert sok helyen századokról tanuskodnak. Ezekre, leginkább korunkban méltán szabad támaszkodni, mert hitelesen vezetettnek. Méltán feltehetem tehát én is a kérdést: Dömösön miről tanuskodnak az anyakönyvek?

A dömösi anyakönyvek nem oly régiek hogy több századról tennének tanuságot; de oly értelemben elég régiek, hogy a dömösi plebánia alapításának évét 1733-at jóval megelőzik. A keresztelték anyakönyve 1711.-el, a halottaké 1717-el, a házasultaké 1714-el kezdődik. Dömös a plebánia alapításának kora előtt Visegrádhoz tartozván, feltűnő, hogy mint fiók-egyháznak külön vezetett anyakönyvve volt; de ha betekintünk, és azt vesszük észre hogy a pálosok magyar szerzetének két priorja, nevezetesen Bakay Imre a pesti zárdáé, és Kurpicz Pál a nostraié vegyest a visegrádi plebánosokkal kereszteltek, temettek és eskettek: kénytelenek vagyunk arra következtetni, miszerint már ekkor tervezték Dömösnek Maróttal együtt elválasztását, és hogy czélszerűbbnek tartották ezen községeket reájok bízni, kik Maróthon földesurak lévén, a dömösi prépostság romjai között pedig

nem csak szállással hanem templommal is el lévén látva, a hivek lelki kényelmére szolgáltak, mintsem a hiveket Visegrádra fársztani, hol a papot távolabb érték mint a pálosokat, kik közel Maróthon és gyakran Dömösön tartózkodtak.

Ha a dömösi anyakönyvekben kezdetektől ötven évet átlapozunk sok családra akadunk, melyek többé Dömösön nem léteznek, körül-belől kétszáz közül fenmaradt negyven; a többi eltűnt. — 150 év alatt azon családoknak, melyek jelenleg Dömösön a reformatusokkal 1200 lelket számlálnak nagy része beköltözöttnek tekinthető. Ezek között van elég, mely magán viseli tót és német származásának nevét. Példákat előhozni feleslegesnek véltem. Figyelmet inkább az keltette fel, hogy Dömös daczára ezen beköltözéseknek; daczára annak hogy Visegrád, sz. László, sz. Kereszt, sz. Lélek által, tehát tót s német elemmel vétetett körül: mégis tisztán magyar maradt. — Hogy Dömösről sok család elköltözött, nem lehet csodálkozni, mert közlekedése a Dunán nagy, Pest, Esztergom soknak élelmet adhatott; itthon pedig szükségét szenvedték; hanem hogy egy részében sem tótosodott el ez inkább megérdemli a vizsgálatot. — Ennek oka először az, hogy remete sz. Pál szerzetesei kitűnő magyar férfiak voltak, kik a magyarságot mindenütt fentartani törekedtek. Másodszor Dömös sokkal kevesebb szántóföldet mivel, hogysen a földmivelés azokat állandóvá tette volna kiket ide csalogatott környékéről. Dömös majd csak nem egészen irtvány; alig van összesen nyolcz jobbágytelke. A szőlők is irtványok. Harmadszor Dömöst a nyitrai püspök, ezután az esztergomi főkáptalan birta és birja; tehát osztatlan birtok volt, idegen földesurak meg nem honosíthattak más elemet; megmaradt régi nemzetiségében jelenig.

Bányászok, gyárosok idegen telepeket nem hozhattak az erdőbe, mert ez más kezekre nem juthatott; ha jöttek be idegen tótok vagy németek, mint jelen időben is jönnek, ezek szolgálni voltak kénytelenek és nem képezhettek oly tömör elemet, mely a magyarságot elkeresosíthatta volna; inkább ők olvadtak be a magyarok közé. Végtére Dömöst nem lehet nagy községnek nevezni. 1000 katholicust; 176 reformátust és 24 részint beköltözött szolgát, részint zsidót számlál, kik minthogy gyakran változnak a katholicusokkal 1024; az összes népszám pedig Dömösön 1200 lelket tesznek ki. Ezen oknál fogva a meghonosult régi családok házasságok által is képesek voltak az újakat lassan megmagyarosítani. Ez jelentékenyen közreműködött a magyarság fentartására. Tapasztalom ugyan is hogy a köznép között a rokonság, sógorság és komaság a helyben lakó családokat igen tömörítte, és összeszövi, mert ebben leli a nép gyakran védelmét, a munkában segédelmét; a házasság kötésekben is ez nem akadály, hanem előmozdító körülmény. E tekintetben a köznép elűt a nagy családok természetétől, melyek aristocratiát képeznek. Ezek ugyan is a különítésben, a köznép pedig a terjeszkedésben leli fel rokon elemét. Az oka természetes; mert azoknál jobbra a birtok fentartására, ezeknél pedig a személyek számára van leginkább súly fektetve,

A vallás különbség sem adott Dömösön alkalmat, arra, hogy a magyarság meghasonlás által enyészetnek nézzen eléje. Mig Dömös, Maróth, Visegrádhoz tartozott a reformátusok kevesen voltak. Maróthon a pálosok lévén a földes urak, a török iga után ők keresztelték temették és eskették a reformátusokat is Dömösön, nekik fizettek stolát épen úgy, mint a katholicusok. Csak ké-

sőbb 1790-ben mikor a tolerantia kijött, kapták vissza templomukat, kaptak papot és iskolát; ekkor is mint a régi könyvek tanusítják sokan a kath. hitre térítettek. Igaz, hogy Dömösön a reformatus családok birtokosabbak voltak mint a katholicusok; de ez is csak összetartóbbakká tette a katholicusokat; az uradalom is ezeket segélyezte s pártolta; minek természetes eredménye az lett hogy valamint a reformátusok magukat tűzsgyökeres magyaroknak tartották, úgy a katholicusoknál is ezen elem törekedett uralomra.

---

19. §.

A dömösiek csekély szaporodásáról.

Az anyakönyvek a dömösi nép rendkívül csekély szaporodásáról tanuskodnak. A legközelebb lefolyt huszonötév alatt: 1854—1878-ig Dömösön 1024 kath. között született összesen: 1016; — meghalt 985; házasodott: 263. Esik tehát egy évre $40.\frac{6}{10}$ született; $39.\frac{4}{10}$ halott; és $10.\frac{5}{10}$ házasság. A szaporodás tehát évenként 1024 lélek után: $1.\frac{2}{10}$. — A reformátusoknál 176 lélek között 25 év alatt született 164; — meghalt: 127; házasodott: 30 pár. Egy évre esik; $6.\frac{56}{100}$ született; $5.\frac{50}{100}$ halott; és $1.\frac{2}{10}$ házasság. A szaporodás évenként: $1.\frac{5}{10}$. — Mindkét felekezetenél: 1200 lélek között született: 1180. Meghalt: 1112. — Házasodott: 293 pár. Esik tehát egy évre született: $47.\frac{1}{10}$ halott: $44.\frac{48}{100}$; házasság: $11.\frac{7}{10}$. A szaporodás évenként 1200 lélek után: $2.\frac{7}{10}$.

Ezen rendkívül csekély szaporodást hasztalan töreksem egy főokra visszavezetni. Dömöst egészséges nép lakja; akár testileg akár lelkiileg nincs elkorcsosodva. Kénytelen vagyok tehát több okhoz folyamodni:

A dömösi nép hajózásból él; hajókat vontat; hajókon rakodik; sokan tehát egész nyáron nincsenek hon. Ez rendkívül hat a családi életre és életmódra. Elhagyják tűzhelyeiket, s e helyett nem egyszer sárban, vízben

porban fuvaroznak; éjjel-nappal a szabad ég alatt tan-nyáznak. Testök tehát megedződik; de a rendetlen élet fokozza bennök az ivás hajlamát; mi mind eltér a másutt divó földművesek családias életrendszerétől; másutt a lakosok földhöz vannak kötve családjukkal együtt, itt felszabadítva minden kötelék alól.

Ezzel mintegy párhuzamosan látom fejlődni, hogy az asszonyok más irányban ugyan azt teszik, mit férjeiktől tanulnak. Összeveszik a gyümölcsöt; kerteket bérelnek ki, néha távol lakhelyöktől heteket töltenek az élet e nemében; leszállítják Pestre s máshová. Ezen kofaszerű üzlet ismét megháborítja a családias életet. Reáragad ez a gyermekekre is, kik korán kertekben s hajókon őrizetre használtatnak fel.

Dömös kevés szántóföldje mellett kénytelen meredek partokon szőlőkerteket művelni, különben el nem élhet. Ha a termés kedvező a dömösieknek boruk van, és ez előmozdítani látszik a házasságok számát. Ujbor, ujházasságot szokott létre hozni; de nem képes ezeket fenntartani. Szüret után beköszönt a szükség; és a házasságok szétbomlanak; néha megromlanak. Él ki-ki mint élhet.

A gabonatermés Dömösön soha sem elegendő; a nép venni szokta kenyerét. Erre a kőbányákban és erdőn nehéz munkával, fuvar által keresi a pénzt. Ez nemcsak marha, szekér, szolga ellátást és ennek megfelelő tőkét feltételez; hanem a rendkívüli élet rendkívül fokozza az étvágyat és szomjat; nem takaríthat meg tehát semmit családja számára. A nyugalmas háztartás és a fuvarozás össze nem egyeztethetők.

Különös, de a tapasztalás által igazolt jelenet, hogy a bőtermés sok házasságot hoz létre. Dömösön olyan ér-

telemben, hogy a termés által minden család elegendően ellátva lenne nincs bőtermés. Itt a sokféle kereset szerint az élelem is ingadozik; ingadozik tehát a házasság száma is. Volt itt létem alatt év, melyben egy házasság kötöttetett, és volt, melyben 27 kötöttetett. Nem egyszer a gyümölcsfák termésétől függenek a házasságok. Nincs kedvök ott az embereknek házasodni, hol biztosan nem számíthatnak.

Nagy befolyással vannak a dömösi házasságokra az évenként előforduló ujjonczozások is, melyek minél edzettebb a nép annál több áldozatot kívánnak. Ezek nem csak rendszeresen visszatartják a házasságokat, hanem kivetkeztetik ifjainkat a háziasság és gyengédségből is, melyek mégis, köztapasztalás szerént, nagy szerepet játszanak az eljegyzéseknél.

A hajózás és vontatás nem egyszer lókinzássá, az erdei fuvarozás a hőség tikkasztó melegében marhakinzássá fajul. Ez sem kedvez a házasságnak, mely gyengédséget kíván. A gyakori tüzesetek, melyek 25 év alatt nyolcszor tartották rémületben a népet, a vizáradások, fagyok és szárazságok, mind oly körülmények, melyek nem teszik a házasságokra hajlandóvá a népet.

---

20. §.

Az egészség állapotjáról.

Az anyakönyvek tanuskodnak az egészségi viszonyokról, 25 év alatt, az öt éven alól elhaltak az elhalt 985 katholikusként 49.6% azaz: kerek számmal felét teszi. Egy évre esik 19.5: a 25 év alatt születetteknek pedig 48.1%. — A reformátusoknál 25 év alatt elhalt 127-nek, az öt éven alól elhaltak 49.0% teszi. Ebből egy évre esik: 1.9. A 25 év alatt születetteknek 48.2%. — Mindkét felekezetenél 25 év alatt elhalt 1112 között van öt éven alól elhalt: 540. — Ez az összes elhaltak 48.5% teszi. Egy évre esik 21.6. — Az összes születettek = 1180 45.7%. — Ez a dömösi halandóságnak nagy számáról tesz tanúságot; ez ismét előttem kétségtelenné teszi az egészségi ügy elhanyagolását, annál is inkább, mert Dömös feltűnően egészséges helyen fekszik; egy félről erdők, kies völgyek és hegyek által környezve, másfélről pedig a Duna folyama által nyaldosva. A mosások itt nem rontják a levegőt; nem léven csak 1200 lakosa, ezek sem inficiálják a légkört; még azon viharokat is melyek másutturalkodnak, tőlünk a hegyek elhárítják, annál nagyobb robajjal öntvén le a záporok hullámain. 25 év alatt kétszer mutatkozott járvány Dömösön 1855-ben a colera 18. és 1865. január s febr. havában

a typhus 80 fekvő beteg közül 13. ragadott el az élők közül. Ezen utóbbi járványnál feltűnő volt, hogy egy öreg, egy gyermek egy beteges sem halt meg; hanem az erős férfiakat az erdőben munka között ragadta meg a baj úgy, hogy mire haza értek leestek lábaikról. Azt vélem, hogy valamint a colerát orvosaink a föld kigözléséből magyarázzák, úgy ezen typhust is ez okozta. Az időjárás rendkívül enyhe, nedves volt. Az egészség elhanyagolását látszik az is bizonyítani, hogy évenként 1—2 erőszakos halállal múl ki. — 25 év alatt azok száma kik a Dunába fulladtak, kőbánya-, pincze-, földomlás- vagy erdei szerencsétlenségek által multak ki, a katholikuskoknál 39-re a reformátusoknál 4-re = 43-rarúg, mi 1200 lélek után évenként tesz; 2.7 ezek közé nem számítva a szerencsétlen szülések, rögtöni halál által elhaltakat, valamint a halva szülötteket sem.

Ha Dömösön az öt éven alól elhaltak száma az összes szülöttek 45.7% teszi, a csecsemők és kisdedek ápolásának rossz lábon kell állni. Nem lehet rossz néven venni, mert erről a dömösiek semmit vagy igen keveset hallottak. Óvodánk nincs; a kisdedek ápolásáról, a szoptatásról, szülésekről, az anyák e féle külön kötelességeiről a szószékről beszélni nem szabad; az iskolához nem tartozik; az egészségügyi bizottság csak nevére ismeretes; orvos helyben nem lakik; a baba nem okleveles; a törvény — 1876. XIV. V. fejt. 40. 41. §§. — az oktatásról ugyan szól, de erre alkalmat nem szolgáltat. — Nincs tehát egyéb hátra, mint az anyai szeretetre és apai gondviselésre bízni úgy, mint a természet kijelelte. Már elébb törekedtem előadni, mi okozza Dömösön a csekély szaporodást; ugyan az oka s főforrása a kisdedek gyakori halálkozásának is; mert a ki akadályozva van, akár családjának ellátásában, akár

ennek látogatásában, akár pedig a házasság kötésben: az bizonyára akadályozva lesz a cseesemők ápolásában is. — Ha a törvénytelen szülötteket számítjuk, ezek is a megháborított családi viszonyokra vezetnek vissza. 25 év alatt született 137 törvénytelen kath. magzat, mi a szülöttek 13.₄₈%-a. Egy évre jön 5.₄₁. A reformátusoknál született 14 törvénytelen; a szülöttek: 13.₉₄%-a. Egy évre esik 0.₅₆. — Mindkét felekezetről született 25 év alatt 151 törvénytelen; egy évre esik: 6. Az összes szülöttek: 12.₈% tehát minden 7—8-ik törvénytelen született. Ez azon jelentőséggel is bír, hogy a családok rendszeres állapota a törvénytelen szülöttek által megháboríttatik, és azok kik törvényteleneket nemzettek, nem házasodhattak, vagy pedig házasodni nem kívántak; mindkét esetben a kisdedek mostoha kezek által neveltetnek és ápoltatnak mert azon kívánságot látszanak kijelenteni: hogy bár ne léteznének. Halandóságuk is ugyan ezt látszik kifejezni.

Dömösön egy ép eszű s jólelkű közönséges asszony felügyelet mellett kevesebb költséggel óvhatná meg az összegyűjtött kisdedeket, mint a mennyibe kerül ezen beteges elhagyottak ápolása, temetése és azon sok baj, mit szegények a háznál okoznak; nem is említve azon kiszámíthatatlan veszteséget, mi miattok éri a házasságokat s ezek nyugalmát.

Többször feltettem magam előtt azon kérdést is; mi oka a nép idegenkedésének az orvosoktól? — holott mindenki tapasztalja, hogy tüdőlobbokban, forró- s epe-lázakban, táncz- s felhevülés okozta meghülésekben, bujakorságokban, nagy haszonnal használhatnák az orvos segédelmét. Talán tudatlanság vagy babona tartóztatja visza? Talán a nép nem gondol egészségével?

Tapasztalásom szerint más okra vagyok kénytelen visszavezetni ezen másutt is észlelt jelenetet. A köznép épen úgy szereti egészségét mint a míveltek. Közöttük nincs desperatus. Ha bár nincs is az élet feltételeiről oly tiszta fogalma, mint a tanult osztálynak; más részt az is igaz, hogy beteg ágyában azt a gyávaságot nem ismeri, miről a mivelt osztály gyakran méltán vádolható. A szerek, melyeket a köznép, néha drasztikus adagokban s oktalanul használ, azt tanusítja, hogy hajlandó szereket bevenni. De tanusága állításomnak az is, hogy a nép a kórházakat felkeresi, ott az orvosnak aláveti magát s mint jótékony helyeket háladatosan emlegeti. A köznép idegenkedése az orvosoktól azon helyi környülményekben leli magyarázatát, — melyek között létezik, — és melyet az orvosok ritkán vesznek tekintetbe. — Ha nagyobb betegségeiben orvosot rendszeresen kíván használni, de e miatt saját s családjá életrendszerét néha hétről hétre kénytelen megváltoztatni; ha lovát kénytelen hetenkint többször a munkából kifogni, vagy e helyett készpénzen fuvarát fizetni; ha a munkás kezeket beteg ápolásra kénytelen fordítani, vagy ha maga a beteg még nem ágyban fekvő eltiltatik azon munkától, mely elkerülhetetlen; vagy ha tapasztalja, hogy az ő élete az orvos előtt nem oly becses, mint másoké, igen természetes: hogy inkább bizonytalan jövőnek teszi ki magát, mintsem hogy megerőltesse anyagi tehetségeit. Ezt tanusítja azon jelenet, hogy hol helyben lakik orvos, van gyógyszertár, mint hozzánk közel n. Maroson rendszeresen használják az orvost, néha többet is. Lakjék csak helyben, alkalmazza magát a nép szegény sorsához, bizonyos határozott évszakban elégítesse ki magát, s ne akassza meg a családok életrendszerét,

csak oly kedves lesz, mint más kire a népnek szüksége van.

Egyelőre az egészségi bizottságokat kellene és pedig törvényeink értelmében szervezni; ezeket folytonos működésben tartani. Ennek évek lefolytával előre beláthatlan haszna lenne, nem csak azért, mert lenne a népnek egy intézménye, mely hivatásszerűen vezethetné be az egyézség ügy elemeibe; hanem azért is mert meggyőződhetnék, hogy sok kised gondatlanságból hal meg. Jó bábákkal, óvodákkal, házi orvosszerekkel ellátni a községeket, a korcsmákat tisztességes mulató helyekké átalakítani; éjjeleken át az ifjak felett őrködni; a tisztaságot egész terjedelmében megkedveltetni és jutalmazni; a földalatti lakhelyeket eltiltani; a fürdőseket és mezei legeltetést szabályozni; a terhes anyákat különös bábai felügyelet alá rendelni; a hajósokat hivatásukban oktatni, sokkal egyszerűbb dolgok, hogy sem be nem láthatná mindenki, miszerint csak így lehetne az orvoslatoknak tekintélyt szerezni, azután megkedveltetni. Nem babona tehát az, mi az orvosokat népszerűtlenné teszi; hanem pályájok nincs kiegyengetve a nép között.

---

21. §.

A nép érzelméről.

Az anyakönyvek tanuskodnak a nép azon általános érzelméről is, hogy hiveim között nem volt súlyos beteg ki végső lelkipásztori ellátásomat ne kívánta volna. Ha volt, ki általam el nem láttatott, ez nem azért történt mintha nem kívánt volna magához, hanem mert véletlenül vagy elébb következett be halála, mint reméltek ő, s rokanai arra pedig, hogy visszautasítottam volna, 25 év alatt nem volt eset. — Igen csalódónék, ki a nép mindennapi külső életéből annak belső érzelmeire vonna következtetést. A nép külső mozgalmában a kényszerűség hatalma alatt él; a rossz házasságok a zilált családi élet; gyermekei iránt tanusított gondatlanság s e miatt bekövetkezett korai halálozások, nem kiszámított esetek, melyeket elhatározott akaratának szabadságában vitt véghez, hanem azon élet természetes folyományai, melyet megháborított a szükség, helyi viszonyok és azon szokások, melyek másodtermészetévé változtak; belső érzelmei ezekben öntudatosan nem vesznek részt, inkább ezek külnyilvánítása által tanusítja, mily örömet szabadulna azon külső bilincsektől, melyeket kénytelen hordani, de feloldani hatalmában nincs; legalább rögtönhaszontalan törekszik magát túltenni azon viszonyokon, melyek évek lefolyta alatt élete fonálán át- és összeszövődtek. Azon romlottság, melyet korunkban a mivelt

osztály példája után a nép felett hirdetünk, ellenkezik szabad cselekedetei- és munkás életével. Egy községnek erkölcei mellett semmi nem tanuskodik annyira, mint belső lelkiületének azon nyilatkozatai, melyeket nem kényszerűségből, hanem szabad akaratból számos év lefolyta alatt tesz. Dömösön azon jelenet, hogy minden katolikus kívánja lelkipásztorának végellátását oly általános, hogy inkább tizszer elmaradhat az orvos és a végrendelkezés, mint egyszer a lelkiatya, minek magyarázatát hasztalan keresem akár a kényszerűségben, akár a végső félelemben. Ugyanis míg az orvos és végrendelet ellen nem egyszer nyilvánítja ellenszenvét, a lelkiatyát nemcsak a beteg, hanem egész házi népe még akkor is követelik, midőn ennek személye nem kedves, tömegesen kísértén a betegágyához, jeléül annak, hogy a vigasztalás közös. Különben is lelkiisméretének megvizsgálását évenként ritkán mulasztja el valaki a dömösiek közül. Nézetem támogatva van a vallásos élet más nyilatkozatai által is. Ünnepeýyesen mennek véghez a menyegzők, míg az ágyasságok takartatnak. Az egyházban télen, midőn hon van a nép tömegesen megjelen, míg nyáron meg nem jelenhet. A szent menetek, kivált halottak napján ünnepeýyesek. A bucsuzásokat a halottak felett zokogások kísérik. Sz. miséket szolgáltatni igen gyakori.

Igaz hogy a nép között, nagy szerepet játszik a szokás; úgy hogy sok helyen az érzelmek helyett a vallás gépszerüvé válik; csak hogy ily községekben több év lefolytán a belső romlottság el nem titkolható jeleit adja, de Dömösön 25 év alatt nagyobb rablásokra, öngyilkosságokra, vagy gyilkolásokra, alattomos orgazdákra, gyakori tüzesetek mellett gyujtogatókra senki sem emlékezik, ezek miatt senki büntetve nem volt; a mely ki-

hágások pedig elkövettettek, sokkal csekélyebbek, hogy sem más községek azoktól mentek lennének. A hol azon szerencsétlenségek, melyeknek a község lakói kívannak téve helyi körülmények által vannak indokolva és indicálva : talán nincs ok a népet belsőkép romlottnak nevezni.

El merem mondani, hogy a romlottság képtelen olyan szorgalmat és munkát kifejtteni, mint Faminőt Dömös községében tapasztalunk ; hol az iskola rendes megtartását, a családok normalis állapotját nem a tunyaság, nem kényelem hajhászat akadályozza, hanem azon munka melyet megfeszített erővel szoktak végrehajtani és pedig azon időszakban, mely a henyélésnek látszik kedvezni. Dömösön a munkaképtelen kidől s mint hitvány tekintetik ; itt az erő ad felsőbbiséget. Dömösön nincs koldus kit méltán ennek nevezhetnénk. Igaz, helyeselni nehéz, hogy itt a Duna mellett még az ifjak és hajadonok is kereskedéseket üznek, de azon nép, mely keze után él, nem ítélendő el e miatt, hanem inkább munka képtelensége végett. Durva nehéz munkát végezni, és még sem feledkezni meg a lelkiismeret gyengédebb érzelmeiről, oly vonása a dömösi népnek, mely már a szomszéd községekben sem található fel. Tanuságos lenne a munkának azon nemét és összegét, melyet Dömös végez összehasonlítani azon községekéivel, melyek földmivelésből élnek, hogy kitűnjék azon kitartó munkaképesség, melyet a romlottsággal összeegyeztetni nem lehet. Tanuságos lenne a műhelyek kézműveseinek foglalkozását összehasonlítani azon munkával, melyet a vontatók télen a fagyos Duna szélén, vízben ; vagy fuvarosaink a meredek hegyek lejtőin végeznek, midőn a ló szoros értelemben kidől, a szarvasmarha pedig ha másutt neveltetett csak megválasztva használható. Azon küzködés melyet

Dömösön lakosaink kénytelenek kiállani, nem is hasonlítható az alföldi munkáihoz, hol csak betakarítanak, de nem készpénzen élnek.

Dömösön a népet szálas edzett termet, nyers, de mint általában a Duna mellett tisztos külső arcz és ruha, őszinte, nem erőltetett nyíltság jellemzik. Különösen vonzódik munkás társaihoz; mintha éreznék, hogy sorsának megítélésében csak az illetékes, ki vele együtt tapasztalta az élet terheit. Fogékonysága foglalkozásainak bármely nemében, talán kárára van inkább mint hasznára. A furás-faragásban, kőfejtésben, építésben, hajózásban, vadászatban, mezei munkákban, lovaglásban, eszmadia és mészárósszerű foglalkozásokban, az elárusításokban, a bognár munkákban, számos elég ügyes ember van Dömösön; de éppen ezért, mert sokféle foglalkozásaik között szakképzettségök nincs, tehetségeik pedig sokoldalról fejlesztetnek, ritkán maradnak egy üzlet mellett, mint ezt a kitanult mesterembereknél tapasztaljuk.

Hogy pedig minden természetes ügyességök mellett Dömösön az írás-, olvasás, a könyvek megszerzése a népszerű foglalkozása közé nem tartozik, azon okból magyarázható meg, hogy aminek gyakorlati haszna csak több év után remélhető, az az erdei, fuvarozási, tehát egészen mászerű munkák között el szokott maradni. Tagadhatlan mindemellett, hogy télen hirlapokat többen olvasnak írni, olvasni, nem nagy kivétellel, mind tudnak.

---

22. §.

A reformátusok Dömösön.

Hogy Dömösön 1709 előtt voltak reformátusok az anyakönyvek tanusítják, melyekben, mint a katolikusok között megkereszteltek fordulnak elé. 1716-ik év alatt bizonyos Domaniky Gergely maróthi rector is mint keresztelő és 1714 év alatt mint házassági tanu van a dömösi anyakönyvekben beírva.

1721. Gróf Pálffy Miklós nádor által elrendelt vizsgálatból is ugyanez tűnik ki¹⁾ melynek jegyzőkönyve egyuttal azt is tanusítja, hogy Budavára visszavétele után a török uralom Maróthon is, melyhez a dömösi reformátusok tartoztak, megszűnván, a pálosok mint földesurak Pilismaróthon a refor. lelkészséget és tanítói állomást is megszüntették, a lelkészi lakot, iskolát és a hegyen épült templomot birtokukba vették, és ugyanekkor Dömösön ugy, mint Maróthon a reform. egyház létezni megszűnt.

1787. József császár tolerantialis decretuma következtében a refor. egyház újra feléledt és Dömös mint leányegyház Maróthoz köttetett. Az akkor élő öregek három lelkésztől tettek említést: Inyi Péter — Imre

1) Gegus Nándor közl.

Péter — és Dési Istvánról ki azután perőcsényi refor. lelkész lett.

1787 ápril 5-én a maróthiak mint már említém, Dienes Sámuelet hozták be lelkésznek, tehát ő volt a reform. lelkész Dömösön is. Ugyan csak Dömösre téli időszakra évenként a losonczy lyceumból jöttek tanuló ifjak, hol egyik hol másik adván bérbe szobát a tanítónak és iskolának.

1811. A reformátusok iskola s templom helyért folyamodtak, de a megyei küldöttség azon véleménye folytán, hogy a kevés számú szegény gyülekezet a terheket el nem fogja birni, minden a régi állapotban maradt.

1818 és 1819 a p. maróthiak templomukat nagyobbították és tornyot is emeltek, de a dömösiek sokalván a reájok háromlott terhet 1820-ban anyaegyházuktól elváltak és Nagymaroshoz csatlakoztak, azonban a n. m. helytartó tanács rendelete folytán 1822 martius havában ismét Maróthoz költettek.

1854 a dömösi reform. egyház egy belsőséget két szoba-, konyha- és istállóval vett 1800 v. fort. Kapor-nay István és öreg Faby István közbenjárása által, Faby István 1000 frtot kölcsönözvén az egyháznak. Ezen épület vétele által lett a reform. tanítónak állandó laka és az egyháznak iskolája.

1862. ezen épület nagyobbítva székekkel ellátva ideiglenes imaházzá rendeztetett be; a rendes isteni tisztelet folyamatba vétetett, és felsőbb engedély mellett felszenteltetett. Ugyanesak ezen év tavaszán a rendes tanítói állomás is felállított, Csernák István választatván tanítónak.

1868. A tagosítás alkalmával az egyház 200 négyszög öl területet nyert, a község felső szélén építendő

templom helyéül, két holdat a tanító ellátására és 400 négyszög ölet a temető nagyobbítására.

1873. Szűk lévén az ideiglenes imaház a reform. egyház közmegegyezéssel elhatározá n. t. Gegus Nándor lelkésze elnöklete alatt, a nyert területen rendes imaházat építeni, ki egyházának eddig is minden tőle telhető segítséggel buzgó előmozdítója volt. Az alap még ezen évben letétetvén lassanként az új, állandó imaház felépült s 1876 nov. 12-én felszenteltetett. A beszédet Kovács Sebestyén József ipolypásztói esperes lelkész, az urvacsora felett pedig n. t. Gegus Nándor helybeli s anyaegyházi lelkész mondván.

Ezen ima házra ő Felsége 100 frt. az egyház kerület 100 frt. Heckenast Gusztáv 50 frt. adott, mi a szomszédos egyházak és a rom. katkolicusok segélyével együtt, a jegyzőkönyv tanúsága szerint összesen 870 frt. 61 kr. tesz ki. Az imaház került 3564 frtba.

---

23. §.

A földmivelés.

Dömösön a tagosztály 1868-ban jött véglegesen létre. A nép félt nehogy az irtványok és maradék földek elvesztése, de különösen az eddig közös erdő elkülönzése által, a nélkül is aránylag kevés földbirtokában, s hetenkint kétszer élvezett tüzelő fajzásában megrövidítenék: ezen oknál fogva tehát több éven át küzködött a tagosztály ellen. Az ígerültség, mint mindenütt, hol vagyonszelet folyik a vita, lehet mondani nagy fokra hágott. Azon kilátás következtében, mely szerint előre senki sem tudhatta, hol, melyik dűlőben fogja kikapni illetőségét, senki sem trágyázott; a földek elhanyagoltak. Az ígerültséget nagy mérvben fokozta, azon körülmény: hogy még 1848-ban a főkáptalan erdejének egy része, mely tagosztály alkalmával a községnek jutott, a dömösiek által kiirtatott s e miatt 20 azaz husz ezer p. forintban elítéltetett, mit a dömösi lakosság aránylagos szétosztás szerint tíz éven át lefizetett. Végre sok vajadás után a lakosok nagy ellenszenve mellett 1868-ban a tagosztály végrehajtatott. Ezen új állomány szerint 1868. évben Dömös községének határa, mely hiteles mérnök felmérése után 1600 négyszög ölével számított, 4115 ¹⁵⁰²/₁₆₀₀ cat. holdban van felvéve, a másik lapon következő részletekben lett felosztva.

I.

Először ide iktatom Dömös határának térmértékét tagosztály előtt 1200 öllel számított holdakban régebben felvéve :

1. Uradalmi belsőség	8	411 ¹ ₁₂₀₀
2. Urbéri belsőség.	56	1167 ¹ _{....}
3. Kenderföldek	5	525 ¹ _{....}
4. Szántóföldek a kötvélyesi pusztával.	69	860 ¹ _{....}
5. Urbéri	510	566 ¹ _{....}
6. Rétföldek urbéri	10	295 ¹ _{....}
7. Szőlők	202	291 ¹ _{....}
8. Irtvány szántó földek	272	680 ¹ _{....}
9. Rét	13	591 ¹ _{....}
10. Utak és utczák	31	2 ¹ _{....}
11. Haszonvehetetlen	389	1173 ¹ _{....}
12. Duna	224	525 ¹ _{....}
13. Legelő	2	1158 ¹ _{....}
14. Erdő	3630	425 ¹ _{....}
<hr/> Összes : 5428		271 ¹ ₁₂₀₀

II.

Dömös térmértéke tagosztály után azaz 1868. évben 1600 négyszög öllel számított cat. holdakban felvéve :

Szántóföld	613	123 ¹ ₁₆₀₀
Rétek, kertek, beltelkek	66	306 ¹ _{....}
Szőlők	153	288 ¹ _{....}
Erdő	2722	1225 ¹ _{....}
Terméketlen és a Duna	560	1160 ¹ _{....}
<hr/> Összesen cat. holdakban : 4115		1502 ¹ ₁₆₀₀
„ négyszögölekben : 6585502		—

Ebből az uradalomé cat. holdakban :

1.

Körtvélyesi pusztán és Dömösön ¹⁾ : . . .	253	1018 ....
Uradalmi belsőség	7	496 ....
Erdő	2282	1025 ....
Haszonvehetetlen	464	293 ....

2.

A községi lakosoké :

Szántóföld	359	705 ....
Rét, kert, beltelkek	58	1410 ....
Szőlők	153	288 ....
Erdő	440	200 ....
Haszonvehetetlen	96	867 ....
Összesen cat. h.	4115	1502 ₁₆₀₀

Ha ezen számítás szerint az uradalomét, melynek urai nem laknak Dömösön, kihagyjuk és a fen jelzett 359 ⁷⁰⁵/₁₆₀₀ cat. h. szántóföldet 1200 dömösi lakos között szétosztjuk egyre jut: 479.₂ négyszög öl minek évenkénti tiszta jövedelmét alig lehet 3—4 frtnál többre felvenni, mert azon kívül, hogy a befektetett munka drága napszámokat képvisel, a takarmányt is nagyrészen kész pénzen kell venni, a földek pedig folytonosan bevettetnek és nem trágyáztatnak. A trágyát jobbra a szőlőkbe hordják.

A dömösi düllők tagosztály óta ekkép neveztetnek: beltelkek; kenderes; pázsit-rét; alsó-hosszú; duma-döllő; felső-hosszu; szekrény hegy-alja; pattantyus; kövespatak; felsőfalu; alsó-határ; ezen kívül az osztály-t, és erdő között egy fensíkon a körtvélyesi pusztát az uradalom birja.

1) Ebből az uradalom 132 cat. h. mivel, a többi mint művelésre éremetlen, elhagy.

A föld Dömösön általában véve, jóminőségű, kemény, agyagos s ha trágyáztatnék igen bőven megadná a munka jutalmát; különösen azon földek jók, melyek a Dunára dőlők, mert fekete agyagot iszappal vegyítve tartalmaznak. Az osztályi földek másod rendűek, ezekben az agyag már nem fekete. A hegyi földek — egy parton — harmadrendűeknek mondhatók. A visegrádi út felé dőlőket a víz járja; minőségükre nézve iszap-talaj. Az uradalom körtvélyesi pusztája vereses agyag, melynek művelése száraz évszakban sok bajjal jár. Erdő-irtott-föld, melyet kötött természete úgy, mint az esők barázdákat vágó lefolyásai értékben leszállítanak.

Dömösön példányszerű gazdaságot senki sem űz mert kis darabokra lévén határunk felosztva gépeket senki sem szerez; azon oknál fogva mégis, hogy a dömösiiek igavonó marhákkal aránylag bőven rendelkeznek, a kéz is elegendő, a földek szorgalmasan műveltetnek. Ezen felül Dömösön jól kapálnak; kapáink erősebbek is mint másutt szokott lenni, mit a hegyek és szőlők köves talaja okoz; talán szükséges is.

A földművelés Dömösön mindamellett, hogy nem terjedelmes, igen jó hatással van a dömösi erkölcsökre, ez képezvén a családok egy összetartó elemét. Dömösön ha valaki 10—12 holdat bir, jó módú gazdának neveztetik. Dömösön csak is a földbirtok képezi a hitel alapját, mert ezt lehet biztosítéknak nevezni, és nem a pénzt, melyet senki sem tőkésít, és ha lehet mindenki földet iparkodik venni. Nagy is az ára Dömösön a földbirtoknak. A jobb mineműségű, holdanként 200—300 frt. kél el; de csak ha kénytelen valaki eladni. Ez aránytalanul nagyobb értéket képvisel mint más vagyon, mert a szőlőkertekben csak a befektetett munka becses; a ló, szarvas marha tőkét, szolgát feltételeznek; a házak nem jö-

vedelmeznek ; a községi erdő jelenben nem szolgáltat ol fát ; a gyümölcs igen bizonytalan, a tej sem értékesíthető ; az tehát szerencsésnek tartja magát, ki itthon földet mivelhet ; mások ugyanis nyáron jobbára kénytelenek szülőföldjüktől távol lenni ; kereskednek, fával, gyümölccsel, hajósok és kormányosok, hajókat foltozók és vonatók, a rakodókban fát őrző számadók, kőfejtők, Budapesten s másutt napszámosok, szolgák ; jobbára ki nem számítható módon hétről hétre keresik kenyerüket.

Dömös földmivelésére elkerülhetetlenül szükséges lenne az ugarolás, trágyázás és az esztergomi gazdasági egyeslet szakértelemmel közlött utasításainak figyelemre méltatása ; ez által nem csak a földbirtok értéke, hanem a nép hitele is növekednék, és az alkalmazható újabb gazdasági vivmányok- úgy, mint a hasznos növények- kivált gyümölcs-termelésével, megismerkedhetnék.

Dömös 1874 és 1875 két év közép, tehát egy évre számított termését azért közlöm, hogy az olvasó a fennmondottakat némikép igazolva találja.

Kat. hold.	Termett.	Hecto liter összesen.
118 ⁸⁰⁰ ₁₆₀₀	Buza holdank. 9. ₃₇ hect. lit. ==	1110. ₃₄
82 ⁸⁰⁰	Kétszer " 8. ₇₅ " " ==	721. ₈₈
112 ⁸⁰⁰	Rozs " 7. ₃₅ " " ==	826. ₈₈
65	Árpa " 10. " " ==	650.
13	Zab " 9. ₇ " " ==	126. ₁
49	Kukor. " 28. ₄₅ " " ==	1394.
1 ¹²⁰⁰	Bükköny 7. ₅₀ " " ==	13. ₁₂
4 ⁴⁰⁰	Borsó, Lencse 7. ₅₀ " " ==	31. ₈₇
11 ⁸⁰⁰	Burgonya 49. ₄₀ " " ==	568. ₁₀
63 ⁸⁰⁰	Takarmány 10. m. m. ==	635. m. m.
12	Széna, réten 7. ₇₅ m. m. ==	93. m. m.
102 ⁸⁰⁰	Ugar,	
8 ⁸⁰⁰	Köles " 11. ₂₅ hect. lit. ==	95. ₆₃

A tiszta jövedelem megközelítő felszámítása alább lesz közölve.

24. §.

A szőlő mivélés.

Dömösön a szőlőkertek $153^{288}/_{1600}$ cat. hold. miveltetnek, s jobbára azon begyoldalok ültettettek be, melyek vetés alá alkalmasak nem lettek volna; helyenkiut, nevezetesen a macskási oldalakon már régen elhagyattak, részint, mert az eső a földet lemosta, részint, mert a föld magától is leszaladt. Ezek helyett tagosztály után néhány hold elletéssel szaporodtak a szőlők. Dömösön a szőlők majd mind irtványok, azért is a törvények értelmében, a dézsma, törlesztés utján tízezer frtal váltatott meg. Dömösnek földterületéhez képest sok szőlői vannak, melyeket minthogy magok a lakosok mivelnék, igen sok munkát és szorgalmat nyelnek el; pedig a szőlő — s bor-termelés azonkívül, hogy házi fogyasztásra sok megy fel, bizonytalanabb is, mint a gabona-termelés.

A dömösi szőlőhegyek nevei ezek: macskási; szuhai; vereshegyi s kiegészítője külső-veres; és czikora-völgye; pattantyús, melyek jó, zamatos és szorgalmas kezelés mellett állandó borokat teremnek. Ezeken kívül: kertföli; préposti; kis-keserűs-alatti melyek másod rendűeknek nevezhetők.

A szőlőfajok a nép nyelvén ezek: fehér, fekete

kadarka ; fehér, veres, törökdenka ; fehér slamper ; sárga-zsiga, máskép margit ; ezigány ; fehér, fekete gahér ; sár-fehér ; kaszler-fehér ; bárzsing ; tök, fehér, zöld ; isabella ; kecske-csecs ; barátsuba ; zöld-zsiga (nem érík meg), zelenka-sárga (termőke), zöld muskatal (nem kedveltetik), petrezselem ; juh-fark ; fehér-magyar, (rosz), rácz-fekete (rosz), ján (rosz), boros-bival (rosz).

A hegyek, melyek szőlőmivelésre szánvák, köves kemény-, sárga-agyag oldalak. Közönségesen és úgy míveltetnek mint másutt a megyében : nyitják, metszik, kapálják, karozzák, választják, ismét kapálják, kötözik, hegyezik, alól-tisztítják, érés alá kapálják, szüretelik, fedik, döntik, trágyázzák.

A mívelésnél elkövetni szokott rendes hibák, melyek észrevételt érdemelnek, ezek :

Elletésnél nincs tekintet a korán érő s eladásra alkalmas fajokra, valamint a nemesebb borfajokra sincs.

A metszésnél 6—7 veszőt hagynak a tőn, egyenkint 3—4 szemre, mi megerőlteti a tőkét.

A trágyázás bőtermés czéljából úgy történik, hogy gyakran a fűrtökön, sőt a kiforrott boron is érezhető szag s erőtlenség rontja a bor becsét.

Hiányoznak azon szabályok, melyek másutt a szőlő-hegy-rendőrség alatt ismeretesek.

Nem választatnak külön a fajok ; a fehér sem mindig a verestől, mi által a nemesebb fajok jelentéktelenné válnak.

Igen sok, és pedig a szőlő java szüret előtt eladatik, mi által a bor ára csökken olyan mérvben, hogy ez nem pótoltatik ki a nyers szőlőnek eladása által.

A tömeg kora szüretelése által kényszeríti a gondosbakat is szüretelésre.

A bor hordókban; könnyebb kezelés végett kamrákban tartatik.

A töltelékeknél nincs tekintet arra, hogy a borok eredeti jóságukban fentartassanak.

Egy általában a borkezelés tudományának nem tartatik; ez nem tanittatik, tehát nem is ismertetik. — A pinczék, melyek minden második, harmadik háznál találhatók, boltozat hiányában nem csak veszélyeseknek bizonyulnak be; hanem mert sok mást szokás bennök tartani, a borokat és hordókat megrontják.

A szőlőmivelés Dömösön nem gyakorol a népre oly jótékony hatást mint a földmivelés. Azon kívül hogy sok gyermek az iskolától elidegenítettik, a munkának nagy része nem csak a termelés bizonytalansága által, hanem a bor gyakori elvesztegetése által is kárba megy. Ezek mellett míg a földterményeiből Dömösön semmit sem adnak el, a bornaknagy részét, úgy mint a szőlőt is eladják; már pedig a készpénz a nép között más tekintet alá jön, mint a termények. A gazda háznépét készpénzében nem igen részesíti; ezt a szükség és azon nézet hozta létre, hogy ura a háznak, ő a szerző, tehát ő lehet ennek elköltője is; míg a termények el nem adatnak abból tehát kivétel nélkül részesítettnek. De ha fontolóra veszem azon tapasztalásomat is, miszerint ki lehetne statistikailag mutatni, hogy a legtöbb verekedések, tüdőgyuladások, éjjeli háborgatások épen azon időszakokra esnek, midőn a nép munkájának gyümölcsét, az ujbort, élvezi: kénytelen vagyok azon következtetést levonni, hogy a családi élet boldogítására, a bortermelés rossz hatással van. Jó oldalát abban találom, hogy a haszontalan föld jövedelmezővé tétetik, ezenkívül minden

kéz, a gyermekeké s asszonyoké talán az öregeké is felhasználatik, keres és kárban nem vész.

Dömösön az 1876. 1877. 1878. évek szüreteinek közép, tehát egy évre kiszámított eredménye ekkép lenne kitüntethető:

	Must.	Fehér.	Vörös.	Siller.
1876. termett hect. lit.	580	275	168	79
1877. " " "	386	184	52	112
1878. " " "	3350	1569	906	540
	4316	2028	1126	731
közép termés:	1438. ⁶⁶	676	375. ³³	243. ⁶⁶

Eladatott:

	Kilogramm.		Eladási ára	
	Nyers szőlő eladatott:		a bornak	nyers szőlőnek
	Külföldre.	Belföldre.	ht. l. frt.	k. gr. kr.
1876. eladatott . .	40096	36232	7	14
1877. " . .	10024	9058	11	12
1878. " . .	15400	32300	2	5
	65520	77590	20	31
közép ár: .	21840	26530	6. ⁶⁶	10. ³

25. §.

A dömösi erdő, sziklák, bányák, források.

Azon hegy-csoport, mely sz. Endrétől a Duna jobb partján Esztergomig terjed, hajdan „Pelys“-nek vagy pilisnek neveztetett. Ezen általános nevezet tanúsítja, hogy még most is nemesak a hegy: „pilis-hegy“ hanem környéke is: pilis-sz-kereszt, pilis-sz-lászló, pilis-vármegye, pilis-máróth, pilis-vár, pilisi-apátság, pilis-községe, nevek alatt ismeretes; maga Visegrád is pilis volt, mert a régi okmányokban ezt találjuk róla: „montem tunc desertum in silva Pelis¹⁾ — Valamint a rómaiak alatt ezen tájat „Carpis“-nak²⁾ nevezték azaz: protuberantiáknak³⁾ honnét a „kárpát-hegyek“: úgy a magyarok letelepedvén pilis-nek nevezték; mely nevet keletről hozták magokkal, és Hermes⁴⁾ — mercurius — felhő-kalapját jelezte; mi egészen hegyeinkre alkalmazható. Hermes Pylos-ban egy szikla barlangban lakott, mint Pilis hegye alatt is volt és van egy barlang; és feltéve felhős-karimás — nagy kalapját, kezébe véve magas pásztor botját őrizte, néha lopta s elhajtotta a nyáját. Most is nem egyszer — sőt e percz-

1) Monumt. I. 505. pag. — 2) Lányi Károly. Egy. tört. I. 30 p.
— 3) Ostr. Főris F. II. 117. pag. — 4) Max. Dunker. III. 43. 44. pag.
Geschichte d. Alterth.

ben is midőn e sorokat írom, felhő-karimás nagy kalapot visel éppen az előttem meredező szikla-csúcs, mert fenn tiszta a hegytető, alább pedig felhő-karima környezi a hegy vállait. — A magyar a hajkörnyezte kopasz fejtetőt mai napság is „pilisnek“ nevezi; a kalap is: pileus, a haj: pilus — a gömbölyű lapda: pila; maguk ezen erdő lakosai: a mókusok, „pelék“-nek nevezetnek; mert a pelesben laktak; talán ebből eredt a pelyhes is. A hosszú botból dárda lett, a kalapból vértet, s kész lett a pilatus, pilentum, pilota, pilum, pilula. Én ezt, mit írok nem tartom mesének, mert mi magyarok sok nevet hoztunk magunkkal keletről. Már értekezésem elején említést tettem arról, hogy „dymis“ „sz. Margit“ keletről kölcsönöztetett; és ha „ister“ „garan“ „ipoly“ „maros“ „maróth“ is keleti szavak, nincs okom ugyan ezt megtagadni „pilis“-től sem. Az is bizonyos, hogy 1221. évben Visegrádon a görög szertartásu szerzetesek mint régen letelepedettek említettnek II. András király által.¹⁾

Ezen hegy-csoport között különösen szép látványt nyújt Dömös erdei határa. Egy részről Dömös határában van ezen hegy csoport legmagasabb pontja, más részről hegyei s völgyei számos forrás által öntözve változatos, a magaslaton nagyszerű kilátást nyújtanak. Azon legmagasabb pont, mely tekintélyes csúcsáról uralja a láthatárt: Dobogó-kő. Innét ha az ember széttel tekint s messze kékleni látja Mátra hegyeit, ha több vármegye határán legelteti szemeit, s látja Budapestet, Vác felé a Nagyszált, lábai alatt pedig azon kisebb hegyeket, melyek Dömös határát, völgyeinek szépségei miatt páratlanná teszik:

1) Monument. I. 228. pag.

nem fogja csudálni, hogy e vidék classicusnak tartatik, mely minthogy a haza szívének legszebb vidékét annak régi történelmi emlékeivel köti össze, ezt meg is érdemli.

Dr. Szabó József¹⁾ tanár, ki egy könyvében a dömösi malompataki völgy kőbányáit anormith-augit-magnetit-trachytoknak határozza meg, a kövespataki kőzeteknek pedig bytovnit-trachyt ismertetését adja, azon sziklákat, melyeket Duna mentében helylyel-közzel zöld ékességeitől megfosztva, mint kopasz csucsokat szabad szemmel is láthat a vizsgáló szem, általában trachytoknak nevezett el. Péters²⁾ után háromféle brachytot különböztethetünk meg: fekete-barnát, melyhez a visegrádi, dömösi és maróthi: világos szürke amphiból dúsat; és a visegrádi porphyros vöröset. Dr. Koch Antal³⁾ kolozsvári m. k. egyetemi tanár pedig kiadván a dunai trachyt-csoport földtani leírását, egybefoglalta a dömösi határ hegyeinek részletes tanulmányát is. A szerző nem kimélvén fáradságát hegyről-hegyre ment, és így megkülönböztetve egyiket a másiktól, elemezte ezek kőzeteit. Szerinte a Dobogó-kő hegye labradorith-amphiból augit-trachyt durva breccíájiból áll. Itt van Dömös határának vizválasztó vonala is, mely a visegrádi várhegytől kezdve a sz. lászlói hegyekre, innét Lázár-hegy gerinceire, s innét a Dobogó kő magasára hág fel, honnét azután lassú eséssel a sz. kereszti Háromhegy laposain, a kétbükknél Pilis-hegyére jut, ekkép képezvén azon utat, melyen a csapadék vizek keleti s nyugati irányban

1) Jelentés a dunai trachyt csoport balparti részébe tett kiránd. 1871. — 2) Geologische studien aus Ungarn. Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanst. 10 Jahrg. 1859. IV. H. 514. s. — 3) Dunai Trachyt — csoport. B. Pest. 1877. 248. lap.

elvezettetnek. A Dobogó-kő 685 metr. magas hegye, képezi azon pontot e vidéken, honnét ki és le nyúlnak Dömösnek is kisebb hegyei. A Szerkövek közvetlen hozzá tartozó kopasz szirtek, melyek már messziről, betekintve a malompataki völgybe elárulják eruptiv-vulcanicus képletöket és ugyan azon labradorith — amphiból — augit — trachitból állanak, mint a Dobogó-kő. Éjszak nyugotnak fekszik Szakóhegye. mely 488.⁹⁰ m. magas és labradorith — augit szétporlott tuffából és trachit — breccziákból áll a Jászhegy mellett. Éjszaknak fekszik Rámhegye, mely épen úgy mint Árpádvára romokat rejtegethet lehullott trachyt darabjai alatt. A Szakó éjszakkéleti részén találja a szemlélő a körtvéyesi pusztát, mely trachyt-kavicszal és nyirokkal vegyített lősz fensikot képez, honnét ha leér a szemlélő a körtvéyesi uton a kápolna fölé, nem vélt 114. met. magaslaton találja magát, mit alig hihetne, ha erről a szabatos katonai térkép nem tanuskodnék.

Ha a préposthegyet a malompatak völgyéből jobbról tekintjük, mintegy két magas fal közül látjuk balról a Nagykeserüst, mely 457.₃ met. magas kopasz bérczeit úgy tünteti fel, mintha fal-romok lennének. Ezen mély völgyben folyik Dömös legnagyobb patakja a Malompatak, mely ugyan nem ered dömösi forrásból, de ennek jobbról-balról összefolyó vizeit és még más három forrás vizét magába felvéve lefolyik a Dunába s nem egyszer zápor után a lehullott trachyt sziklákat nagy rohammal kihordja a mély völgyből, és szétszórja a Duna mellékén, néha magával sodorván házakat is. A Nagykeserüs lábánál fekszik Kiskeserüs, mely 175.₈₁ met. magas és arról nevezetes, hogy még mindig hisszük, miszerént gyomrában jó kőszénre fognak találni a kutatók, mi annál

kedvesebb lenne, minél közelebb fekszik a Duna partjához, a többi meredekebb s nagyobb hegyeknél. Ötvenes évek elején Holicsér nyitattott itt kőszénbányát, melynek tárnáit beomolva most is fellelheti a kutató Dömös községi erdejében; de a fáradságot ki nem fizette, mert a lignit bőven keverve találtatott trachyt morzsalékokkal, — kaulinos tuffával. — A tárnák már jól mélyen hatottak be, mi onnét is kitetszik, mert lég-aknát nyitottak, hogy a munkások jó levegővel láthassák el magukat. A kőszén barna volt, melyben a századok terhe alatt összenyomott fagallyak nyomait minden figyelő kivehette. Hetvenes években másodszor is kinyitattott; de ismét haszonvehetlennek bizonyult. Magam is használtam de megválasztva, mert sok éghetlen anyagot tartalmazott. Arról is nevezetes, hogy első kinyitása után számos növény nyomaira lehetett e kőszénben akadni; nevezetesen Péters, ki itt járt hármát, dr. Koch Antal kilenczet fedezett fel, melyeket megtekintés végett Bécsbe küldött. Könyvében névszerint felemlíti. — Volt Dömösön ugynevezett Lukács-árkáuál, a Makó rétje mellett is egy kőszénbánya megnyitva, de minthogy ez régen elhagyott, legyen elég annyit megemlíteni, hogy az eltűnt tárna helyén, egy két künn fekvő lignit darabból hozva ítéletet ez is a már említett trachyt morzsalék-keverék miatt haszonvehetlennek bizonyult.

Vannak Dömösnek kőbányái is. Egy a malompataki völgyben közel a községhez a Prépost-hegy oldalában; a másik majd nem ennek irányában a kiskeserüs hegy alatt; amaz az urdalomé, melyért 300 fr. haszonbért fizetnek; ez a községé, melynek minthogy a Duna mellett rakpartja nincs, haszonbérbe sem adható. Mintkettő építésre alkalmas követ nyujt. Nincs is egyéb rosz oldala,

minthogy kőfejtéskor gyakori a szerencsétlenség, mit a robbantások minden felügyelet nélküli használata szokott okozni. — Ezen bányákban a trachyt, mész erekkel átszelve kivált aljain elég kemény. Átalában ezen kőzetekben a szürke fénytelen alapban üvegfényű apró sárga-vörhenyes földpát szemcséi láthatók, és górcső nagyítása által augit kurta oszlopocskák az iker-törvény szerint 60° alatt ezen szabályos formát követik: $\infty \text{ — } \perp \text{ — } \infty$. Észrevehetők benne: pagioklas, viz-tiszta szabályos kristály metszetekben; orthoklas, mi nagyobb metszetekben iker-képződést mutat; az augit zöld-szürke vagy fahéj színű átlátszó oszlop-metszetekben, valamivel kisebb mennyiségben fordul elő mint a földpát. Legüdébb trachyt a köves-pataki, melyben háromszáz-szoros nagyításban az üveg alap az egymás mellett sűrűen kiváló microlitektől alig látható. A sárga folatok vasvegyületről tanuskodnak. Ezen is kivehetők a viztiszta földpát; a barna-sárga amphiból és magnetit. Egy elhagyott kőbányán itt is dr. Koch Antal tanár vitte véghez az elemzést. Kellett lenni Dömösön egy rézbányának is, és pedig Árpádvára lábánál, mint erről e könyvecske elején említést tettem; de ez végkép betömetvén csak fáradsággal lenne feltalálható.

Azon sziklák és terjedelmes erdők, melyek vidékünket széppé teszik, kiessé válnak azon forrás-vizek által, melyek patakokat képezvén a Duna medrébe sietnek. A Dobogókőtől községünk irányában éjszak felé a Dunának haladva, azt vesszük észre, hogy erre lejtének le a vízválasztótól azon források, melyek csergedezve folydogálják körül a hegyeket, természetesen keresve ki önalkotta völgyeiket. A Malompatakról már szoltam. Ez sz. László, Lázár és Vihorea hegyek között eredvén a dömösi Kiskeserős és Prépost hegyek között azon mély

völgyet vájta, mely között végkép soha ki nem szárad; sőt kertjeinket is ellátja vízzel és ezen oknál fogva méltó lenne a szabályozásra.

Ez alatt Visegrádot épen Dömöstől elválasztó határ vonalon — a Komlós-völgyén — foly le a Dunába egy más patakocska, a Nagykeserüs-patakja, mely a község csekély rétjeit szokta öntözni egyuttal néha beiszapolni.

A faluderekán a református temetőnek nyúló út végén patazik egy harmadik forrás, kőbolttal s kirakott kövekkel ellátva, melyet jó vize végett számosan megkeresnek és méltán a természet hasznos és szép adományai közé sorozhatni.

A falu végén is folydogál, de néha kiszárad egy patak, mely a Vereshegy forrásából ered, és két magas hegy a Prépost és Vereshegy közé szorított meredek uton néha rohamossá teszik a záporok, melyek behordják a mellék szántó földeket is, hova kicsap medréből.

Végtére a Kövespatak, Szakóhegy alján több kis forrásból származik és egyenesen a Dunába lefolyik. Ez valamint a vereshegyi, és malompataki árkok erős hidakat tesznek szükségessé, nehogy az országuton akadályt okozzanak. Ezen patakok majd nem egyenközt vonalakban folynak a Dunába, gyakran megfenyítvén minket, hogy kényelmesebbekké tegyük ágyaikat, mert különben kijönnek földjeinkre, és házainkba.

A források között említésre méltó a Miklós-kútja, mely igen jó ivó-vízzel szolgál embereknek és állatoknak. Hideg tiszta vize, mely a Dobogó-kő gyomrából ered, gyöngye az erdőnek. A háromforrás megfelel nevének, mert három forrás fakad három hegy között, melyek

egymást érintik : Rám ; Árpád-s Jászhegye, Szépeserkút, Szakókút, Fényesforrás, Királykutja, Aranyoskút, Kerék vágáskút, Fingókút, Szőkeforrás, Rámkút, Prépostkút, keserős-bükkút, nyulási-patak, szárazpatak, cselelepatak, mindannyi erdeinket regényessé varázsló források, melyek a fáradtaknak enyhítő és kies nyugvó helyeket adnak, a vidékieket pedig kicsalogatják környékünkre, hol mindinkább keresnek üdülést.

---

26. §.

Mesék. Vadak.

A nép szeretvén a forrásokat s hegyeket, ezeket képzelt eseményekkel: mesékkel köti össze, gondolatainak és társalgásának szórakozást akarván szerezni. A Dobogó kő-hegy, ha megdobbantják, zúg-búg, mert üres belseje. Ezen üregből veszi eredetét a Miklóskútja is, mely azért jéghideg, mert hideg van a hegy belsejében. A fényes-forrásba ha valaki benéz és megmossa magát szép lesz. A királykútjánál őskirályaink jártak, midőn Árpád várában laktak. Az aranyos forrás, aranyat rejt, s ha kimerik fenekén fekszik a tiszta szín arany. A háromforrás, három szűz tartózkodó helye, kik eltűnnek mint a tündér és megjelennek mint az árnyékok. A kerékvágási kútba ha valaki elmerül, ki nem szabadul míg más állatot nem fog be. A szőkeforrás, aranyhajú leány forrása, hol titkon mosakodik. A fingókút szeleket hajt. A cselepatak mellé hajdan ájtatos asszonyok aggatták ruháikat és minthogy erre jártak a kálváriára itt gyógyultak meg a betegek. Rám hegye érczet rejt. Árpád vára alatt el van rejtve Árpád öröksége.

Azon mesék közül, melyek a dömösi nép ajkain megfordulnak hármat jegyzek fel, nem annyira szépségök, mint inkább eltorzított vonásaik miatt.

Az első Árpád örökségéről szól. Árpád özatyánk nagy kincset hagyott hátra várának mélyében elrejtve. Ezt régóta keresik, de reá nem akadhatnak a kutatók. Boldog lesz ki megtalálja. Földalatti barlangokban, nagy kádakban vannak letéve az arany és ezüst kincsek. A vasajtók, ha a kincsesók által megtalálhatnak is fel nem nyithatók; mert a zárok csak messze vidéken vérrel veritékező fűnek érintésére pattannak fel. E fűvet meglenni nagy bajjal jár, mert a sátán segítségül hívása mellett a keresztuton azon gyertyavilágnál, mely sz. mise alatt égett, éjszakának idején nagy veszélynek teszi ki magát a kincsesó. — Nem akarom tovább leírni az esztelenségeket, nehogy valaki a dömösi népet bárgyúnak vélje. Azt még sem hallgathatom el, hogy ötvenes években nem egy kincsesó kereste fel Dömösön azon boltost ki ezt szitotta; sőt velem is közölte azon írott könyvecskéjét, melyből éjjel, a kereszt uton kellett volna imádkoznom. Egy pár év előtt ismét egy még most is élő asszony azon kérelemmel köszöntött be, hogy ő egy lyukon patak mellett, már látta is a nagy kincset, melyet egy másik szinte élő asszony már haza is hord; de ki küldetvén az erdővéd, épen semminek nyomára nem jöhetett.

A meséket úgy szoktuk tekinteni, mint eltorzított igazságokat, melyek közönségesen a mesében elrejtve lapanganak, és ha kivetköztetjük öltönyeikből, megellehetjük azok ép magvait. Ez nem mindig való, mert néha mellék környülményeikben leljük fel azok igazi értelmét és nem alap eseményeiben. Így van ez a dömösi mesékben is. A leírt mese nem azt rejti magában, hogy Árpád házában gazdag királyokat akar feltüntetni; hanem hogy Dömösön azon helyen érezbányát sejdítették már a ré-

giek. Rám, réz érzet jelentett a régieknél ; Árpád vára mellett lévén azon hegy, melyet Rámnak neveznek, könnyen megfejtethető, miért kellett a kincsnek ott létezni ? I. Béla pénzt is veretett ; Visegrádon pénzverde volt ; de az erdőben is találunk régi pénzeket. Magam is láttam nem egyet, melyeket Esztergomba átszolgáltattam. Talán a könyvtárban vannak elhelyezve.

A második mese egy remetéről szól. Egy bűnös szerzetes, ki a dömösi zárdából menekült, Dunántúl azon helyen vezeklett, mely a dömösi plébánialak irányában, a marosi hegy szikla-oldalában, mind e mai napig ép barlangot tüntet fel. Ennek egy szamarkája volt, mely hátán kétfelől lefüggő két edényben vizet és eledelt szokott naponként felvinni a remetének. Egyszer az edényt valaki betömte, ekkép a Dunából vizet akarván meríteni, maga merült el, midőn kelleténél mélyebben lépett bele. A remetének nem volt többé mit enni s inni, tehát el-tünt, meghalt éhen.

Azt vélné az olvasó, hogy ezen mesében a dömösi prépostságról van szó, pedig ki jól szemle alá veszi ezen barlangot megfog győződni, hogy előtte épület volt ; ennek a barlang csak hátsó részét képezte ; tehát nem menekülő barlang, de szándékosan épített tartózkodó hely volt ; fenn a barlang felett a hegyen is romokat fedezhet fel a szorgalmas kutató ; már minthogy Zebe-gényben, Marianostrán, Visegrádon, Pilis sz. Kereszten, Kisoroszi szigetén, Dömösön is voltak zárdák, nevezetesen Dömösön igen szigorú, más szerzeteseket eredetiségökbe vissza vezérlő olivetánok tartózkodtak, és hajdan szokás volt a nép ajtatosságát az által is nevelni, hogy a szerzetesek remeteségekbe vonulva töltöttek egy időszakot, feltehetjük, hogy a környékből a szerzetesek ide vonulva

itt remetéskedtek. A régi dömösi Álmos alapította prépostság gazdag volt.

A harmadik mese a vizi leányokról szól. Ezt megholt Moesay István, előtte pedig többen körülményesen közölték velem. A Dunában éjjel a vizi leányok, kiknek testök félig hal, nagylármát ütnek; a Duna mellett járókat megijeszti, a gyermekeket elragadják; kijönnek seregestől a Dunából; elbújnak a vetésekben s erdőkben, hol még nagyobb viszhangzó láрма között a fákra menekülnek mint a majmok és a földön csúsznak mint a kigyók.

Ezen mesét igen szépen lehetne a régi görög mythologiából származtatni, még szebben összeköttetésbe hozni azon regével, melyet Bajza József, Korvin Mátyás visegrádi kalandjáról a „Hableányról“ irt: de minthogy nyilvános adatom van, mint ijesztette egy falopó sánta koldús az embereket egy tized előtt éjjelenként az erdőben megjelenő garabonciás diákokkal, szegény legényekkel, farkasokkal és veszett ebekkel, ő pedig nem félt éjjel az erdőben lappangani, és nyakába akasztva egy kötelet, lehurezolta a fadarabokat a Duna partjára, innen pedig esónakjába: már meg van fejtve a mesének mély értelme; és az is honnét származott.

Erdeinket élénkitik ennek lakosai a vadak és szárnyasok. Felemlíttek egynehányat, nem mintha ezek osztályozott névsorát tudnám leírni; különben is ezeket Dömös határára szorítani nem lehet; hanem inkább hogy Dömösön évenként egyszer-kétszer megtartott vadászatok alkalmával észlelteket feljegyezzem.

Nagy vadak között Dömösön nem ritkák a szarvasok és őzek, melyek közül évenként nem egyet ejtenek el. Természetökben a szaglás és látás feltűnő. Szép sűrű

növendek erdő szélében tisztáson legelve, nem egyszer, midőn a Duna mellett sétáltam igen közel bevártak; de ha vadászok állanak őrt, igen távolról megszagolják, és alig van nehezebb feladata Dömösön a vadásznak mint szarvast löni; ezt pedig a meredek lejtők okozzák, melyeknek nagy hasznát tudják venni. — Két ízben a Dunát is átuszták, mely alkalommal csonakból, fejszékkel ütötték agyon e szép állatokat.

Vaddisznót és farkast ittlétem alatt nem lőttek, sem nem láttak. Nincsenek. Ez annál feltűnőbb, mert túl a Dunán évenként ejtenek el.

Vadmaeskák ritkák, de végkép el nem pusztultak. Épen nem rég lőttek egyet.

A vidrák éjjel jönnek ki a Dunából, és a vetésekbe bujnak. Két ízben adták tudtomra nagy csodálkozással azok, kik ezen állat természetét nem ismerték.

Említést érdemelnek a pelék is, melyek egy fáról a másikra kiterjesztett farkaikkal ugrálnak, mintha szárnyaik lennének.

A nyúl, róka, borz, sün nem ritka határunkban.

A szalonkákra évenként vadásznak; hanem hogy határozott rendes időszakban jelennének meg, épen nem tapasztaltam; sokszor pedig a vadászok várakozásának dacára egészen kimaradtak.

1858. évben Dömösön császármadarat is találtak. Feltűnők Dömösön a keselyű sasok, melyek a Nagykeserűs körül kerengve, alkalmasint fészkeiket itt rakják. A kányák és véresék kertjeinkben csapnak le a baromfiakra s elragadják.

A foglyok és fürjek ritkán jelennek meg Dömösön; úgy látszik a hegyes vidéket, és szűk földeket nem kedvelik. Ennél több az örvös galamb s vad gerlicze.

A vadludak és kaesák késő ősszel csapatokban le

pik el a jeges Dunát, de be nem várják a vadászt. A halász madarak és pólingok a karajban leskelődnek halak után.

A fakúszók, harkályok, vörösbegyek, ökörszemek, sárga rigók — melyek rendszeresen, évenként, arany öltönyben látogatják meg plébániám udvarában a szederfákat, a bankák, sármányok, említést nem érdemelnek, annyiszor jelentik magokat.

A zenérek nagyszámmal tartózkodnak erdeinkben. Tavasszal öröm hallgatni, mint iparkodnak egymást felülmulni messze hangzó énekeikkel. Ha nem énekelnek nincs tavasz; ha elnémulnak vége a tavasznak.

---

27. §.

Az erdei munka. Talaj.

A dömösi uradalom erdeje 2722. cat. h. a községé 420. cat. holdra terjed. Dömös határának ezen része figyelmet érdemel nemcsak terjedelménél, hanem azon oknál fogva is, mert az erdő szolgáltat a népnek alkalmat munkája által pénzt érdemelni. Azon nehéz munka, melyet a nép itt végez fuvarozás által, megérdemli annak kutatását, milyen hatást gyakorol Dömös lakosaira. Az erdők meredek hegyoldalak, melyek nem egy helyen sziklacsúcsokban végződnek, anélkül hogy fákkal fedve lennének. A munka tehát innét fát hordani nem könnyű; de éppen ezért erős, hegyekhez szokott marhákat és szekereket edzett férfi erőt, bő táplálkozást, még bővebb italt feltételez. Ha szabad hasonlatossággal élni, úgy hat a népre, mint a szélvész a hajósra; nem is lehet ritka esetnek mondani, hogy a marha elvész, szekér eltörik, az emberek megsérülnek, néha meghalnak. Tapasztalásom után írom: ha Dömösön vakmerőséget észlelnék, ezt leginkább a hajózás; de ennél gyakrabban az erdő okozza. Mi természetesebb tehát, mint hogy Dömösön éppen azok között találom azon érzékeket, melyek az épség és egészség fentartásában ösztönszerűleg működnek, elhanyagolva, kik különösen kedvelik az erdőt. Ugyancsak a betegek

elhanyagolása, a nőnem csábítgatása, a házas felek hűtelen egymást elhagyása, a zajos mulatságok, azon természettel, melyet az erdei munka edz és hoz létre, nem csekély összeköttetésben látszanak lenni; min a kies vidék árnyai, a völgyek forrásai, nem enyhítenek; hanem inkább bizonyos költészetet szülnek, mely azon irányban terjed, melyben az élet lefoly és végződik.

Évenként általában ezer öltre lehet tenni, mit a dömösiek lehordanak; ugyanennyire vélem számíthatni, mit a szomszédos határokból leszállítanak. Dömösön öletől a fuvarért 4 frt. 80 kr. a vágásért 1 frt. 20—30 krt. véve fel, tizenkét ezer frt. az mit a nép, ha az idő kedvez, munkája által szokott érdemelni. Ebből kitűnik, hogy ezen kereset teszi a nép jövedelmének egy főágát.

Ha valaki nem restel kimenni az erdőre, és meggyőződik, hogy több éven át kell megszokni e helyeken a szekerezést, melyeken néha tíz öl mélység mellett visznek fel, a kiálló kődarabok által akadályozott, s csak szorgalmas egyengetés után járható keskeny utak: vagy ha tapasztalja, hogy nem egyszer hóval fedett oldalakon, két órai fáradság után kiérve, nem lehet a favágást folytatni, míg itt lent a Duna mellett már szántanak s vetnek a gazdák, bizonyára elfogja találni okát azon sajátosságos jelenetnek is, hogy az erdők kies, és veszélyes helyeit és völgyeit mért jelezte a dömösi nép már rég kihalt családjainak, részint most is élőknék neveivel?— A legrégibb anyakönyveket átnézve ugyanazon nevekre akadtam, melyekről az erdőrészeket elnevezve találtam. Akár azt higgyem, hogy hajdan a török pusztítás elől erdőkbe vonultak lakóink, mit még is adatokkal támogatni nem tudok; akár pedig hogy ezen helyeken a családok nehéz munkát vittek legyen véghez; vagy pe-

dig veszélynek tették ki magokat, mindenesetre jellemzi a népnek azon gondolkozását, mely szerint élete küzdelmeinek színhelyét megörökíteni kívánta. — Komlós-völgye, Béres-völgye, Biró-istók völgye, Lukács-árka, Lipka-árka, Kis-magas-len (Kis, Magas, Lennek családok voltak) Kollár völgye, Béres-palánk, Sáros-bükk, Jassó (Csassó) tisztás, Királykút, Miklós-kút, Bertók-hidja, Nyulassy-patak, Laczkó-völgye, Kecskés berke, mindannyi családnevek, melyek 150—160 év előtt az anyakönyvekben előfordulnak, tehát már régiebbek, némelyek pedig most is élnek. Ezen alkalommal említést érdemelnek azon nevek is, melyek már II. Béla korában a dömösi prépostság alapításakor 1138 az adományozó levélben előfordulnak s mai napig fentartattak. Ilyenek: Sub-Ram, azaz Rám alatt, hol patak malmot hajtott, most is hajt a patak malmot; ettől van azután elnevezve, rámkő, rámvölgye, rámhegye. Vadacau, most vadállókövek; szakó, most szakó-hegy, szer, most szer-kövek; asszonyfeu, asszonyfej, felső asszonyfej; szuca, most szuehai szőlők. Árpádvára az adományozó levélben nem fordul elő, mert adomány tárgya nem is volt, valamint Visegrád sem fordul elő. Említésre méltók azon nevek is, melyek sem az adományozó levélben sem pedig az anyakönyvekben elő nem fordulnak, és pedig azért, mert tanúságot tesznek arról, hogy Dömös a legrégibb időkben is magyar nevekkal illette azon helyeket, melyeket mivelt, és kedvelt. Nagy- és kis-nyalka-bércz, disznószállás, szép-cser-bereze, szilva-fák-völgye, disznószállás, szép-cser-bereze, szilva fák-völgye, keselyüs-bükk, szekrény-hegyi-erdő, préposti-hegy, bagó-kő, keresztkö, fűrésztkö, prédikáló-kő, kaszálló, büdöske, pénzverő-árok, gyertyános, határ-völgy, kerek-bükk, kis-bükk-völgye,

széphárs, jászhegy, és üstöke; mogyorós hátulja, árpád-hegy alatti bánya; — tehát egy tót vagy német szó sem fordul elő.

A fánemek között Dömösön ugylátszik a tölgy legjobban tenyészik. Ez az erdőnek $\frac{3}{6}$ részét a bükk $\frac{2}{6}$, a gyertyánfa $\frac{1}{6}$ részét képezi. A vágások hatvan évre vannak felosztva, tagosztály óta gondviselésben részesülnek; és ha a birka-falkák, melyek évenként nyári legelőre 700—800 számmal ide hajtának, nem járnak az erdőt, középszámítás szerint minden 5—6 évben széthullott makknak csirái szép erdőt növelhetnének; holott így kőkeménynyé tiporják a talajt és azok meg nem fogamozhatnak. A sertések, melyek makkolásra ide hajtának nem okoznak annyi kárt, midőn itt legelnek.

Van az erdőnek egy idő óta említésre méltó mellék jövedelme is. Ez az erdei málna és eper, mit az uradalom 200—300 frt. szokott bérbe adni. Ezen bérlet, mely úgy látszik évről évre feljebb rúg, nem csak a férfiakat, hanem a nőket és gyermekeket is foglalkoztatja. Eljárnak e végett P.-Maróthra és más szomszédos határookra, leginkább vasárnapokon s ünnepnapokon, midőn más munka szünetel és kerek kosarakba szedve szállítják Budapestre s más városokba, hol nem csekély kellendőségnek örvendenek. Az üzlet e neme szétszórja ünnepeken a népet, a gyermekekkel megkedvelteti a kofáskodást, a leányokat az erdőre csalogatja, Budapestre édesgeti, mi a gondosabbak előtt aggodalmat szokott okozni. A vadvadkörte, és alma, mogyoró, földi szeder, említést nem érdemelnek, ha csak nem a jó gombák, melyek nyáron eső után puttony számra szedetnek. Ezekből mily óvatosan tudja a nép megkülönböztetni a mérges gombákat, ebből tűnik ki hogy 25 év alatt, egy pár

esetet kivéve alig fordult elé megbetegedési eset, annál kevésbé halálozás. A cserjék, csak szükség esetén, de rendszeren nem használatnak fel sem oltásra, sem eladásra. A maszlagot zsák számra szedik az asszonyok és Budapesten mázsá számra adják el. A flórát egyes községenként össze állítani igen nehéz lenne; e tekintetben célszerűbb hivatkozni akár Pest, akár Győr vármegye flórájára, melyek minthogy szakértelemmel állítottak össze, nekem is útmutatással szolgálhattak volna, ha Dömösnek említésre méltó növényei lennének.

A esztergomi főkáptalannak összes uradalmaiban 44. ezer holdra terjedő erdei lévén, dömösi uradalmában tart rendes erdészeti tisztviselőt: egy főerdészt irnokkal két erdővéddel. Mezei gazdasága csekély lévén, Dömösön ugyanezen tisztek látják el, béresekkal, hajdúval a földmívelést is, melynek zömét a körtélyesi pusztá képezi, hol fanövelvét és juh-aklot is épített. A eszterzés Dömösön jelen évig még nem hozatott be. Maróthról nagyban szállítják a bérlők gőzhajón Bécs felé.

Az erdő talaj agyagos; szétporlott trachyt humussal vegyítve. Általában termékeny földnek mondható. Az agyag ugyanis nem más, mint igen finom kőporladék mely kovasavas tim-földet tartalmaz, és kaolinit alatt ismeretes. Képződött a levegő és víz behatása alatt azon kőzetből melyet földpát alatt ismerünk és a trachytok alkotó része. Igen elterjedt s különböző válfaju ásvány, mely az említettekén kívül kali-t is tartalmaz. Kopasz szikláinkra tekintve, mindenki meggyőződhetik, hogy vulcanicus képződmények, befedve völgyeikben alluviális hordalékkal s azután telítve hümussal, mit a dús növényzet hozott lassan létre. Ezt azon görgetegek árulják el, melyek záporok után elborítják a lefolyó vizek árkait és

környékét. A mész igen felismerhető a dömösi határ azon részén, mely sz. Lászlóval érintkezik. Itt végződik azon nagy mész-hegy, mely „pilis-hegy“ alatt ismeretes és tiszta fehér mészkőből alkotott a teremő. Vannak mellette elég mészkő huták is. Helylyel határunk mint a körtvélyesi pusztá sárga vereses lösz és nyirok, tehát vas tartalmu. Ez a nedvet nem igen könnyen bocsátja be, azért is a növényeknek csak akkor kedvez, ha sok eső esik, különben kiszárad s mivelhetlen kemény lesz. — Az agyag ha elég humussal van vegyítve, egy a legjobb földnemek közül; a dömösi ilyen, mert valamikor az erdőből hordatott szántóföldjeinkre, jelenleg igen elsoványítva. Olyan határban mint Dömös, hol a nép kevés földdel megáldva nehéz munka után él, érdemes lenne vegytanilag megállapítani nem csak általában a földnek állagát, hanem részletesen is, hogy előnyösen ismerné mindenki csekély birtokát. Az erdő közeteit dr. Koch Antal nagy fáradsággal elemezte.

---

28. §.

A gyümölcs tenyésztés.

Dömösön a gyümölcs tenyésztés igen sikerdús üzletté nőhetné ki magát, ha a nép elhatározhatná magát drága földjeit kertekké keríteni s ezeket különösen védeni ; de minthogy egyúttal kénytelen lenne várni, míg csemetéi gyümölcsöznének, ezt remélni nem lehet. A mezői rendőrség a mostani kerteket sem védi ; néha egy éjjel tönkre megy mit évek hoztak létre.

A gyümölcsfák beltelkek utáni kertekben, szőlőalakban, és szórványosan a szőlőkben műveltetnek. A szilva különösen jól terem. A körte, alma, cseresznye, baraszk sokkal kisebb mértékben termeltetik. A fajták nem igen válogatottak ; újabb fajták melyek másutt nagy sikerrel terjednek, nálunk ismeretlenek.

A hasznót, melyet általában hoznak bees szerint igen bajos meghatározni ; mert a szórványosan ültetett fákat számba venni nem lehet ; a gyümölcstermés mindenekfelett bizonytalan lévén e tekintetben is bajos a számtítás ; különösen az árak által feltételeztetvén s attól mennyi terem másutt, esélyeknek van kitéve. Talán nem csalódom ha mellőzve a szőlőt, a többi gyümölcs ter-

mést évenként 1000—1500 frt. teszem, itt is kivéve azon rendkívüli éveket, melyekben a nagy szilva termés alatt töredeznék a faágak, másutt pedig nem terem.

---

29. §.

A marha tenyésztés.

Dömösön a marha tenyésztés lendületet nem nyerhet. Ezt mióta a község erdeje az uradalométól elválasztatott, a legelőnek szűk volta, ezenkívül azon munka okozza, melyet az igavonó marhakkal végeznek. A lovak hajókat vontatnak, a szarvasmarhák ölfát fuvaroznak; legelőjük pedig a község szűk erdejére van szorítva, ennek is egy része tilos. A lovak tehát elromlanak, a szarvasmarhák mészárszékre jutnak, és mindkettő másokkal váltatik fel. Ehhez járul hogy elég takarmány egy évben sem terem, hanem vett takarmánnyal tápláltnak, mit megérez minden darab egyenkint.

A tehenek, a legelő ugyanezen elégtelensége miatt évről-évre kevesbednek. Csak házi szükségre tart tehenet ki tarthat. Rétjeink s külön legelőnk nem lévén ezek is a község erdejében legeltetnek. Dömösön a tejet sem lehet értékesíteni, mert aránylag kevés lakossal bír, tehát nincs kelete.

A sertés hizlalás a szerb fekete fajta disznókon meglehetősen sikerrel üzetik. Alig van házas-zsellér, ki évenként 1—2 hizott sertést le nem ölne. A hizlalást Dömösön a ház illőfentartásához tartozónak vélik. Számár alig van: 3. — Birkákat az uraságon kívül nem tartanak Dömösön. A kecskék néhány év előtt számüzetvén alig van tiz. A baromfi tenyésztés, mert mindenki

udvarára és kertecskéjére van szorítva ; házi szükségén kívül alig használtatik másra ; elhagyottnak nem mondható. Ha minden házra 12 számítok, azt vélem eleget számítottam. A méhek 25 év alatt nem szaporodtak meg. Akár az legyen oka, hogy közel a Dunához a szél elhordja akár rétek hiánya, akár végre, hogy az újabb keretes kaptárok helyett, még mindig a régi szalmakások használtatnak ; annyi bizonyos, hogy azon időszak alatt, mióta mozgalmait figyelemmel kísérem méhészetünk semmi haladást sem tett előre.

Ezekután a marha állomány Dömösön ekkép lenne összeállítható : Tehén és tinó : 72, ökör : 112, ló : 80, disznó : 300, szamár : 3, kecske : 10, birka nyáron : 800, baromfi : 2680, méhek, káptár : 60.

---

30. §.

Dömös összes jövedelmeinek megközelítő felszámítása és terhei.

644.₅ cat. holdon — beszámítva a feltörött rét és kertrészeket = 31^{677}_{1600} cat. hold. a mostani folyó árak¹⁾ szerint felszámított és a földmivelés 23. §. alatt egyenkint elősorolt termények: 26509 frt. 61 krt. képviselnek, miből egy cat. holdra 41 frt. 13.₂ kr. brutto jövedelem esik; minthogy azonban a dömösi uradalom $253^{1018}/\dots$ cat. holdra terjedő szántóföldjeiből csak 132, cat. holdat mivel, a többit pedig művelésre érdeemesnek nem tartja: a fenn kitett összegből le kell húzni 5003 frt. 14.₄ krt; minthogy továbbá a földművelés a jövedelem $\frac{2}{3}$ emésztí meg: a 132 c. h. 5429 frt. 42.₄ kr. brutto jövedelmének csak $\frac{1}{3}$ kell felvennem, mely 1809 ft. 80 kr. tesz. Végtére minthogy a mit a dömösiek az uradalmi földművelés körül érdemelnek magoknak, be lesz számítva az alább napszámok alatt jelzett sommába: következik, hogy ezen cím alatt Dömös javára csak 1809 frt. 80 kr. $\frac{8}{10}$ jelezhetek: 1809 ft. 80.₈ kr.

A község lakosai összesen : $390^{1382}/\dots$	frt.	kr.
cat. h. szántóföldet művelnek minek brutto jövedelme = 16077	frt.	07
kr. harmad részét véve tiszta jövedelemnek, tesz	5359. ₀₂	

1) Eszterg. és Vidéke. 1879. Aug. 6.

Az eladott szőlőért = 48390 klg.
10.₃ krral, levonva árának felét a mive-
lési napszámokra azon okból, mert a nyers
szőlőnek meglehetősen keletje van, szá-
mitok . . . . .

2491. 5₃.

A bortermésért = 2733. 65 hec.
lit. 6 frt 65 krral leszámítva árának fe-
lét a mivélésre, számítok . . . . .

9103. 5₃.

Az uradalmi fa ára nem számítható
Dömös jövedelmei közé, *) mert az egészen
Esztergomba tétetik át; hanem a kül- és a
dömösi 2000 öl (középszámítás szerint) fuva-
rozásáért — leszámítva a költségekre felét,
számítok 1 öl lehordására 4 frt. 80 kr.
a vágásra 1 trt 20 krt = 6 frt. tesz

6000.

A gyümölcsért . . . . .

1500.

Az uradalom által kiszolgáltatott lel-
készi, tanítói, tisztii, erdővédi járandósá-
gokra, továbbá a házasok és boltosok
hozományaira; a hajókormányosok és ha-
jósok fizetéseikre — a fa és gyümölcs-
kereskedők nyereségeire: . . . . .

10.000

Mit a nép szorgalma által keres.
nevezetesen azon napszámokat melyeket
szőlő kertjeibe, szántóföldjeibe, az ura-
dalmi birtokba fektet ekkép számítom fel:
a dömösi 1200 lakosnak fele = 600
ember egész év félszakán = 183 nap
érdemel magának, ha férfi, naponként egy
forintot, ha nő 50 krt, ez tehát képvisel:

82350

Összes: 118612.91₃₂

*) Tehát terhei is kimaradtak

Dömös terhei:

251 adózó. 224 házban 7925 frt. 48 kr. adóso-
rozati tiszta jövedelem után :

Földadóban	2476	65
Házbéradóban	43	68
Házosztályadóban	282	20
1. 2. oszt. keres. adó	836	80
3. oszt. " "	204	65
4. oszt. " "	25	
Tőke kamat és járadéki adó	227	1
Általános jövedelmi pótdó	488	24
Fegyver adó	18	
Fogyasztási adó	290	
10,000 frt szőlőváltási tőke után tör- lesztés és kamat	800	
Országos közmunka váltáság 600 gya- log 50 krral és 180 igásnap 1 frt 50 krral	570	
Felekezeti kath. pótdó	597	
" refor. "	200	
20014 frt betáblázott adócság után .	1601	12
10,000 frt be nem táblázott adósság után	800	
Összeg:	9460	35

A dömösi jövedelem megközelítőleg

tesz: . . . . . 118612 frt 91₃₂ kr.

A teher: . . . . . 9460 frt 35 kr.

Marad: 109152 frt 56₃₂ kr.

Ezt felosztva 1200 ember között jut egyre 90
frt. ¹¹⁵²/₁₂₀₀

Ezt ismét felosztva 365 nap között, egy napra jut: 24.₆ kr.

Az általam megközelítve számított dömösi jövedelem inkább többre mint kevésre van felvéve; e mellett tehát a 24.₆ kr. egy emberre annál kevesebbnek fog feltűnni, mert ez nem készpénz melylyel mindenki azon szükségét fedezheti, mit leginkább érez, hanem nagyrészen csak képviseli azon értéket, mely minden egyesre esik. Igaz ezen szükséget némikép mérsékli a családok közös háztartása és hogy a kis gyermekek sokkal kevesebbet emésztenek mint a munkások; de ha még egyszer annyira tenném a jövedelmet, még ekkor is elégtelennek tartanám egyes ember állandó fentartására, kivált munkására, ki többet emészt, több ruhát ront és mitsem takaríthat meg. — Ezen szükségnek szomorú következeit kezdjük érezni:

A családi élet mindinkább szétbomlik, mert tagjai kénytelenek időszakonként eltávozni.

A hitel süllyed, mert kevés a rendes fizető, tehát a visszatérítésben meg van ingatva a bizalom. Senkisem kölesönöz.

A községi igazságszolgáltatást és igazgatást az előljárók hatáskörükben nem merik rendesen végrehajtani, mert az elhanyagolás kiméletnek, a törvényes igazság szívtelenségnek kereszteltetik.

Az iskolát, nem lehet rendszeres lábra állítani, mert a szülők felhasználják a szegénységet mentségükre.

A szellemi műveltségre kevesen gondolnak, mert ez közvetlen nem hoz jövedelmet.

Az emberek egymást nem segíthetik, tehát a kegyelet és szeretet csökken.

A munka ugyan megedzi az embereket, de a kik
őregek, özvegyek, árvák, másokra szorulnak, jobbára
mostoha karokra kénytelenek támaszkodni, mert segíteni
másokon elégtelennek érzi magát mindenki.

---

31. §.

A községi igazgatás.

Dömös, mint más községek az 1871. XVIII. t. cz. értelmében van berendezve. Mint nagy községnek van saját jegyzője, bírása, ennek helyettese, négy tanácsbelije, pénztárnoka, közgyámja, kerületi orvosa, tiz legtöbbet adózóból és tiz megválasztott képviselőből álló, összesen tehát husz tagot számláló képviselő testülete. Szabályrendeletei szerint az előljáróság megszabott, de igen mérsékelt fizetéssel van ellátva.

Dömös községére alig lehetne valami hasznosabb, mint ezen törvénynek pontos végrehajtása ; mert valamint ezen törvény által válnék köz—ön—séggé, úgy egyes részei csakis ez által lennének képesek arra, hogy összhangzásba hozassanak és mint egy egész működhessenek.

Akár úgy tekintsem közönségünket, hogy nincs nagyobb számu értelmisége, mely magát összeköttetésbe tenné a végett, hogy a község közvetve általa igazgattassék, akár hogy nagyobb földbirtokosok nem laknak helyben, tehát nem is adhatnak támaszt a képviselőtestület hivatásának teljesítésében, egyiránt igazoltnak vélem, hogy hiányzik azon elem, mely másutt érdekeinél fogva nem engedi a képviselő testület köteletségének elhanyagolását. Minthogy tehát a dömösi képviselőtestü-

let ezen elemek nélkül kénytelen, de csak gyéren, megülni helyét, az előljáróság nem a képviselő testület ellenőrködése mellett igazgatja a községet, hanem inkább képviselők választása alkalmával felhasználja az alkalmat és részvétlenséget azon képviselők megválasztására, kik rokonságban lévén mindent átnéznek.*)

Ugyan ezen oknál fogva azon hiányban is szenved a dömösi igazgatás, hogy minden előkészítő tanácskozás és kifejlesztések nélkül kénytelen fellépni egyes esetekben, és nem karolja fel egyetemesen azon szükséges intézkedéseket, melyeket a helyi érdekek megkívánnának, inkább midőn az intézkedések már kikerülhetetlenek, bevárja a felsőbb utasítást, holott ez csak rész szerint és nem gyökeresen orvosolhatja a felmerült bajokat, melyek átalánosak.

Ugyancsak ezen ellenőrködés, de különösen annak hiánya hogy a felelősség a gyűlések gyér megtartása miatt mitsem ér, okozza azt is, hogy a község valódi szükségait az előljáróság sem nem tanulmányozza, sem nem ismeri, inkább saját ügyeivel, mintsem a községével törődven.

Átalában olyan község, mint Dömös, mely kisebb mint más községek, azon természetes bajnak van kitéve, hogy a személyes és rokonsági érdekek, könnyebben vesznek erőt a közérdekek felett, mint nagy községekben, hol nem nehéz tömör összetartást eszközölni, a közérdeket védő számosabb képviselők között.

*) Jelenleg három ül a képviselő testületben, ki a bíróval első ízben sógor, egy vérszerinte közel rokon, egy ki haszonbérloje, egy édes testvére, egy ki pénzbeli lekötöztetve, egy ki mint községi erdőőr tőle függ. A bíró bérloje a nagy korcsmának, a bíró édes testvére az egyetlen mézárós és korcsmát is tart. A bíró rokonsága igen nagyszámu a községben. Ő egyszersmind fakereskedést is üz, tehát mással foglalkozik.

Mely jótékony hatást eredményezne csak egy pár év lefolyta után is, ha a szolgák cseléd-törvényeink értelmében könyvecskékkel láttatnának el. Ez nem csak a rendszeres engedelmességet, házi békét; földművelést és a közerkölcsösséget mozdítaná elő, hanem a szegény szolgák bérét, irányukban a szelid igazságos bánásmódot is biztosítaná; de minthogy ez leginkább eleinte folytonos intézkedést követelne, alig van Dömösön eset hogy ezt valaki követelné, mi természetesnek is látszik azon oknál fogva, mert ha valaki eltér a tömeg szokásától és kivételt tesz, ő huzza a rövidebbet minden törvény daczára. 1876. XIII. t. cz.

A községi békebiróság csak gyéren vétetik igénybe nem azért, mintha ennek égető szükségét nem éreznék, midőn kisebb követelések is gyakran évekig tartják ingerültségben a feleket, hanem azért, mert más hiányos községi intézkedésekből hozván a nép e felett is kedvezőtlen ítéletet, ebben nem bizik; s ennek támaszát gyors végrehajtás által hitelének szilárdítására nem tapasztolja. 1877. XXII. 17. köv. §§.

Az iskola elhanyagolását több évek után az igazgatásnak minden ága észrevehetőleg megérzi; különösen a költségvetéseknél és a megszámláltatásoknál a törvényes eljárásra elkerülhetetlenül szükséges ismeretek hiánya miatt a képviselők nagy része azon tartózkodásra van kényszerítve, mely a részvétlenséggel határos. 1868. XXXVIII. 4 §.

A mezei rendőrség, melynek kitűzött czélja a gyors helybeli kárpótlás, a földművelés, kertek és szőlők biztonságának kárával, majd elhanyagoltatik, majd annyira

elhalasztatik, hogy a károsult akarva, nem akarva egyes-
ségre kénytelen lépni azzal, ki kárt okozott, nehogy
nagyobb fáradságot okozzon magának. — 1840 IX. t. cz.

Az egészségügyi bizottság figyelemre alig van méltatva; pedig a beteg házi ápolása mely legelső vigasztalása; a házak és utcák tisztán tartása, a csecsemők gondozása, csakis ennek rendes és folytonos, ugyyszólván családi szeretettel párosult működése által lenne megkedveltethető 1876. XIV.

A tűzrendőrség, be nem gyakorolt egyének miatt, vajmi csekély eredményt volt képes felmutatni azon gyakori tüzesetek alkalmával, melyek Dömöst 25 év alatt nyolczszor sujtották. 1871. XVIII. 22. §.

Az árvák s özvegyek, kik vagyon nélkül éldegélnek, a ezivódó házasségek, éjjeli, s koresmai kihágások, a mészárszék ügye, a vasárnapok megtartása, mindugyanannyi mozzanatok, melyekre ha gond nem lesz fordítva, maholnap orvosolhatatlan sebekké fejlődnek, s másszerű intézkedéseket teendnek szükségessé, mint eddig tétettek.

Meg vannak törvényeink, szabályrendeleteink, jegyzőkönyveink, de ezek csak írott betűk lévén, magokban közmegelegedést nem hozhatnak létre. Én azt vélem, ha a választókörzség nem félne sebeit úgy feltárni, mint ezeket érzi; ha erre rendszeresen megtartott tanácskozásokban a képviselőtestület útján alkalom is adatnék, ha az előljárók tartoznának rendszeresen összeülni, tanácskozásaikról jegyzőkönyvet vezetni, s felelőssek lennének, rövid idő alatt az egész községi szervezetre kihatna azon élénkség, mely nélkül alkotmányos életet képzelni nem tudok. Legyen a képviselőlet valódi, és egy pár év múlva minden orvosolva lesz. Az előljáró-

ság kormányozzon, a képviselők ellenőrködjenek, a közönség a törvényekre szorittassék; a ki nem teljesíti kötelességét, bűnhődjék. Ezek nélkül nem képzelhetni jó községi rendszert. *Justitia est regnorum fundamentum.*

---

32. §.

Észrevételek László dömösi prépost sirkövééről.

Midőn ezen lapok legnagyobb része sajtó alól már kikerült, a „Tájékoztató“ folyó füzetének III. sz. 97 l. Dr. K. E. név alatt jelent meg a dömösi prépostságra vonatkozó, e könyvecske szerzőjét tehát különösen érdeklő czikk, melyre észrevételeket tenni helyén láttam.

Dr. K. E. gondolkodásra méltó két főkérdést vet fel, melyek elsejét nem megfejtteni, hanem inkább megvilágítani törekszem; míg a másik olyan megfejtőre vár mint czikkíró, ki Somogy megye helyi viszonyait ismerni látszik.

Czikkíró közli: hogy László dömösi prépost sirköve ezelőtt 30 évvel Tolnamegye nyári-i pusztatemplomában nem mint eredeti lelkhelyén feltaláltatván, jelenleg Tengőd kath. templom tornya előtt van elhelyezve. A körirat ezen szavakat tünteti fel: II. pr. . . a . . viri domini, ladislai praepositi ecclesiae demesiensis p . . . sias . . conventi. Az évszám hiányzik; de a betük 14. század vége, vagy 15 század mellett tanuskodnak.

Ezen sirkő alkalmat adott neki azon állításra, mely szerint Dömös, a dömösi káptalan székhelye lehetett ugyan; de a távolság s nehéz közlekedés tekintetéből

valamint azért is, mert hihetetlennek látszik, hogy a dömösi káptalan egészen Somogy s Tolna megyékből rendelte volna fel Dömösre a harangozókat, pékeket, szakácsokat és a hálóterem szolgálait, azon nézetének ad kifejezést, mely szerint Kopány-falva lett volna a dömösi káptalan tartózkodó helye, melynek vidékén feküdt a dömösi hajdani prépostság s káptalan birtokainak zöme; mi azután észszerű magyarázatot kölesönöz azon szolgálatoknak is, melyeket itt, de nem Esztergom megyében lehetett teljesíteni, képtelenségnek tartván, hogy 15 marosdi, dalmandi, tengődi, gadányi, koppányi, döröcskei, varangi, hidegkuti, kányai és atallai jobbágyok főztek, sütöttek harangoztak és hálótermeket tisztogattak volna Dömösön.

A 12. század elején, mint czikkiró is megvan győződve politikai indokok vezérelték Álmost a dömösi káptalan alapításában; azon országos intézkedésekből kell tehát kiindulni ennek megítélésében is. Álmost országos védelme, II. Bélát e mellett saját szerencsétlenségének érzete is vezérelte. (7 §.) A dömösi káptalan tehát az akkor divó királyi káptalanok közül egy és erősített hely volt toronynyal,*) mellette pedig Árpád várával; nemzeti stílusban épített templommal; a káptalan közös háztartásával, mint ekkor szokásban volt a zsinatok rendeletei szerint is; birt műhelyekkel, rendelkezett szabad várjobbágyokkal — vitézekkel; — hiteles hely volt, mert decánja és a kanonokok kiküldetésekkel bírtak; királyok tartózkodó helye volt, mert nemcsak I. Béla tartott itt ülést, hanem Sz. László is innét indult seregével a német ellen; és valamint Robert Károly

*) Század. 1879. VIII. 37. l. v. 6. Horv. M. Kereszt. 1. száz. 305 l.

Tömösvárról Visegrádra, Dömöshöz alig félórai távolságra tette át királyi lakhelyét, úgy valószínű, hogy királyaink már előbb megkísérlették ezt Dömösre áttenni, mely nevét is Tömös-től vette. *) Ezen okoknál fogva a dömösi telepítvényeknek nem csak azokra volt szükségök mik az okmányban leiratnak, hanem sok másra, mire ki nem terjeszkedhetett. Az okmány másolata csak azt tanúsítja amire hivatva vannak azon falvak lakosai, melyek elég pontosan számláltatnak elő. Ebben következő kitételek fordulnak elő deák nyelven: A templom falait és a romlott tetőzeteket tartoztak kijavítani. A zárda műhelyeit (officinas) újból, vagy újra felépíteni. A szolgák nevei, kik a prépostnak kocsikkal tartoznak szolgálni. A sütők nevei. Szakácsok nevei. Azok nevei, kik kocsival és lovakkal szolgálnak, midőn a decán és kanonokok kiküldetésében járnak el. A kocsigyártók nevei. A halászok nevei. Erdélyből só szállítók nevei, kik nyest bőroket, bocskorbőroket, medve bőrt és szarut szállítanak. A szabadjobbágyok — vitézek nevei. Súlyom szelidítők nevei. Nyest bőr kikészítők a templom számára. A légelyesek, kik ügyességöknél fogva feljönnek (frequentant). A terményekről, temérdek szántóföldekről, malmokról, serről, szőlőkről, hizott marhákról melyeket Dömösön Szt. Margitünnepén kellett kiszolgáltatni, nehogy hosszadalmas legyek nem akarok értekezni.

Már kérdem, nem-e győződik meg az olvasó első tekintetre, hogy a műhelyeknek és mesterembereknek állandó lakással kellett birni; mert begyakorolt, tanított egyéneknek kellett lenni? — minthogy pedig ezen kor-

*) Aloldus egyenesen Temes-nek nevezi Deme-t: „Apud oppidum“ Temes „ruente domo graviter Contritus“ Katona tom. II. 195. pag.

szakban kiváltképen a szerzetesek mivelték a földet, ezek űztek mesterségeket, a dömösi káptalan pedig tartott „fratereket“ mint ezen kifejezések tanusítják: qui in fratribus in dormitorio et in refectorio deserviunt; ismét: nomina agasonum qui fratrum equos custodiunt meg vagyek győződve, hogy a dömösi prépostság földmivelésében úgy, mint a műhelyekben „fraterek“ dolgoztak és valamint korunkban a fraterok szakácsok, az ebédlőt és hálótermeket tisztogatják és néha 25 falut is bejárnak: úgy hét századdal ezelőtt minden birtokaikról hozattak maguknak a prépostok részint kiképzetteket, részint kiképzendőket Dömösre. Idézem itt Péterffyől azon fejezetet mely e nézetemben megerősít. Az esztergomi zsinat (1114) 36. fej. rendeli: hogy az apátok a püspökökkel monostoraikat minden két eke föld után lássák el szabályosan öltözött szerzetessel; ezután taníták és sz. Benedek rendeleteit minden szerzetes tudja. Péterffy hozzáteszi: hogy ezen korszakban Magyarország püspökei úgy alapítottak, mind ez több század alatt már Németország püspökeinél divott, kik benczés szerzeteseket vettek fel a káptalanokban, saját házaikban elhelyezték, az apátot mégis a fegyelem és gazdálkodás intézkedéseiben bírójuknak elismerték. — Dömös ugyan nem volt apátság, hanem világi káptalan, de ezekre is hozott ugyan azon zsinat határozatot 27-ik fejezetében: mely szerint a kanonokok élelmezését és életrendszerét, szabályaik szerint a püspök rendezte. *)

*) Fordulnak elő ilyenek a „pécsváradi“ (Katona. I. 195. pag.) és „veszprémi“ (U. o. II. 425. pag.) alapító levelekben is, pedig nagy számmal, külön falvakban, kiket Szalay L. (I. Kör. 121. l.) „udvarnokoknak“ ma: földhöz kötött szolgáltnak nevez; minthogy pedig Péterffy-beu (Syud. Strig. 1114. Cap. XXIX. XXX.) ezeket olvassuk: Siquis Clericus servus Ecclesiae fuerit. És: Nullus servus Clericus ordinetur; kénytelen vagyok hinni, hogy ezen szolgálk jobbra „fraterek“ voltak,

Tévedni látszik ezikk író akkor is, midőn a dömösi káptalan birtokainak zömét Koppány vidékére szorítja. Alább ezen §. után közlöm külön azon falvak neveit, melyeket ez, író térképén és lapjain feljegyzett és; külön azokét, melyek ezeken kívül az oklevél másolatában előfordulnak,*) de ezek száma nevezetesen többre ütött ki, mint a Somogy — tolna-megyei birtokoké; mely alkalommal nem tudom milyen feleletet nyernék ha kérdezném: valljon mikép jártak le a szolgák Somogyba, vagy Tolnába főzni, sütni, és a dormitoriumokat tisztogatni a koppányi káptalan monostorába, melyről említést nem tesz az oklevél? Ha pedig megosztjuk a presbiteriákat Koppány és Dömös között mint fognak fenállani a dömösi templom, prépostság, káptalan és a dömösi vitézek, kik csak is terményekkel és gyártmányokkal tartattak fen? — Különben hogy a somogyi birtokoknak kellett ellátásuknak lenni, s a prépost valamint a kanonokok is ott tartózkodhattak. kétséget nem szenved.

Egészen más feleletet kíván ez, író másik főkérdése t. i. ha Robert Károly király uralkodásának elején Dömös a visegrádi őrség által romba döntetvén, azon oknál fogva fordult 1321. a r. papához hogy a dömösi prépost és kanonokok veszélyes helyzetük s jövedelmök csekélysége miatt, engedné meg a dömösi káptalant a tatárjárás óta fel nem épült ó-budai káptalannal egyesíteni, és Dömöst egy állandó káplánra bizni, — hol tartózkodott tehát a dömösi káptalan? — Ezen kérdésre adatok hiányában határozott választ adni nem tudnék. Mert ha bár azon törekvést, mely szerint a dömösi prépostok önállásukat fentartani iparkodtak, nevezetesen hogy Márton 1346. a

*) Monument. I. 88. pag. et sequent.

posonyi kápolna administrátora, illetőleg corruptora volt; hogy ezen Mártonnak közlött s lerajzolt pecsétjei: S. Capituli Ecclesiae Demesiensis Majus; a másik pedig: † S. Martini ppsiti eccae Dymisiens: köriratokkal szinte önál-lásuk mellett tanuskodnak, egypár dömösi prépost nevé-vel megtudnám is toldani: (12. §.) mind e mellett azt következtetni nem tudnám hogy Koppány falván tartóz- kodott a dömösi káptalan; sőt azon adatok nyomán sem tud- nám ezt kihozni, melyek szerint Péter dömösi prépost István fia 1381. somogy-megyei birtokait kétszer is védelmezte; Jakab dömösi dékán pedig 1347 koppá- nyi plébános lett; mert nem csak a dömösi káptalan, hanem más conventek és káptalanok is védelmezték, távol fekvő birtokaikat; az sem hallatlan hogy a káp- talanbeliek viselnek lelkészi hivatalt; a szerzetesek pedig saját birtokaikat látják el lelkészekkel, a nélkül hogy ebből a szerzet és a káptalan tartózkodásának helyére kellene szükségkép következtetni. De az már nem csak figyelmet érdemel, hanem bizonyitana is hogy László dömösi prépost sirköve a hajdani káptalan birtokán nevezetesen „nyári“ puszta templomában felfedeztetett ha a prépost holteste másutt eltemetve nem lett volna; de minthogy maga ez. író jelzi, hogy a sirkőnek nem ez volt eredeti lelhelye, ezen adat is elveszti ere- jét, és hajlandóvá tesz azon korszakról megemlékezni. midőn II. Ferdinand alatt a dömösi prépost a veszprémi püspök hatósága alá tartozott, s innét juthatott oda. Azon adat sem tanuskodik a somogyi tartózkodás mellett, mely szerint fennevezett Péter a n. marosi oltár előtt tehát közel Dömöshöz, égő lámpára fordóket adott (12. §.); az sem hogy Rozgonyi Péter 1417. veszprémi kanonok

volt; az sem hogy 1450 István esztergomi kanonok lett prépost; végtére az sem hogy 1400 XI. Bonifác a dömösi prépostot az esztergomi érsek alá rendeli; mert ha a dömösi prépostok más javadalmakra szorultak, másutt is laktak, aligha volt káptalan oldaluk mellett, melynek élén állhattak volna.

Somogy — tolna — megyei birtokok :

Cuppan (Koppány) Kinusdi, Kinisti, Edelin (Elediny) Neku (Nak) Surán (Szorusád) Kunda (Konda) Kara (Kára) Dianugsa, Durugsa (Döröcske) Gudas (Gadács) Kerbui (Körbő) Maristi (Marosd) Kalsár (Kolcsár) Hedekeut (Hidegkut) Kana (Kánya) Tupundi. Attila (Attala) Bata (Bat) Lingu (Lulya) Kuleser (Kulcsár) Tamach (Tamási) Dalmadi (Dalmaud) Ursi (Őrs) Nagasu (Nagócs) Scilu (Szill) Tunguldi (Tengőd) Varang (Várong) Csaba, Nyék, Csepel. — 31.

Más birtokok :

Humul, Sári, Sanas, Suca, Hust, Tohu, Humur, Kucetu, Hodus, Kobu, Degu, Fekete, Sagu, Ruosti, Gan, Tapai, Sakani, Scer, Obad, Cetihida, Herudi, Babusa, Geysce, Cutti, Hetten, Doboz, Sürcundi, Cerep, Simur, Etez, Boti, Kucen, Meiri. Strigonium, Eneg, Dimis, Kurtu, Galhan, Endrédi, Belsan, Assaufen, Maraut, Helemba, Damasa, Luthi, Curisa, Ingu, Citei, Kurtuelis, Saktu, Sumbuth, Transilvania, Ense, Cepel, (van több) Pomaz, Makra, Chelemba, Hurch, Subram, Vadashu, Huru, Hudus, Udyornic, Uten, Machala, Setkelu, = 66.

---

33. §.

Dömösi jegyzetek.

Nép szám	1200
Ház szám	224
Adózó	251
Katholicus	1012
Református	176
Zsidó 20 — váltóznak	12
Férfi	628
Nő	572
Nőtlen férfi	339
Nős férfi	261
Özvegy férfi	28
Hajadon	268
Férjesnő	256
Özvegynő	48
Árva	73
Ujoneczozás alá kerültek: 1879. 1878.	
1877.	18-14-14
Mesterséget űzők	20
Uradalmi tiszt	2
Pap	1
Tanító	2

Mészárszék	1
Kovács műhely	2
Templom	2
Kápolna	1
Országos választó	107
Községi választó	237
Katholicus választó (iskolai közönség:	183
25 év alatt született katholicus . .	1016
25 év alatt meghalt katholicus . .	985
25 év alatt házasodott katholicus .	263
1 év alatti szaporodás a katholicu-	
soknál	1.2
25 év alatt született református . .	164
25 év alatt meghalt református . .	127
25 év alatt házasodott református .	30
1 év alatti szaporodás a reformátu-	
soknál:	1.5
25 év alatt törvénytelen kath. szü-	
letett	137
25 év alatt törvénytelen reform. szü-	
letett	4
25 év alatt összesen született Dö-	
mösön	1180
25 év alatt összesen meghalt Dömösön:	1112
25 év alatt házasodott Dömösön . .	293
Iskola köteles van Dömösön összesen	190
Szántó föld van cat. holdban . . .	613 ¹²³ / ₁₆₀₀
Szőlők cat. holdban	153 ²⁸⁸ /....
Erdő e. hold.	2722 ¹²²⁵ /....
A legmagasabb hegy Dömösön Do-	
bogó. metr.	685

A határ cat. hold.	4115 ¹⁵⁰² /....
Dömös jövedelme megközelítőleg / frt.	118612. 92.
Dömös terhei évenként . . . frt.	9460. 35.
Egy emberre jut évenként . . frt.	90. 1.
Egy emberre jut naponként . . kr.	24. 6.
Ökör van Dömösön	112
Tehén, Tinó, ...	72
Ló	80
Nyáron birka	800
Disznó	300
Kecske	10
Szamár	3
Méh — kaptár —	60
Baromfi megközelítőleg	2680
A dömösi prépostság alapítási éve: .	1107
A dömösi prépostság adományozási éve:	1138
A nyitrai püspökséggel egyesítettett, évben	1518
A plebánia alapított, évben . .	1733
Az esztergomi főkáptalan kegyúr lett, évben:	1779
Plebános volt eddig összesen . . .	13
Az anyakönyvek kezdődnek: . . .	
Születési: 1711. — Házassági: 1714	
Halottaké: 1717.	

TARTALOM.

	Lap. sz.
Előszó	3.
1. §. Dömös régi helye	6.
2. §. Árpádvára	8.
3. §. Dömös nevének származtatása	10.
4. §. Az adományozó levél tartalma	13.
5. §. A fehérvári tanácskozmány	17.
6. §. Az okmány jelentősége	19.
7. §. A prépostság templomáról	26.
8. §. A dömösi prépost püspökké választatik.	32.
9. §. Országos vita a dömösi prépost választása felett	35.
10. §. A prépostság a nyitrai püspökséggel egye- sítettetik.	42.
11. §. A dömösi urbárium	44.
12. §. A prépostok	46.
13. §. A dömösi plébánia	49.
14. §. Ipolyi Gáspár	58.
15. §. A dömösi alapítványok	61.
16. §. A dömösi plébánia jövedelme	65.
17. §. Az iskola	68.
18. §. Az anyakönyvek tanusítják hogy Dömös magyar község volt	75.

	Lap sz.
19. §. A dömösiek csekély szaporodásáról . . .	79.
20. §. Az egészség állapotjáról	82.
21. §. A nép érzelméről	87.
22. §. A reformátusok Dömösön	91.
23. §. A földmivelés	94.
24. §. A szőlő művelés	100.
25. §. A dömösi erdő, sziklák, bányák, források .	104.
26. §. Mesék. Vadak.	112.
27. §. Az erdei munka. Talaj	118.
28. §. A gyümölcs tenyésztés	124.
29. §. A marha tenyésztés	126.
30. §. Dömös összes jövedelmeinek megközelítő felszámítása, és terhei	128.
31. §. A községi igazgatás	133.
32. §. Észrevételek László dömösi prépost sirkövérl.	138.
33. §. Dömösi jegyzetek	145.

